

F. Assner. Sc.

SZ

BARMOKAT ORVOSLÓ-KÖNYV,

MELLYET

A' KÖZ-JÓNAK HASZNÁRA

KI-BOTSÁTOTT

TOLNAY SÁNDOR,

A' BARMOKAT ORVOSLÓ TUDOMANYNAK TUDÓSA, ÉS PESTEN A' KIRÁLYI UNIVERSITASBAN KÖZÖNSÉGES KIRÁLYI PROFESSORA.

Conventus S. Martini O. Praed.

PESTEN,
FÜSKÚTI LANDERER MIHÁLY' BETÜIVEL.

1795.

Ars veterinaria pene æque neceſſaria eſt, ac medicina; plurimumve reiplublicæ intereſt curare, ut mulo-medicina & profeſſores, & diſcipulos habeat.

Lud. Mitterbacher de Mitternburg
Elem. rei ruſticæ. Budæ 1779.
pag. 247.

AZ OLVASÓHOZ.

E' Barmokat orvosló Könyvemet nem a' Tudós-embereknek, vagy Orvoſoknak kedvekért irtam, hanem tsak az együgyü faluſi gazdáknak ſzámokra, kik gyakran marhájok' el-veſzéſe miatt iſzſzonyú károkat vallanak, kivántam nyomtatásban ki-adni. Mellynek-is a' két elsö réſzét, a' mellyben általlyában a' marhadögröl, és annak eredetéröl, o-

kairól, jeleiről, 's gyógyításáról rövid oktatás nyújtatik egy Német Orſzági Tudósnak, és elsö Barom-orvosnak iráſaiból költsönöztem ugyan, de igyekeztem a' munkát úgy meg-világosítani, és ſaját tapaſztaláſaimból ſzaporítani, hogy drága Magyar-hazámnak nem kevés haſznára ſzolgálhaſson. A' Könyvnek harmadik réſze pedig (az orvosló Receptekkel együtt) melly különöſsen arra tanít: miképpen kelleſsék a' Szarvas-marháknak, Júhoknak, és

Ser-

Sertéſeknek külömbb-féle Dög-betegségeiket meg-ismérni, el-távoztatni, és a' veſzélyt könnyü módon orvosolni több eſztendöbéli ſaját tapaſztaláſaimnak gyümöltse. Melly-is, hogy drága Magyar-Nemzetemnek haſznára légyen, ſzívemből kivánom. A' mi a' Könyvben lévő Táblákat illeti, föképpen a' harmadikat, mellynek rende ſzerént a' Felséges Királyi Helytartó-Tanátsnak kegyes rendeléséből, köteleſek a' Magyar-Orſzági Orvoſok a' Marha-dögről

való jelentéſt meg-tenni, és azt az Elöl-járóknak bé-küldeni, azoknak könnyebbségekre, és a' munkának helyeſsebb véghez vételére nézve, a' Könyvhöz toldalék gyanánt kaptsoltam.

Peſten, Mind-Szent-Havának 2-dik napján 1795-dik Eſzt.

TOLNAY SÁNDOR.

LAJSTROM.

pag.
Elől-járó beszéd. - - - - - 1

ELSŐ RÉRZ.

ELSŐ SZAKASZ.

pag.
A' Marhákról, azoknak dögleletes nyavalyáiról, és Orvosiról. - - - 17

MÁSODIK SZAKASZ.

Az Esztendőnek részeiről, mellyekben a' Dög-nyavalyák leg-közönségesebben támadnak. - - - - - 38

HARMADIK SZAKASZ.

Azon jelekről, mellyről ember a' Dög-nyavalyának kezdetét meg-ismérheti. 44

NEGYEDIK SZAKASZ.

Némelly kérdések, mellyek szerént a' Barmok Orvosa a' Dög-nyavalyának mivólta után vizsgálódhatik, hogy azt az elől-járónak bé jelentheſse. - - 56

ÖTÖ-

pag.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' Dög-betegség orvoslásáról - - 66

HATODIK SZAKASZ.

A' belső orvoſságoknak hathatoságáról, és a' Dög-betegséget gyógyító közönséges ſzokásról. - - - - - 72

HETEDIK SZAKASZ.

Mi-módon kelleſsék az egéſséges marhákkal bánni, a' betegeket pedig orvosolni, a' tavaſzi Dög-nyavalya megjelenéſekor. - - - - - - 82

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

Miképpen kelleſsék az egéſséges marhákkal bánni, és a' betegeket orvosolni a nyári Dög-betegség alkalmatoſságával. - - - - - - 97

KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Dög mirigyének a' teſtbe-való bé-oltásáról. - - - - - - 106

TIZEDIK SZAKASZ.

A' meg-döglött marhák bőrének haſzon vételéről. - - - - - - 110

TIZEN-EGYEDIK SZAKASZ.

A' Dögbe el-veſzett Barmok el-ásásáról. 119

TI-

pag.

TIZEN-KETTŐDIK SZAKASZ.

Az Istállók, és edények meg-tisztításáról. 127

TIZEN-HARMADIK SZAKASZ.

Az újj Marhák meg-szerzéséről. - 138

MÁSODIK RÉSZ.

pag.

A' Dög-nyavalyába esett marháknak meg-ölettetéséről. - - - - 143

Elől-járó intés. - - - - 145

ELSŐ SZAKASZ.

Vallyon a' Dög-nyavalyának meg-gátoló eszköze, és orvosága e' a' Bárom állatok meg-ölettetése? - - - 149

MÁSODIK SZAKASZ.

Próba tapasztalátok, miképpen szöki-meg a' természet az állatokat, midőn magát a' Dög-nyavalya ki-nyilatkoztattya. 159

HARMADIK SZAKASZ.

Egyéb veszedelmes bajok, mellyekben a' meg-romlott idő a' mellette lévő okokból részesül, 's mellyek a' nyavalyát gonoszabbá tehetik, vagy önnön magoktól azt okozhattyák. - - 170

pag.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Dög-betegségnek határairól. - 177

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Új, 's még eddig ismeretlen jelek, mellyekből meg-tudhattya az ember, miképpen szokta a' nyavalyás idő az egéſséges marháknak teſtét meg-szökni, és hogy mire kelleſsék az embernek főképpen vigyázni, hogy az állatokat betegeknek, vagy egéſségeſeknek igazán állíthaſsa lenni. - 187

HARMADIK RÉSZ,

MELLY

Különöſsen arra tanit:

pag.

Miképpen kelleſsék a' Szarvas-marháknak, Júhoknak, és Sertéſeknek külömbféle Dög-betegségeiket meg-ismérni, 's el-távoztatni, és azokat orvoſolni? 195

ELSŐ OSZTÁLY.

A' Szarvas-marháknak külömb-féle Dögbetegségeiről. - - - - - 197

ELSŐ SZAKASZ.

Az Agy-velőnek gyuladásáról. - - 197

MA-

pag.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Szédelgésről. - - - - - - 201

HARMADIK SZAKASZ.

A' Szájnak betegségéről. - - - 203

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Torok-gyikról. - - - - - - 206

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' Tüdő-gyúladásról. - - - - - 209

HATODIK SZAKASZ.

A' Szél-kórságról. - - - - - - 212

HETEDIK SZAKASZ.

A' Lépnek fene-nyavalyájáról. - - 214

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' harmadik gyomornak (száz-rétű patzalnak) száraz betegségéről. - - 217

KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Has-menésről. - - - - - - 223

TIZEDIK SZAKASZ.

A' Vér-hasról. - - - - - - - 225

TIZEN-EGYEDIK SZAKASZ.

A' Vér-hugyzásról. - - - - - 227

pag.

TIZEN-KETTŐDIK SZAKASZ.

A' Vér-fejésről. - - - - - - - 229

TIZEN-HARMADIK SZAKASZ.

A' Sárgaságról. - - - - - - - 230

TIZEN-NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Köröm betegségről. - - - - 232

TIZEN-ÖTÖDIK SZAKASZ.

Az idétlen borjúzásról. - - - 235

TIZEN-HATODIK SZAKASZ.

A' Nádrának elő eséséről. - - - 236

TIZEN-HETEDIK SZAKASZ.

A' Tisztulásnak meg-tartoztatásáról - 238

TIZEN-NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' Rüheség 's tetvességről - - - 239

TIZEN-KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Szopó Borjúknak nyavalyáiról. - 241

MÁSODIK OSZTÁLY.

A' Júhoknak külömbb-féle Dög-betegségeiről. - - - - - - - - 243

ELSŐ SZAKASZ.

A' Pestisről. - - - - - - - - 243

MÁ-

pag.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Kerengölésről. - - - - - - 245

HARMADIK SZAKASZ.

A' Köhögésről. - - - - - - - 247

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Has-menésről vér-hasról, és vér-hugyzásról. - - - - - - - - - 248

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' Mételyről. - - - - - - - 250

HATODIK SZAKASZ.

A' Himlőről. - - - - - - - - 252

HETEDIK SZAKASZ.

A' Rüheſségről, 's tetveſségről. - - 255

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' Lábakon való görtsről. - - - 257

KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Tsetsnek, és Szemnek gyúladásáról. 258

TIZEDIK SZAKASZ

A' Torok daganatról. - - - - 259

TIZEN-EGYEDIK SZAKASZ.

Az Orbántzról, vagy Szent Antal tüzéről. 261

pag.

HARMADIK OSZTÁLY.

A' Sertéseknek külömbb-féle Dög-betegségeiről. - - - - - - - - - 263

ELSŐ SZAKASZ.

A' Torok-gyikról - - - - - - - 263

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Far-fenéről. - - - - - - - 266

HARMADIK SZAKASZ.

A' Lentsés, 's borsós, vagy mirigyes fertésről. - - - - - - - - - 267

TOLDALÉK.

A' Dühöfségről. - - - - - - 269
A' Tábláknak magyarázattya. - - 273
Az Orvosló Formulákról. - - - 279
Utólján magok a' Táblák Nro. 1. 2. 3.

ELŐL-

ELÖL-JÁRÓ BESZÉD.

Ebben a' Könyvben tsak rövid jegyzéſek, kevés ſzemléltt dolgok, és némelly ki-fejtett kérdéſek; tſak moſtanság támadott új Tudománynak gyenge bimbói foglaltattnak. Én ezeket külömbb-féle idöben, külömbb-féle Orſzágokban, és az Égnek külömbb-féle tája alatt gyüjtöttem; a'-mint terméſzet ſzerént azokat láttam, 's a'-mint elmémben fenn-tartottam, úgy közlöm az Olvasóval.

A kivá-

Ezek eleintén magamat tanítottak, moſt már Tanítványimat oktaſsák, 's úgy vezeſsék, kívánom, hogy tulajdon ítéletek ſzerént láthaſsák, minémü tellyeſséggel, avagy fogyatkozáſſal legyenek ſzemléléſim; bizonyos vagyok azomban, hogy azoknak visgáláſa által a' dolognak valóságát velem együtt nyilvábban meg-ismérik.

Ha nálamnál értelmeſſebb Férjfiú azokról jobb tudósítáſt adna, kétség kívül különös tiſztelettel, és köſzönettel tartoznám néki.

Én moſt az Orſzágnak, melly azokat velem gyüjtötte, mint valóságos dolgokat nyújtom; a' Lakosóknak, kik Polgár-társaik közé fogadtak, és a' Köz-népnek, melly velem, az ö ſzerentséjét, oltalmát, 's igazságát közlötte, mint hálá-adó köteleſségemnek jelét hagyom; egy ſzóval az egéſz Emberinemzetnek olly ſzándékkal ajánlom, hogy egykor különös haſznára ſzolgáljanak.

Hogy Pláto Socrateſſel élhetett, az Egeknek köſzönte; én-is Montesqvieuval az az Egek' Urának köſzönöm, hogy engem' ez idö' jártában helyheztetett, hogy ſok jó-akarókra

rókra találtatott, hogy olly Fejedelem' Birodalma alá juttatott, ki engem' mint jövevényt fel-venni, taníttatni, 's gondomat viselni méltóztatott.

Teremtömnek köszönöm tovább, hogy olly Tudománynak meg-tanúlására választott, mellyet különösképen kedvellek; örülök, hogy ugyan annak ki-fejtésére rendelt, 's alkalmatosságot adott, azt olly helyen tanítanom, a'hol az idövel zöldelleni, virágozni, és számos gyümöltsökkel fog bövelkedni.

A' Felséges Hadi-Tanátsnak köszönöm, a'mit tudok; ez viselt az 1769-dik Esztendötöl fogva az 1775-dikig gondot oktatásomról, ez intézte útazásimat.

Méltóságos Merci Gróf sokat segített rajtam Párisban, hogy Frantzia-országban ezen Tudományból számos gyümöltsöket gyüjthettem magamnak.

Belgiojoso Gróf Úr kegyelmének köszönhetem, hogy Londonban Hunter, és Pott bölts Tanítóim híven oktattak, és sokat fáradtak mellettem.

Báró Störk Úrnak biztatási nélkül magamat soha e' munkába nem avattam vólna.

Brambilla Úr nélkül most soha Barmok' Orvosa nem vólnék.

Valójában nem hízelkedésböl, hanem kötelességböl, és Tanítványimat serkengetö ösztönböl nevezem itt a' társaság-béli Fö érdemes Férjfiakat; bár ki-ki gyülöljön, a' ki hízelkedönek e' dologban talál.

Ezen kisded Munkának belsö tökélletességéröl, 's summájáról keveset szólhatok; mert jól-lehet annak állandósága körül tíz esztendeig fáradoztam, de azért még-is tsak egy gyenge, és erötlen alkotmány. Nem akarom itt a' nyelvnek ékességét, az írásnak módját, és a' jobb ki-fejtéseknek nemét érteni, mellyhez nálamnál ezeren jobban tudnak, minthogy még számtalan szemlélések, és sok-féle nyavallyák' különös meg-visgálási kívántatnak, mellyek azt hasznosá, és tökélletessé tehetik.

A'minémü héányosággal most vagyon, azt ugyan az idö, az alkalmatosság, és az ese-

eſetek, mellyekre vagy eleintén nem vígyáztam, vagy idö-közben későbben éſzre-vettem, helyre hozhattyák, de a'mi az érzékenységnek tapaſztalásában el-rejtetett, 's mellyet az elme meg-ſoghat ugyan, de a' nyelv meg nem magyarázhat, azt ſoha Könyvemnek meg-nem adhatom; ez vólt (ítéletem') az oka, hogy ezen Tudományt gyakorló Férjfiak közzül ſokan némelly azon egy dolgot külömbb-féleképen értették, 's külömbbféle értelemben magyarázták.

Ennek alkalmatoſságával ſzükséges némelly homályos ſzókat, mellyek ezen Munkában több ízben elö-kerülnek, 's talám nem elegendö világoſok, értelmeſſen meg-magyarázni; efféliek a' Dög-nyavalyák, Epidemiák, Nyáj-betegségek, Kriziſek, Kontágiók, az egéſséges, és beteg Idök.

Az elsö öt ſzókat változtatva egy értelembe veſzem, 's olly nyavalyát értek azok alatt, melly tſak bizonyos egyféle állatok között uralkodik, egyſzer'smind többeket megſzáll, hol több, hol kevesebb ideig tart, egyaránt-való változáſokat okoz, de a' mellett nem olly egy terméſzetü, hogy a' meg-ſzö-

ketett állatok az egéſségeket meg-fertöztethetnék, 's mérgeket az illetés által velek közölhetnék.

A' Kontágió, avagy a' Peſtis név alatt olly ragadó nyavalyát értek, mellynek alkalmatoſságával a' teſtben olly materia támad, melly ha az egéſséges állat' teſtébe óltatik, azt meg-ſzöki, és beteggé téſzi; efféle a' takony, és tſípa, melly némelly nyavallyás állatok' orrából, és ſzeméből foly.

Krizisnek hol a' nyavalyának meg-indúlását, hol pedig a' roſz matériát, és magát az idöt nevezem, mellyben a' méreg a' teſtből akár minémü úton p. o. az alfelen, a' vizellet-tsévén, és a' fekélyeknek meg-ſakadáſi által, ki-hajtatik.

A' beteg Idö alatt mind azokat jelentem, mellyeket a' terméſzet-visgálók' értelme ſzerént ama' ſzó idö, és Konſtitutio alatt érteni kell; tudni-illik a' levegö-eget, annak változását, a' ſzelet, hévséget, ſzárazságot, nedveſséget, egy ſzóval mind ama' változáſokat, mellyek a' barom-állatok' teſtét megronthattyák, 's beteggé tehetik.

Az

Az egéſséges Idö, és az egéſséges Eſztendök nálam azt az állapotot jelentik, mellyben minden némü vetemények az égnek tájára nézve annak alkalmatos idejében ki kelnek, virágoznak, meg-érnek, és bövséggel teremnek.

Az említett dolgoknak rend kívül-való változását közönséges okainak állítom lenni a' Dög-nyavalyáknak; bizonyos azomban, hogy ezeket nem egyedül a' rendetlen változás ſzerzi, hanem gyakorta a' társaság-béli élet, az emberek, a' ſzokáſok, a' hamis vélekedéſek, a' ſzegénység, és a' tudatlanság több nyavalyákat okoznak, mint önnön maga a' terméſzet.

Nem tudom, mi okból tartyák az emberek a' Dög-nyavalyának okait olly titoknak, mellyet a' terméſzet ſetét homályal bé-födött, 's magának tartott; fel-nem érhetem, miért ſzóllanak olly helytelenül, 's miért vannak olly bal ítélettel felöllök; nem terjeſzti-é azokat a' terméſzet önnön maga elegendö világoſſan ſzemeink' eleibe?

Több ezer eſztendönél, hogy bennünket a' terméſzet ſzüntelen oktat, tanít, és dorgál, és még ſe akarjuk hibáinkat meg ismérni, 's a' a'mi ennél-is roſzſzabb, talám kétségeskedünk, hogy azokot valaha meg-ismérhettyük.

Nem láttyuk-é, hogy a' Dög-nyavalyák többnyire a' tartásban, eledelben, tiſztogatásban, és gond-viſelésben követett hibáktól veſzik eredeteket? Nem okozzák-é ezeket a' betegségeket jobbára a' marháknak, az iſtállóknak, udvaroknak, faluknak tiſztátalan tartáſa? nem támadnak-é azok a' rodhadt, és büdös levegö-égtöl, az eledelnek fogyatkozásától, a' roſzſz legellö-mezöktöl, a' marhák' fölyös ſzámától, és a' táplálásnak ſzük vóltától?

Nem ſzemléllyük-é, mi nagy légyen a' marhák, 's azoknak tartáſa között a' külömbbség? nem láttyuk-é, mi más állapotban vannak a' ſzántó-földek', kertek', tók', a' rétek, 's legellö-mezök' tartásához képeſt? nem tudjuk-é, hogy az orvoſságoktól ſoha annyi haſznoſt nem várhatni, a' mennyi jót a' helyes rendeléſektöl, a' jó rend-tartáſoktól, és a' bölts emberektöl reménlhetni?

Efféle

Efféle roſzſz állapotokkor (általlyában vévén) ha egyſzer a' Dög-nyavalya ki-ütt; mert illyenkor mint a' teſtnek ereje, mint annak nedveſsége különösképen meg-veſztegetödik, 's azért eröt veſz rajta a' betegség, 's rendre veſzi rövíd idö alatt a' marhákat.

Melly nagyra ment az embereknek tudatlanſága a' marhák' gond-viſelésében! vallyon hogyan élhetnek a' ſzegény alkotmányok, hogyan maradhatnak egéſsségben, 's mi módon álhatnak ellene a' nyavalyának, midön azokban általlyában ſzükséget látnak, mellyeknek életeket oltalmazni kellene?

A jó legellö-mezök tölök el-vétetnek; a' kö-só nem adatik nékik; a' ſzénával pedig, mellyel a' ſzarvas marháknak élni kellene, leg-több helyeken a' lovak tápláltatnak.

Vallyon nem barom-állatok-é az ökrök, és tehenek? nem kell-é ezeket-is azon nemek ſzerént, mellyekre öket a' terméſzet elo-ſztotta, tartani, és táplálni?

Ha ezek való igazságok, vallyon miért nem alkalmaztattyuk azokhoz magunkat?

Nem láttyuk-é ſzemeinkel, mi egéſségeſsek, erőſſek, és vídámak azon állatok, mellyek annak rende ſzerént tartatnak? mi nyomorúltak, és veſzendök ellenben azok, mellyek ſzalmával, polyvával, ſzetskával, és több a'féle heábavalóságokkal tápláltatnak.

Valójában ideje, hogy az emberek ezután jobb rend-tartáſt köveſſenek; ezt mind a' terméſzet, mint magok a' barom-állatok megkívánnyák; sött még az el-veſztek' ſzáma-is vádolya az elöbbeni roſz ſzokáſt.

Nem bizonyíttya-é a' mindennapi tapaſztalás, hogy a' marhák' nyavalyái naponként ſzaparodnak, a' dögleletes betegségek ſzüntelen dühösködnek, 's azok által Királyok, és Orſzágok el-ſzegénykednek, a' faluſi emberek pedig utólsó ínségre, és kóldúlásra jutnak.

Nem láttyuk-é, hogy azon nyavalyák, mellyek a' ſzelíd házi-állatokat veſztik, majd egy vad állatra ſe ſzállanak? tsupa tſuda dolognak kellene tartani, ha a' vad állatok között Dög-nyavalya tapaſztaltatnék lenni; ebből nyilvánsággal éſzre vehettyük, hogy a' terméſzet maga igen ritkán támaſzt Dög-nyavalyá-

valyákat, és hogy azoknak okait inkább a' társaság-béli életben kellesék keresni.

Vallyon a' vad állatok olly szabadon maradnának a' veszélytöl, a'-mint mostanában vannak, 's ekkoráig vóltak, ha a' mi hatalmunk alatt állanának, 's velünk egygyütt laknának? ha a' ganéjon fekünnének? ha jó legellö helyek nem vólna? ha fris levegö-ég nélkül szükölködnének? egy szóval miképen vólna dolgok, ha hitván szénán, rosz szalmán, nyomorúlt polyván, meg-veszteget ödött vizen, és egy kevés szetskán kívül egyébb eledelt nem nyernének?

Nem iszonyú dolog-é, hogy az emberek a' szegény marhákat, mellyeket szüntelen-való húzás-vonással kínoznak, éppen nem akarják tapasztalni? nem rettenetes dolog-é, midön azon nyomorúlt állatokkal, mellyeknek segítsége, 's ereje által mezeiket szántyák; vetik, 's magok' élelmeket szerzik, olly kegyetlenül bánnak, 's azokat szánt-szándékkal meg-nyomorítyák?

Bár meg-ismérnék egyszer az emberek, mi nagy hiba légyen ez! bár által-látnák, mi-

némü ártalmas az Országoknak, a' társaságbéli életnek, az embereknek, 's maga a' barom-állatoknak!

Valameddig a' marhákra jobb gondot nem viselünk, azokat jobb, és több eledellel nem táplállyuk, valameddig a' lovak, júhok, és szarvas marhák között külömbséget: a' szántóföldek, és a' legellö mezök körül helyesebb: sött a' gazdagságban általlyában jobb rendtartást nem teszünk, az-az valameddig jobb faj-béli marhákat magunknak nem szerzünk, derékebb istállókat nem építünk, réteinkre szorgalmatossabban nem vígyázunk, egy szóval: valameddig a' marhák jó eledel, kö-só, és fris levegö-ég nélkül szükölködnek, mindaddig nyavalyáss lesznek, és szüntelen a' Dög-betegség alá fognak vettetni.

Bé-vett szokások vólt a' saluſi gazdáknak, hogy a'miket gondatlanságok, és rosz tartások által el-rontottak, azokat az orvosságok által akarták helyre hozni: jó vólt ugyan a' gondolattyok, de a' dolognak ki-menetele közönségessen rosszúl esett, de ennél-is ártalmassabb vólt, hogy hibájokat mint

ma-

magok', mint pedig marhájok' ſzerentsétlenségére éſzre nem vették.

A' mit az elsö hiba roſzſzúl követett, azt az utólsó még gonoſzſzabbá tette; az orvoſságok azért ſzükségképen méreggé váltak: illy formán öltek, és veſztettek az emberek több ezer eſztendöktöl fogva ſzámos nyájokat, 's így temették minden értékeket velek egygyütt a' földbe.

A' melly faluſi gazda azért ſzerentsés akar lenni, az mindenek felett marháit ígyekezzék egéſségben meg-tartani; ezt a' meſterséget ſzükség néki ki-tanúlni; 's a' mennyire lehetséges, abban napról napra elöbbre menni; ez a' ſzorgalmatoſság az ö ſorsát illeti, ezt kívánnya hivatallya, és ſzerentséje, mellyre nézve maga a' terméſzet öſztönözi arra, hogy marháira különös gondját terjeſzſze; mihellyeſt annak okáért egyébb dologba akarja magát avatni, mihent jó gond-viſelö gazda helyett gyógyító Orvoſsá akar lenni, leg ottan tzélyán kívül jár, 's ſzemeim elött egy ſemmire kellö ember.

Ta-

Tapaſztalásból tudja a' világ, mi ſok kívántatik a'hoz, hogy egy Orvos az ö hivatallyának mindenekben helyeſſen meg-felellyen; tudja mi nagy tudomány, okoſság, vígyázás, próba, és mi ſzámos eſztendök ſzükségeſek, még emberböl tudós, és értelmes Orvos válhat.

Bár által-látná azért ezen igazságokat, bár azok-is, kik elöſzör a' Barom'-orvosló Tudományt tanúllyák, velek közelebbröl megismérkednének; bár annyi eröt, 's hathatóſságot adhatnék ſzavaimnak, hogy azoknak magyarázattya által meg-ismérnék az emberek, mi távúl járnak ök a' terméſzet' tzélyától, mi nagy hibákat követnek, 's mi roſzſzúl bánnak a' marhákkal.

Eleintén el-hitettem magammal, hogy a' faluſi embernek némelly oktatás által annyi értelmet lehet adni, hogy leg-alább tulajdon marhájának Orvoſa leheſſen, de moſt ſokkal külömb ítélettel vagyok; örvendenék, ha bár Tanítványimat annyira vihetném.

A' faluſi gazdának azomban olly Könyvet kívánok, mellyböl meg-tanúlhaſſa, miképen

pen kelleſsék marháit terméſzetekre nézve tartani, és nevelni, e' mellé pedig annyi értéket, 's okoſságot egyſzer'smind, hogy azt helyeſſen-is tudhaſſa követni.

Tovább kívánom, hogy ezen munkába a' Barmok' Orvosán kívül, (ki a' házi állatok' ſzavát, 's terméſzetét érti), ſenki ne avatkozzék, minthogy ez az ö tehetségét fellyül-haladja.

A'mi e' Könyvet illeti, tehetségem ſzerént ígyekeztem ama' veſzedelmes nyavalyákat, mellyekröl itt a' ſzó eſik, le-rajzolni; ehez képeſt némelly állapotokról, a'mint azokat bizonyos dolgokra, 's Tanítványimra nézve ſzükségesnek állítottam lenni, többſzör-is emlékezetet tettem.

Mennyire mentünk e' Tudományban, mi heányoſsággal vagyon még az, 's mire kelleſsék föképen vígyáznunk, hogy azt nagyobb tökélleteſségre viheſsük, annak helyén meg-mútattam, egy ſzóval a'-mit tehettem, el-nem múlattam; bé-fejezem azért Elöljáró Beſzédemet olly Embernek válaſztott

mon-

mondásával, kinek Könyve mindnyájak' kezében forog: hogy jól-lehet ebben a' Könyvben nem minden, mindazonáltal sok nyavalyák ellen mint tanáts adatik, mint segítség nyújtatik.

W J.

ELSÖ

ELSÖ RÉSZ.

ELSÖ SZAKASZ.

A' Marhákról, azoknak dögleletes Nyavalyáiról, és Orvoſiról.

Nints olly idö, melly a' Barom-állatoknak olly ártalmas, és az Embereknek olly veſzedelmes vólna, mint a' mellyben a' Dög-nyavalyák, avagy az idö', 's terméſzet' meg-változásából támadott betegségek meg jelennek; nints, ha a' Közönséges-jót tekintyük, ennél ſzomorúabb állapot; ſemmi nem nyomja inkább a' kereskedéſt; efféle nyavalyák majd egéſz Orſzágokat marhájoktól meg-foſztanak, a' lakóſok' élelmét el-veſzik, és a' ſzántó-földeknek erejét meg-veſztik.

Nem kintelenítetnék-é szem-látomást az emberi társaság meg-romlani? nem bomlanék-é fel annak szoros szövetsége, ha némelly Országban a' Pestis átallyában ki-fogyasztaná, és el-vesztené a' marhákat? mire jutna az emberek' állapottya efféle hasznos alkotmányok nélkül? vallyon mennyi ideig maradhatna-meg állhatatossan, avagy állhatott vólna-é valaha ezek nélkül erös talpra?

Nem-de nem ki-mondhatatlan kárt vallanának-é az emberek, ha tsak egy neme-is a' házi állatoknak némelly helyen egésszen elvesznе? mi nagy hasznot szerez tsak ama' kisded állat-is a' tyúk? ki ruházna, és táplálna bennünket, ki szántaná, s' munkálná mezeinket, ha júhaink, lovaink, 's szarvas marháink nem vólnának?

A' Házi-állatok valójában leg-erössebb karjai az emberi társaságnak; ezek által gyarapodik a' falusi gazdaság, ezek által termesztetnek a' veteményes, 's ezek által épitettünk házokat, falukat, 's városokat magunknak; ezeknek köszönhettyük egy részben, hogy a' Tudományok, és mesterségek napról-napra killyebb terjednek, hogy az

embe-

emberi okoſság ſzüntelen nevelkedik, 's ki tudja, talám ezek nélkül még mái napig-is tudatlanok vólnánk?

Hogy moſtanság az emberek e' ſzegény alkotmányok' élete meg-tartáſak körül különös ſzorgalmatoſsággal foglalatoskodnak, az ezen folyó ſzáz eſztendöknek, 's azoknak harmad' réſzében uralkodó hatalmas Fejedelminek különös ditsöségére ſzolgál: örök emlékezetül feun-marad TIZEN-ÖTödik LAJOSNAK, MARIA THERESIÁNAK, MÁSODIK JÓSEFNEK, és HETEDIK KRISTIÁNNAK híre, hogy a' házi-állatok meg-tartásáról gondoikodtak.

Az említett Európa' Fejedelminek köſzönheti tehát a' világ a' Barom-orvoslásnak elsö Meſterit, mint-hogy ekkoráig ſemmi jó Orvoſok nem vólt a' Barom-állatoknak. A' Barmok' orvoſának neve gyalázatos vólt ezen folyó ſzáz eſztendöknek közepéig a' polgár ember elött, 's ugyan azért a'-ki némelly beteg állatot illetett, tsúf-képen megvettetett, a'-ki pedig döggel vetzett állathoz nyúlt, 's azt kezeibe vette, az nem tsak tzéhbe többé nem vétetett, hanem egyízer-

'smind mivéből-is kegyelem nékül ki nevettetett.

Nem tudták valójában a' jó emberek, az akkori jó atyák, hogy nagy részben magok' meg-tartása a' Barom-állatok' meg-tartásától függ; által-nem látták, hogy az emberek a' Barom-állatok' élete meg-foszlása nélkül soha tulajdon testek' mivóltát meg-nem ismérhették, 's azok' orvoslása', 's gyógyítása' módját ki-nem nyomozhatták vólna.

Nem éltek tudni-illik még azon időben a' fellyebb említett Uralkodók; nem látta, 's nem ismérte még az akkori világ Bertint, Lacyt, 's Bernsdorfot ezen Tudománynak alkotóit. Meg-botsáffatok Nagy érdemes hazám-fiai, hogy fö neveteket itt említem; ezt kívánnya számos édemetek, mellyel emlékezeteteket az embereknél betsesse, nálam pedig el-felejthetetlenné tettétek.

Engednék bár az Egek! hogy mindnyájan, kik a' hasznos Tudományokat szorgalmatosságok által elöbbre segíteni igyekeznek, az emberek' társaságától közelebbről ismértetnének, bizonnyára mint fáradtságokban több

köve-

követöiket látnák, mint pedig tzélyokat, érdemek' jutalmát tudni-illik hamarább el-érnék.

Ekkoráig Fö-emberekröl ſzollottam, moſt már el kezdett munkámhoz térek. Minémü ítélettel vóltak eleink a' Dög-nyavalyának természetéröl, okairól, 's gyógyítáſa' módjáról, azon állapotból elegendö-képen ki-tettſzik, mellyben akkor a' Barmok' orvoslásának Tudománnya azokkal együtt vólt, kikre a' gyógyítás bízattatott.

Ez a' Tudomány eleintén tſupa homályban ſödetett, mint-hogy általlyában üres költeményekből, 's hamis vélekedéſekből állott; ez vólt az oka, hogy a' Dög-nyavalyának támadáſakor némellyek az eget, máſok a' tſillagokat, egyebek ismét az Iſtent okozták, következendöképen a' józan okoſság ellen vétettek, midön a' Dög-nyavalyáról ítéletet tettek.

Az orvoſságokat hol babonaság költötte, hol tſalárdság ſzerzette, hol pedig tſupa titoknak tartották lenni az emberek, mellyre nézve majd ártalmaſabbak vóltak, mint önnön magok a' betegségek, mellyeknek or-

voslására rendeltettek; ehez képeſt vóltak olly idök, mellyekben az emberek a' döggel veſzett állatot az iſtállókba áſtak, hogy a' többi marhájokat életben meg-tarthaſsák.

Vóltak olly idök-is, mellyekben a' dögök éppen el-nem áſattattak, 's mellyekben az emberek a' beteg marhákat a' friſs levegőégnek meg-foſztáſa által, (úgy-mint a' ſüſtöléſek, páraláſok' gözöléſe által, a' külömb-féle füvek', és gyökerek' nyakba való akaſztáſa által, és végtére a' ſok babonás imádságok' aprétáſa által, ígyekeztek a' veſzélytöl meg-menteni.

Az orvoſságok, mellyekkel régi idöktöl fogva a' Dög-nyavalya ellen élünk, a' Zſidóktól, Görögöktöl, 's Rómaiaktól vették eredeteket. Israel' fiai Moyſes' hagyásából a' betegeket az egéſségeſektöl el-válaſztották, és a' meg-fertöztetteket, avagy hóltakat kézzel illetni, éppen kemény tilalomnak tartották lenni, mellyre nézve ha az utólsó talám meg-történt, leg-ottan törvénnyek ſzerént tartoztak teſteket, és ruhájokat meg-mosni.

Home-

Homerus bizonyítya, hogy midön Trója várossának oſtromláſakor a' táborban némelly Dög betegség támadott, meg parantſoltatott a' Vitézeknek, hogy a' meg-ſertöztetett eſzközöket meg moſsák, és a' tengerbe mártsák, mint-hogy úgy vélték, hogy ez által leg-hamarább meg-tarthatnák a' Dög nyavalyáuak tovább-való terjedését.

Minémü orvoſságokkal tartóztatták, és orvoſolták a' Rómaiak a' mirígyes betegségeket, Kolumella nyilván fel-jegyzette; ezek föképen a' ſinor-húzásban, a' tüznek alkalmaſztatásában állottak. Ezen okos íntézésböl elegendö-képen ki-tettſzik, mennyire fellyül-haladták a' Görögök, és Rómaiak az utóbb támadott tudóſokat a' terméſzet'-visgáló Tudományban.

Ha ezeknek ſzokását amazokéhoz haſonlítyuk, kik a' marhákat meleg iſtállóba rekeſztették: azokat a' friſs levegö-égtöl megfoſztották, teſtek' erejét a' gyakor ér-vágás, a' has-hajtó, és hevítö ſzerek által fogyaſztották, tſudálnunk kell, hogy tſak egy nyavalyás marha-is a' veſzélytöl meg-menekedhetett.

Mert egy felöl a' Peſtiſtöl, más felöl az ártalmas orvoſságoktól kínoztattak; melly nagy eſztelenség vólt teſtekből a' vért kivenni, hogy az erejek meg-tartaſsék, hevítö orvoſságokat nyújtani, hogy azokat a' hideg lelje? ki nem tudgya, hogy mind efféliekkel kötöztettek, 's gyógyíttattak a' ſzegény marhák, mellyeknek leg-kiſſebb erejek nem vólt az orvoslásra.

A' Zſidók' idejétöl fogva a' miénkig, tſak hamar egy-más-után nagy ſzámoſan ſzaporodának a' patika ſzerek, az Orvoſok, a' külömb-féle recipek, és egyebek, de azzal egy ſe gondolt, hogy egy valaki a' természetet tanátsúl hivta vólna, avagy utánna visgálódott vólna, minémü ki-menetelek lehet mind ezeknek.

A' melly haſznos Tudományt a' Görögök, és Rómaiak a' Barmok' orvoslásáról magok után hagytak, azt, kik utánna következtek, hol meg-vetették, hol el-felejtették, az új költeményeket ellenben, 's ama Tudományokat, mellyek tſupa hamis vélekedeſeken fondáltattak, nagy betsületben tartották 's különös-képen örízték.

A'

A' Dög-nyavalyának támadáſakor tétetett rendeléſek ſokſzor felette nagy terhére váltak az Orſzágnak, mint-hogy néha inkább nevelték, mint ſem fogyaſztották a' veſzedelmet; vallyon a' házok, falúk, és tartományok' bé-rekeſztéſe mit haſználhatott az idö' változásából támadott Dög-betegségek ellen? az ör-állók, a' ſtrázsák vallyon mit tehettek a' roſz hajlékok, az ártalmas levegö-ég, a' hévség, ſzárazság, nedveſség, és a' ſzük eledel miatt eredett nyavalyák ellen?

Mi nagy károkat nem okozhatnak mind ezek a' rendeléſek? nem ſzenved-é a' faluſi gazdaság, a' meſterségek' üzéſe, és a' kereskedés' folytatáſa miattak hátra-maradáſt? nem következik-é az Orſzágoknak utólsó romláſa efféle rendeléſeknek súlyos meg-tartásából?

Tudni való, hogy egy faluſi ember ſe él egyedül tſak a' maga háza' terméſébö!; egyik ſzomſzéd a' máſikát ſegíti, egyik város a' máſik után él, következendö-képen hogyan táplálhattyák ezek életeket, ha az útak ſtrázsáktól öríztetnek, ha a' faluk, és városok bé-rekeſztetnek? ha nyomorúságokról ſzóllani akarunk, ſzükséges, hogy való-

ságoſſan azok között legyünk, mint-hogy tapaſztalás nélkül azoknak kínos terhét nem tudhattyuk.

Ez vólt az oka, hogy e' koráig az emberek még egy efféle bé-zárásra ſe figyelmeztek annak módja ſzerént; ebből eredett, hogy olly ſok ſzökö útakat kereſtek magoknak, és hogy azokat hol pénzzel, hol erőſzakkal magoknak nyítva tartották.

Ezen kivül nem tudjuk-é a' minden-napi tapaſztalásból, hogy az út félen álló ſtrázsák inkább az ajándékot tekíntik, mint-ſem a' Dög-nyavalyát, melly a' ſzegény emberek' marháit öli, ſzivellik? de mi ſzükség itt az ajándék-vételt említeni, hiſzen tudni-való, hogy nem tſak a' ſzegödött, hanem a' kinſzerített ſtrázsák is önnön magoktól elég hamar, 's könnyen el-hadják ör-álláſokat; a'-mi pedig leg-veſzedelmeſſebb, az, hogy az illyen emberek az iſtállókba ſzöknek, 's önnön magok hordozzák egyik helyről a' máſikra a' dögleletes ſzökö betegséget.

A' marhák' hajlékának le-döntéséről, az étető, 's itató edények' öſzve-töréséről, a' ſzé-

ſzéna, 's ſzalmának meg-égetéséröl, 's végtére a' nagy árrú orvoſságok' haſzontalan veſztegetéséröl nem-is akarok itt emlékezetet tenni, tapaſztalásból tudjuk, hogy eſſéliek által a' faluſi emberek nem ritkán utólsó ínségre jutnak, 's a' mellett még ſe ſzünik-meg az ártalmas betegség.

Színte illy kevés haſznot ſzereznek ſokſzor ama' külömb-féle oktatások, mellyeket a' Dög-nyavalyáról némelly könyvekben találunk, mert-is ha ítéletemben meg nem tſalatkozom, úgy tettſzik, hogy azoknak ſzerzöi jobbára hol tſak egy beteg ökörre, hol pedig tſak egy nyavalyás tehénre vetették ſzemeket.

Vallyon nem lett vólna-é tanátſoſabb, a' gazda-aſzſzonyt a' ſzolgáló-léányokkal együtt arra értelmeſſen oktatni, mi-képen kelleſsék a' marháknak jó gondját viſelni, azokat gyakran tiſztogatni, az étetés, és itatásban a' jó rend-tartáſt követni? valójában a' marhák' tiſztán-való tartáſa több embereket fáraſzt ſokſzor, és több munkát kíván, mintſem egyes beteg állatnak gondviſeléſe tölünk vár.

Ki

Ki nem tudja, hogy a' marháknak annak rende szerént-való étetése, itatása, az orvosságoknak bé-adása, a' többi beteg, és egésséges marhák' gond-viselésével, 's tisztogatásával együtt sokszor annyi időt el-vesz, hogy a' gazdaság' folytatásában szükség-képen hátra-maradást kintelenítetik az ember szenvedni.

Vallyon mit fognak az Olvasók a' következendö Szakaſztokban reményleni, ha már az elsöt illy hoszszaſſan ki-terjeſztem? minémü tanátſot, oktatást, és orvoſságokat fognak azokban keresni? erre azt felelem, hogy ſokat tud az ember, ha azt érti, a'-mi néki nem haſznos.

A' Nyavalyák' gyógyitásában leg-több haſznot hajtanak az együgyü közönséges, 's terméſzet szerént-való szerek, úgy-mint az okos vigyázás, a' környül-álló dolgoknak meg-tekintése, az egésségesek' jó-tartása, és a' betegek' helyes gond-viseléſe.

A' nyavalyás marhák' orvoslását nem tſak a' betegségnek terméſzetéhez, hanem egyszer'smind az idöhöz, az országnak, és hely-

helységnek tájához, és a' faluſi embernek értékenységéhez ſzükség alkalmaztatni.

Afféle orvoſságot, melly a' Dög-nyavalyának ártalmas erejét azonnal meg-győzné, nem ismérek, 's talám nem-is adatik az orvosló ſzerek között; az együgyü paraſzt ember ugyan ſzüntelen az illyen után nyomozódik, de tulajdon kárán kivül egyébre nem találhat; a' tudatlan, és a' tſalfa emberek, kiktöl afféle hathatós ſzereket vásárlani akar, tſupa erſzény puſztítók, minthogy orvoſságok által, mellyeket drága pénzen eladnak, inkább nevelik, mint-ſem fogyaſztyák a' dögleletes betegséget.

Bár éſzre vennék azért már egyſzer a' faluſi gazdák, 's bár el-hitetnék magokkal, hogy az illyen ámító emberek valójában tſupa tudatlanok, és leg-keveſebbet ſe értenek az orvosláshoz, következendö-képen bár öſztönözés nélkül azokat örökre kerülnék.

Elegendö-képen iparkodtak az Országnak Elöl-járói olly ſzerek' fel-találáſa eránt, mellyek által a' Dög-nyavalyát meg-lehetne gátolni; az egéſségre vigyázó Fö ſzemélyek

ebben

ebben sokat fáradtak, söt a' Böltsek' egész gyülekezeti-is efféliek után több izben szorgalmatossan értekeztek, de egy e volt közzülök olly szerentsés, ki próbái által megbizonyitotta volna, hogy sok fáradtsági után efféle hathatós orvosságokra talált légyen.

Valamiket a' külsö, és belsö Tartománybéli Tudósok ezen nyavalya ellen javaslottak, azokat Austria próbák által tapasztalni akarta, söképen ha olly Férjfiaktól származtak, kikröl bizonyos volt ember, hogy különös értelemmel, 's okossággal birnának; de azért nállaknál szerentséssebbekké nem lettünk; mint-hogy mindenkor ki-nyilatkózódott, hogy velünk együtt ezen nyavalya ellen specifica orvosságok nélkül szükölködtek.

Az Austriai Birodalom (Alsó Német-országot ki-vévén) egyéb Tartományokat a' marhák' meg-ölettetésében nem követett; a'-minémü ítélettel e' dolog eránt vagyok ezen Könyvben igazán ki-nyilatkoztattam; mellyre nézve a' világ' eleibe-is olly igaz hívséggel adom, a'-minémüvel azt a' Felséges Thronus' eleibe terjesztettem.

Én úgy tartom, hogy a' meg-ſzökött marháknak meg-ölettetéſe a' Dög-nyavalyát ſe meg-nem tartóztattya, ſe el-nem fogyaſztja; nem akarom azomban itt azt általlyában bizonyosnak állítani, a'-mit ezután az idönek ki-kell fejezni, ki fogja ez annak helyén nyilatkoztatni, ha igaz vólt-é, vagy ſem bizonyítáſom.

Némellyek azt vitatták, hogy a' Dög-nyavalyát nem tſak meg-lehet úttyában gátolni, hanem egyſzer'smind tellyeſséggel ki-is írtani, ha tudni-illik azonnal a' dögnek támadáſakor a' beteg marhák le-vágattatnak; ha úgy vagyon a' dolog, bár ſzégyenben hagyattaſſanak kételkedéſim óhajtáſok' bé-tellyesítéſével!

Azomban bizonyos, hogy miólta marhák élnek, a' Dög-nyavalyák-is uralkodnak, 's talám egy ſzem-pillantás ſe múlik, mellyben némelly alkotmányok azoknak súlyát nem ſzenvednék, valameddig azért a' terméſzet, és az idö roſz változáſokat fog ſzenvedni, mind addig a' dögleletes betegségek ſe fognak meg-ſzünni.

Miért

Miért szökik-meg az illyen nyavalyák olly gyakran a' szeléd állatokat, 's miért kínozzák olly ritkán a' vadakat, bizonyos oka lészen; én azt a' természet' titkának állítom lenni, 's úgy találom, hogy a' jó Orvosnak könnyebb a' Dög-nyavalyát meg-tartóztatni, mint-sem orvosolni.

MÁSODIK SZAKASZ.

Az Eſztendönek réſzeiröl, mellyekben a' Dög-nyavalyák leg-közönségeſſebben támadnak.

A' Dög-nyavalyák az idönek, és a' természetnek rendetlen változásából eredett betegségek szoktak lenni, következendö-képen a'-minémü állapotbéli a' marhák' meg-szökése, ollyan az ö nevek is.

Ezek a' nyavalyák majd mindenkor forró betegségek, 's belsö gyúladáſſal járnak; mellyre nézve majd a' marhák' torkára, majd a' szügyök', 's hasok' belsö tájára szállanak, leg-veszedelmeſſebbek, midön magokat a' bélekbe, avagy a' gyomorba bé-fúrhattyák; ezen okból nagy hasonlatosságok vagyon a' forró hideg-leléſſel, mint-hogy ez is közönségeſſen az említett réſzeket szokta el-foglalni.

Tsak az köztök a' külömbség, hogy az elsök hamarább el-terjednek, nálak a' veszedelem inkább nevelkedik, a' változások se-

 beſ-

beſſebben történnek, 's végtére hogy bizonyos rettegéſt okoznak, mellyet a' forró hideg-lelésnél nem tapaſztalhatni; ezt a' rettegéſt, és félelmet a' közönséges marha betegségnél (ámbár még olly igen nevelkedjék) vagy ſemmiképen, vagy tſak igen-ritkán lehet éſzre venni, és azért különös méregnek jele, melly amazokban nem találtatik.

A'-hol ſok beteg marhák találtatnak, 's a'-mellett ezen jel-is éſzre vetetödik; ott valóságos bizonyos, hogy a' Dög-nyavalya uralkodik; efféle betegségek közönségeſſen azon okokkal, és az égnek ama' tájával egyeznek, mellyektöl eredeteket vették, következendö-képen a' nyavalyát indító okokra, és maga a' nyavalya' nevelkedésére nézve hol ragadók, hol nem; a'-mi az elsöket illeti, Kontagioknak mondatnak, a'-mi pedig a' máſodikat, Dög-nyavalyáknak, avagy Nyájbetegségeknek hivattatnak; közönségeſſen egyik a' máſikból következik.

Ezek a' két rendbéli betegségek a' helységek' fekvésére, a' marhák' nemére, a' fajjára, termetére, börök' ſzínére, 's korára nézve külömbféle-képen változnak. A' Dög-

val-

nyavalyák nagy réſzben a' marhák' tartásától, eledelétől, legellö-mezejétől, 's hajlékától függnek; úgy nem külömben azokra ſokſzor az eſztendönek réſzei az idö', és a' földnek mivólta okot ſzoktak adni; haſonló-képen az Orvos, az orvoſságok, az dövel együtt, mellyen azok a' beteg marháknak bé-adattatnak, és maga a' gyógyító ſzokás hol öregbítik, hol fogyaſztyák a' betegségnek veſzedelmét.

Ezen felyül a' füveknek kora, 's természete, a' vetemények' állapottya, a' földnek melegsége, 's hidegsége, a' legellö-mezök' fekvéſe, a' víznek, és levegö-égnek minémüsége, ki nem tudja, melly ſokſzor okozhattyák a' dögleletes betegségeket? nem ſzerzik-é ezek a' marhák' teſtében a' rendetlen változáſokat?

A' tavaſzi Dög-nyavalyák közönségeſſen a' hidegnek fogytával támadnak; a'-mi egünk' tája alatt azokat Böjt-máſodik havában, néha Szent György-havában, néha pedig Pünkösd-havában (a'-minémü tudni-illik az akkori idö) lehet éſzre venni; mellyek öſzſzel uralkodnak, ritkán ſzoktak Szent Mihály-havának

ki-menetele, avagy Mind-szent-havának közepe előtt meg-jelenni; én leg-alább az egészséges idö', és a' jó legellö mezök' állapottyakor egyet se értem; rosz idökor ellenben nem csak Austriában, hanem egyébütt-is közönségessek a' Dög-betegségek.

Ezek a' betegségek közönségessen a' rosz idövel nevelkednek, a' jóval pedig fogynak; erre-való nézve szem-látomást tapasztalhattya az ember, hogy az állandós nedves idöben keletkeznek, a' lágyban, és ködösben öregbednek, a' déli széllel csavarognak, 's föképen a' lapos helyeken, a'-hol tudni-illik a' rétek nedvesek, szüntelen változnak; a' tiszta idökor ellenben, tudni-illik a' tiszta levegö-égkor, a' száraz hidekkor, és a' hóldnak növésével észre veheti az ember, hogy nyilvánsággal alább szállanak, a' nagy hévségkor pedig felette veszedelmesekké válnak.

A' tavaszi Dög-nyavalyák jobbára általlyában lassan támadnak, az ö kezdetek tsendes; hol itt, hol amott szöknek-meg csak egy darab marhát, egy istállóban ritkán történik, hogy egy pár meg betegednék, még rit-

ritkábban pedig, hogy abban a' marhák' egéſz ſzáma meg-ſzökettetnék.

Valamint azomban a' napok melegebbekké, és hoſzabbakká válnak, a' betegségek-is azon képen ſzoktak uralkodni; illyenkor azért ugyan azon egy iſtállóban több darab marhára ſzállanak, 's azon egy helységben több iſtállókat meg-ſzöknek, kiváltképen ha a' marhák' hajléka, tartáſa, eledele, 's teſtek' állapottya között ſzem-látomáſt-való külömbség nintſen.

A' melly Dög-nyavalyák tavaſzſzal támadnak, 's nyáron el-nem nyomattatnak, azok Szent Iván, és Szent Jakab-havában leg-inkább dühösködnek; ezen két holnapban tehát leg-ártalmaſſabbak a' nyavalyák' mérge a' marháknak; mellyre nézve darabonként hull az iſtállóban a' marha, egynek ſe kegyelmez a' veſzély, egyröl-egyre öli öket

Igaz ugyan, hogy ez az állapot ritka, de azért még-is ſokſzor meg-történik, főképen midön a' Dög-nyavalyáknak okai igengonoſzſzak, az idö igen egéſségtelen, 's annak járáſa meg-változott, terméſzete nagyon

meg-romlott; és mivel az illyen nyavalyák laſſan járnak, következendö, hogy ſokáig-is tartanak.

Midön a' betegség alább ſzáll, a' betegségnek ereje-is fogyni látſzik, ezt pedig hol már Kis-Aſzſzony, hol Szent Mihály-havában, hol pedig késöbben észre lehet venni. A' melly marhák az igen veſzedelmes Dögnyavalyakor alig haladják-meg Szent Iván, 's Szent Jakab-hávában a' harmadik napot, azok Kis-Aſzſzony-havának vége felé ritkán ſzoktak a' hetedik, 's kilentzedik nap elött el-veſzni; ezt a' változáſt talám nem annyira a' ſzökö méreg' erötelenségének, mint-ſem az akkori friſs ſzellöknek, és a' hives éjtſzakáknak kell tulajdonítani, akár mitöl légyen az, bizonyos azomban, hogy a' tapaſztalás így bizonyítya a' dolgot.

Kis-Aſzſzony-havában mint a' nyavalyáſok, mint pedig a' döggel veſztek' ſzáma kiſſebb; értem tudni-illik, ha az idö tiſzta, és az éjtſzakai ſzelek néha fuvalnak: itt a' nyári Dög-betegségekröl ſzóllok: ebben a' holnapban meg-jobbúl az idö, 's vele együtt a' nyavalya, melly ha jobb állapotra nem vál-

to-

tozik, akkor a' nyári betegségek öſziekké, és nem ritkán téliekké válnak; mihelyeſt ellenben az idö jobbúlásra fordúl, akkor a' Dög-nyavalyák-is (mihent az öſznek, avagy télnek hiveſsége elö-jö,) alább hagynak, és el-múlnak.

Az öſzi Dög-nyavalyák hol az egéſségtelen nyártól, hol a' roſz legelléſtöl veſzik eredeteket, hol pedig azért következnek, mivel a' marhák nagy késön ki-jártak a' mezökre, erre-való nézve Auſtriában, 's annak egyéb Tartományiban igen tanátsos Szent Mihály-havának vége felé, avagy ha jó idö ſzolgál, leg-ſellyebb két héttel utánna a' ſzarvas marhákat jáſzolyra kötni.

Azokban a' tájokban, mellyekben a' hideg, a' köd, az esö, 's egy ſzóval a' roſz idö elöbb érkezik, azokban ennek még korábban kell végbe menni, ha külömben az öſzi, és téli Dög-nyavalyákat meg-akarjuk elözni, avagy alább ſzállítani; valameddig e'-hez magokat az emberek nem alkalmaztattyák, mind-addig kintelenek leſznek a' marhák' egéſségekben, 's életekben, a' paraſzt emberek pedig gazdaságokban kárt ſzenvedni.

Az öſzi nyavavalyák ſokkal ſebeſſebben terjednek, mint-ſem a' tavaſziak, mint-hogy ſokſzor már kezdetekben dühöſſek; a'-melly iſtállókba azért bé-ütnek, (kiváltképen ha igen veſzedelmeſſek,) egyſzer'smind le-sújtyák azokban lábaikról a' marhákat; ehez képeſt nem tſak az iſtállók, hanem általlyában ama' helységek-is, mellyeknek tája egéſségtelen, mellyek roſz eledellel, és tartáſſal birnak, azok-is mondám közönségeſſen az öſzi nyavalyáktól meg-látogattatnak.

A' Dög-nyavalya leg-elöſzör-is a' lapos helyekre ſzokott ſzállani, kiváltképen ha az idö nedves, mint-hogy magát mint a' földnek állapottyához, mint a' marhák' tartásához alkalmaztattya; ez az oka, hogy ugyan azon egy nyavalyának néha a' terméſzete, ártalma, és ki menetele külömb-féle ſzokott lenni; innét vagyon, hogy ugyan azon egy betegség némelly helyeken egéſz nyájokat veſzt, másutt pedig tſak egy darab marhának ſe árt.

Ennek az okát már az elöbbeni Szakaſzban említettem, meg-mondottam tudni-illik, hogy ez jobbára a' tartáſtól, az eledeltöl, az idötöl, a' lapos helyektöl, az eſztendönek

nek hideg réſzeitöl, a' ködtöl, a' ſzámos esötöl, a' hótól, a' nedveſségtöl, a' levegöégtöl, a' ſovány földtöl, és a' meg-romlott füvektöl, mellyekkel a' marhák a' legellö-mezökön élnek, függ.

Efféle füveknek, 's következendö-képen eledeleknek belsö nedveſsége, és leve ekkor igen egéſségtelen, és ártalmas, mellyre nézve mint teſtét, mint vérét meg-változtattya a' marháknak; a' nyári fü illyenkor rodhadt, és az öſzi ſemmire való; az utólsó meg-nem érett, mellyre nézve a' hideg miatt, melly azt meg-vette, izetlen, és a' roſz leve miatt ártalmas az egéſségnek; a' vetemények' gyökereinek-is kevés erejek vagyon ezen idökor, következendö-képen mint a' ſzálakban, mint a' levekben, mint pedig a' virágokban el-haſonlott a' ſzín, az íz, és az illat.

Öſzſzel közönségeſſen ollyan az eſztendönek réſze, a' föld, a' levegö-ég, és az idö a' vetemények, hogy az a' késöbben kelteknek, avagy a' vetemények', 's füvek máſsának erejét haſzontalanná, és egeſségtelenné tégye.

Minden patika szerek, 's akár mi szá-mos hadi seregek se elégségesek azon nya-valyáknak meg-gátolására, mellyeket az emlí-tett okok támaszthatnak; csak egyedül az vethet nékik árkot, 's csak az tartóztathat-tya meg néha terjedéseket, ha idejében hivat-tatik, a'-ki azoknak okait, 's természetét is-méri; ha ellenben akkor hivattatik, midön a' veszedelem már el áradott, akkor egyebe-ken többé nem segíthet, hanem mellyeknek vére még elevenséggel, húsa pirosággal, és nyelve éleséggel bír; a' többiek általlyában el-vesznek, ha különben nagy hideg nem következik, melly miatt a' marhákat othon kellene tartani.

Efféle hirtelen hideg által néha egész nyájak meg-mentettnek a' veszélytöl; sött ennek köszönhetik sokszor egész Országok marhájok' meg-tartását, a'-melly nélkül tudni-illik a' Dög-nyavalyába esvén kétség kivül el-vesztek vólna; orvos, és orvosság helyett szolgál tehát ez sokszor.

A' jó idö, és a' hidek által mind a' test, mind pedig a' vér különös-képen meg-válto-zik, ezek által múlik-el a' testben a' dögle-

le-

letes betegségre-való hajlandóság, ezek által jobbúl az egéſség, ezek tartyák életben a' marhákat; erre-való nézve ha hirtelen hideg idö nem érkezik, avagy más módon a' marhákon nem ſegítetik, akkor az öſzi betegségekböl téli nyavalyák nevelkednek, mellyek Karátson, 's Bóldog-Aſzſzony-havában megſzünnek ugyan egy keveſsé, de tavaſzſzal ismét, mihent a' meleg, és nedves idö érkezik, új veſzedelemmel ki-ütnek.

Az Eſztendönek ezen réſzében igen közönséges, hogy a' marhák Dög-nyavalyába esnek, föképen ha igen korán a' mezöre kihajtatnak, és azon a' télen fonnyatt füvet a' nedves földböl ki-tſirázó hólamos füvel együtt ki-tépik, 's eddegelik.

Szinte ez történik, midön ſzámos esö eſik, midön a' déli ſzelek fokáig fujnak, midön a' marhák kemény telet ſzenvednek, az idöben gözös iſtállóban poshadnak, koplalnak, fris ég nélkül ſzükölködnek, 's éh gyomorral a' legellö-mezökre botsátatnak.

HAR-

HARMADIK SZAKASZ.

Azon Jelekről, mellyekről ember a' Dög-nyavalyának kezdetét meg-ismérheti.

Vídámtalanság, ſzomorúság, és a' többi nyájtól-való el-maradás az elsö jelek, mellyek által a' Dög-nyavalya magát a' rétekre járó marháknál ki-mútattya; ezeket követi az eledelhez, és a' mellettek lévö marhákhoz mútatot kedvetlenség, a' gyakor köhögés, bizonyos feledékenység, és a' mozdúlásban-való reſtség.

Efféle beteg állatok jártokban gyakran meg-állanak, fejeket, 's fülöket le-hajtyák, nehezen veſznek lélekzetet, 's alig mozdítyák ágyékokat; ſzörök nem tündöklik, borzas, és halavány, terméſzet ellen fel-áll, 's végtére meg-ſodroſodik.

A'-mit a' ſzör-ſzálak általlyában, azt a' ſzemek', fülek', 's teſtek' egyéb tagjai által-is különös-képen ki-jelentik; minden réſzek bizonyos erötelenséget mútatnak; ehez képeſt

a'

a' marhák gyakorta fejeket rázzák kivált-képen az ital után, 's minekutánna ittak, szájokat nem nyalják.

Ha testeket ember tapogattya, nagyon alá-szállott melegséget érez bennek, és ha hátokat egy valaki nyomogattya, fájdalmokat jelentik az állatok, kivált-képen a' margyok * körül; a' szarvok, fülek, orrok, és a' tzombok' alsó részei hidegek, a' felsök pedig a' test' melegségével birnak.

Efféle állapotkor az egész testre bizonyos hidek, és borzadozás száll, a' szemek bé apadnak, és meg-kissebbednek, azoknak tartó részei meg-merevedeznek, és egy se hajlik olly könnyen, mint annak elötte; a' forróságnak idején a' borzas ször-szálak le-hajlanak, a' borzadozó hideg el-múlik, a' reszketés lassanként fogy, 's ezek helyett az egész testben némelly forró hévség kezd el-terjedni.

Ekkor a' lélekzet-vétel szaporodik, az ágyékok gyorsabban vernek, a' szemek égökké válnak, a' fülek, szarvok, a' nyelv, és a' tzombok néki hevülnek, a' vér sebessebben

ben indúl, a' szív dobog, és az élet-erek, (főképen ha a' hideg-lelés nevelkedik,) néha egy minutában 45. 48. 50-ízer, 's némelykor még többször-is vernek.

Ezt az állapotot Dög-nyavalya-hideglelésnek mondom lenni; ez a' tehenekben a' tejet meg-apaszttya, és a' szemek' nedvességét ki-szárasztya, a' nyálat el-fogyasztya, és meg-sürüsíti, a' szájnak izét el-veszi, és a' kerödést el-nyomja, az eledelek' emésztését akadályoztattya, a' ganéjlást, és néha a' vizelléſt tartóztattya.

Ehez a' súllyos állapothoz még egyéb dolgok-is ütköznek, úgy-mint a' bör alatt, kiváltképen a' torok' inas-húsában * * némelly rándítások tapasztaltaltatnak, azon felyül fog-tsikorgatás, a' hasnak meg-rekedése, has-menés, fej-rázás, rettegés, és az erek' járásiban külömb-féle változások vetetödnek észre.

---

* Vicq d' Azyr.

* * Vicq d' Azyr.

Ezek szoktak a' Dög-nyavalyának közönséges elöl-járó követtyei lenni a' két elsö napokban; néha tsak alattomban jelentik magokat, 's olly kevés kínnal kezdödnek, hogy miattok a' terméſzet' munkáiban ſelette nagy változáſt éppen nem lehet éſze venni.

Ehez képeſt ugyan a' marhák az eledelt még meg-kívánnyák, tejet adnak, 's néha a' betegségnek elején kérödnek-is; de ha az említett környül-álló dolgok hertelen megjelennek, és igen hamar nagyra nevelkednek, akkor a' máſodik napon meg-ölik a' marhát; ſzemeimmel láttam, hogy effële állapotkor egynehány napok alatt teli iſtállókból egy lábig ki-veſztek a' marhák, mihent meg-ſzökte tudni-illik azokat a' betegség, leg-ottan el-is veſztette, az-az 6. 8. 12, 's leg-tovább 24. óra alatt meg-ölte öket.

Midön a' betegség enged, 's annak változáſi laſſabban nevelkednek, midön a' nyavalyának ki menetele, (akár jobbúlásra, akár pedig a' haldaklásra hajúllyon,) a' 12-dik napra terjed, akkor a' harmadik, 's negyedik nap között effële jelek késérik a' betegséget:

A'

A' marhák szomorúak, erötelenek, se a' mellettek lévö állatokra, se egyéb dolgokra, mellyek azokat illetik, nem figyelmeznek, se pedig a' legyek, és bogarak ellen, mint annak elötte, magokat nem védelmezik, fejeket le-hajtyák, fülöket le-ereszti, és a' jászoly elött egynehány lépésnire állanak.

Undorodnak az eledeltöl, tejet nem adnak, nem kérödnek, néha nagy szomjúságokat mútattyák, se elöre, se jobbra, se balra nem akarnak menni, hanem többnyire tsak hátra fordúlnak; valamint pedig az állásokat, úgy az istállóikat se hadják-el egy könnyen, ehez képest inkább verést szenvednek; mintsem álló helyekböl meg-indúljanak.

A' verést nem tetszenek érezni, és ha a' menésre kinszerítetnek, erejek nintsen, kiváltképen a' hátulsó lábaikban. Ezek ama' jelek, mellyek által a' nyavalyás marhák az ö betegségeket mind az állásokban, mind pedig az indúlásokban ki-mútattyák, a' testen még más jeleket-is észre lehet venni:

Ez hol természet felett meleg, hol a' szokott melegség nélkül szükölködik, az elsö-

söre nézve még egyszer olly sebessen ütnek az élet-erek, a' másodikra nézve pedig hamar forog ugyan bennek a' vér, de az ütések alig vetetödik észre; úgy nem külömben a' lélekzet-vétel nehéz, rövid, és szapora, a' marhák gyakran köhögnek, és ez nagyon el-fáraszlya öket.

A' szörök mindenkor színetlenek, hol fel, hol alá-állanak, avagy sodrossak, a' bal ágyékok tája pedig majd szüntelen kemény; * a' szemek lankadtak, és homályosok, mellyre nézve a' marhák kevesét látnak rajtok, úgy nem külömben hol több, hol kevesebbé gyúladtak, eleintén vizessek, késöbbre pedig tsipások; Vicq de Azyr férgeket-is látott bennek. * *

Orrokból takony, szájakból pedig nyál szivárkodik, az elsö néha büdös, a' másik pedig

---

* Vicq d' Azyr.

** Bizonyságunk ebben D. Thomas Úr-is, T. Szathmár Várm. érdemes Physicussa, ki a' döggel veszett marhák' szemek' belsö kerületiben férgeket látott.

pedig nyúlós; nyelvek motskos, közepén száraz, és a' gége felé hervadt, az utólsó tájan nem ritkán fenés fekélyeket okozó hólagokat lehet szemlélni.

A' Dög-nyavalyának második változásában közönségessen a' has szenved, mellyre nézve mihelyest a' gyomorban gyúladás támad, leg-ottan az eledelek' emésztése-is megszünik, ehez képest valamint a' kerözö marhákban a' harmadik gyomornak munkálódási meg-állapodnak, úgy nevelkednek a' béleknek mozdúlási, mint-hogy némelly felette nagy erőltetés szüntelen azokat öszve-húzza, 's így iszonyú vér-hasba esvén, többnyire elvesznek a' beteg állatok.

Az illyen marhák' ganéja eleintén nyálos, azután büdös vízzel elegyes; minek-elötte a' vér-has meg-indúl, némelly morgások hallattatnak a' bélekben, a' belsö részek fel-puffadnak, a' külsö has nagyra terjed, 's meg-feszesedik, mellyre nézve ha egy valaki azt kotzintya, dönnögést fog benne észre venni.

Ezen

Ezen kínos állapotkor a' fiatal marhák közönségeſſen nyögéſſel, a' koroſſabbak ordítáſſal, a' vének pedig mély fohászkodáſſal ismértetik fájdalmas nyavalyájokat: ekkor a' nyavalya tudni-illik máſodik kezdetén a' vizellet veres, vége felé pedig barna.

A' vizellés a' nyavalya ſzerént külömbféle ſzokott lenni, némelly beteg állatok azt hátra tartóztattyák, némellyek azt gyakran el-botsátják, némellyek pedig tſak éppen ritkán vizelnek, mind az egyik, mind a' máſik történetkor iſzonyú has-fájáſſal mégyen végbe a' vizellés.

Illyenkor mind tögye, mind farka igen meg-tſappanik a' marháknak; a' nyavalya' elején még némelly egy két kalánra-való sárga téj találtatik ugyan az elsöben, de a' betegség' vége felé egéſzſzen ki-apad belöle, főképen ha a' gyakor fejés által nagyon erőltettetik a' tögye.

Nálunk igen közönséges, de egyſzer's mind felette veſzedelmes ſzokás vólt, hogy a' borjas teheneket, 's egyéb állatokat vemhek' el-veſztésére kínſzerítik, avagy azokat

idején korán erőszakkal hasokból ki-húzzák az emberek, hogy a' beteg anya állatokat életben meg-tarthassák.

Az emberek közönségessen e' két dolgok közzül egyikkel élnek, midön a' nyavalya másodszor változik; nem vette még tudni-illik a' faluſi gazda észre, hogy mind az egyik, mind a' másik a' halált sietteti, holott tudni-való, hogy a' vemheknek még természet szerént történt el-vetése-is a' Dögnyavalyakor a' halált okozza.

De bár egyszer el-hitetnék magokkal az emberek, elöször, hogy vemhet hajtó orvosságok semmi-képen se adatnak, és hogy mellyek afféleknek mondatnak lenni, tsupán tsak a' nyavalyát súllyosbítyák, 's nevelik; másodszor, hogy mindnyájan, kik az állatok' testéből a' vemheket erőszakkal ki-húzzák, azok minden bizonnyal az állatokat életektöl meg-fosztyák.

A' melly betegségek a' tizen-kettödik nap felé akár a' halállal, akár pedig a' jobbúlással végezödnek, azok a' harmadik változáskor efféle jelekkel szoktak meg-jelenni, úgy-

úgy-mint a' hatodik, avagy leg-többnyire a' hetedik napon alább szál a' forróság', és a' testnek melegsége-is a' természet szerént-való graduſſa alá-szál; a' szarvok, a' fülek, és a' tzombok tsak nem a' testig hidegek.

A' szemek nem fényeſſek, nagyon bennfekszenek, és tsupa tsipáſſak, az orrok taknyos, és a' takony hol az ott-való tartózkodása miatt, hol pedig természete szerént büdös, a' másodikra nézve igen veszedelmes tulajdonsággal bír; az alsó ajakok meg-tsappannak, a' száj többé nem nyálozik, 's büdös szagot botsát.

A' nyelv éles, és száraz, föképen a' közepe felé, néha azon repedezéseket, néha apró hólagokat, néha pedig kisded fekélyeket lehet észre venni; az erek, és a' szív alig vernek, a' lélekzet-vétel nehéz, és a' has-is hol több, hol keveſſebbé dagadt, feszes, avagy bé-esett.

A' bör a' húshoz eröſſen füzödött, néha bizonyos tsomók, a' háton támadott némelly fekélyek, néha pedig bizonyos szél daganat miatt domboſſan ki-áll, következendö-képen

az kereszt tsont felyett roppog, 's néha el-rejtett vizet foglal magában; ezen külömbségek szerént mind a' ganéj, mind pedig a' vizellet-is külömbféle, úgy-mint:

A' vizellet hol barna, hol zavaros, és igen tsekélyen folyik, a-mint tudni illik a' bélek hol tágossabbak, hol pedig rekedtebbek; a' ganéj-is külömb-féle színt mútat, hol híg, mint a' víz, hol zöld, hol barna, hol pedig, a'-mi leg-közönségessebben történik, vérrel elegyes szokott lenni.

A' ganéjnak minémüségéröl, színéröl, és szagáról meg-lehet a' vérnek állapottyát, a' testnek, 's tagoknak mi-voltát, és a' betegségnek ki menetelét ismérni; 's ime efféle állapotban vannak az állatok a' kilentzedik, 's tizedik napig majd minden Dög-nyavalyákkor, mellyek a' marhákat a' hatodik nap előtt nem vesztik.

A' betegség' veszedelmében azomban, és az ö ki-menetelében nagy külömbséget okoz a' marhák' kora, és neme, az esztendö' része, az égnek tája, az idö' változása, a' betegség' természete, annak nevelkedése,

az

az állatok' tartása, eledele, 's gond-viseléſe, és több effélék.

Ezen nyavalyáknak negyedik változásáról itt semmi emlékezetet se teszek, mint-hogy súllyosbb bajokat okoznak, és a' marhák' életét szörnyüebb veszedelembe szokták keverni.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Némelly kérdéſek, mellyek ſzerént, a' Barmok' Orvoſa a' Dög-nyavalyának mivólta után visgálódhatik, hogy azt az Elöl-járóknak bé-jelentheſſe.

A' Dög-nyavalya mikor kezdödött? az eſztendönek melly réſzében, 's melly holnapjában támadott? 's miólta uralkodik a' helységben? a' ſzomſzéd falukban egéſségeſek-é a' marhák? mennyire terjedett a' dögleletes betegség? hol kezdödnek az egéſséges határok?

Minémü marhákra ſzáll inkább, az öregekre, fiatalokra, eröſſekre, avagy erötelenekre? mi ſzínüeket üldöz föképen? a' fejér, avagy egyéb ſzörüeket-é? mellyekböl veſznek többen? az ökrök, tehenek, tinók, avagy borjúkból-é? mellyek menekednek-meg leg-könnyebben a' veſzélytöl? 's mi féliek veſznek leg-hamarább?

Hány

Hány napig tart a' betegség, minek-elötte a' marhák meg-jobbúlnak, avagy el-veſznek, három, öt, nyóltz napig-é? nem tapaſztallya-é az ember, hogy a' koroſſabb marhák tovább viſzik a' betegséget, mintſem a' fiatalok, midön azokat a' nyavalya megſzállya?

Vannak-é olly jelek, mellyek a' marhák' jobbúlását, avagy veſzélyét meg-ismértetik? mellyek azok? 's mikor jelentik magokat? meg-maradtak-é mindnyájan életben, avagy talám általlyában el-veſztek ama' marhák, mellyeknél az ember az említett jeleket éſzre vette?

Hány darab marha veſzett-el, nevezet ſzerént a' borjúk, tinók, ökrök, és tehenek közzül, és hányan maradtak-meg életben a' nyavalyáſok közzül? mennyire megy moſt a' mezö-városban, avagy a' faluban az életben lévö marhák' ſzáma?

A' moſt említett marhák mezöre hajtatnak-é? avagy talám iſtállóban tartatnak? ganéjon állanak-é, vagy ſzáraz földön? mindnyá-

jan együtt legeltetnek-é, avagy talám különös sordára el-vannak osztva?

Minémü tája vagyon a' legellö-mezönek? magas, alatson, dombos, vagy völgyes? sovány, avagy kövér? száraz-é, vagy posványos? nagy-é, vagy kitsin a' kerülete? minémü füvet teremt? vagyon-é azon marháknak árnyékos-helyek, folyó vizek? elegendö-é, avagy talám szük az élelmek?

Meszszére feksik-é a' legellö-mezö a' falutól? ki-önt-é néha arra a' víz? ez nem történt-é ebben az esztendöben? hát tavaszszal meddig tartózkodott azon a' hó? talám az egész nap a' réten maradnak a' marhák? hát éjjel azon járnak-é? reggel melly tájban botsátatnak-ki, és estve mikor hajtatnak viszsza? mikor eregettettek-ki leg-elöször?

Othon tápláltatnak-é a' marhák? millyen a' széna, a' takarmány, 's általlyában azoknak tartása? tisztán, avagy rútan tartatnak-é? a' falunak, helységnek, és a' városnak minémü a' fekvése? talám magas, vagy lapos? az útak tiszták-é, vagy sárosak?

Az

Az istállók miképen vannak épitve? a' marhák' számához képest elég magassak-é, téressek-é, avagy talám kitsinek, és szükek? mivel vannak bé-födve, sindelyel-é, avagy szalmával? a' széna az istálló felett vagyon-é, avagy kazalban rakva a' szellön áll? miképen gyüjtetett az, vizessen-é, vagy szárazon?

Mitsodásak az istállók körül az udvarok? talám tisztátalanok, posványosok, avagy selette szárazok; a' ganéj meddig hever azokban? a' Dög-nyavalyának minémü okát adják az emberek? talám vidékröl hozattatott a' helységbe némelly marha, vagy azon által-hajtatott? beteg, vagy egésséges volt-é az?

Mellyik falusi embernél támadott elöször a' Dög-betegség? miképen fekszik az ö háza, 's istállója, talám igen magasan, avagy alatsonan vagyon helyeztetve? miképen tartya marháit, 's mi módon táplállya azokat? otthon tartya-é öket, avagy ki-hajtya? midön a' Dög-nyavalya nála ki-ütött, vallyon a' tehenei a' falu' tsordája közé mentek-é, vagy nem?

Mi-

Minek-utánna az elsö faluſi gazdának marhái meg-ſzökettettek, vallyon mellyik ember' marháira ſzállott azután mindjárt a' betegség? közel vagyon-é ennek hajléka a' mazokéhoz, avagy meſzſze? minémü külömbség találtatik az említett két gazdák hajléki között, föképen a'-mi azoknak helyheztetését illeti?

Melly ember' marháinak ártott e'-koráig leg-keveſebbet a' Dög-nyavalya, 's mellyek ſzenvedtek leg-többet? minémü külömbséget tapaſztalt ember e'-koráig ezen két réſzről az eledelben, a' tartásban, és az iſtállók' helyheztetésében?

A' Nyavalyának mi-vólta után efféle kérdésekkel lehet visgálódni, úgy-mint:

Miféle változáſokkal jelent-meg a' betegség, 's miféliek késérték azt? hideg borzadozáſſal, avagy forrósággal kezdödik-é? ha borzadozáſſal, vallyon meddig tart a' hideg, még a' forróság következik? mikor ſzünik-meg a' kérödés, és a' marháknak az eledel után való kívánságok meddig tart?

Gyak-

Gyakran következik-é hideg, és forróság egy-más-után? avagy talám tovább tart a' forróság az elsö borzadozásnál, 's meddig? minémü a' lélekzet-vétel, nehéz-é, avagy könnyü? minémü ez a' szívnek, és az élet-erinek veréséhez képest? hányszor vernek ezek egy minutában? a' marhák nyögnek-é, hörögnek-é, avagy talám köhögnek?

A' köhögés minémü, nehéz-é, szabad-é, süvöltös-é? gyakran köhögnek-é a' marhák? a' betegségnek idején melly napon kezdödik ez? mikor szünik-meg, avagy mikor hágy alább? minémüek' a' marhák' szemei, szájak, és orrok? a' szemek nem szikráſſak-é, avagy talám homályosok, és könyvezök?

Nagyon ki-állanak-é? a' marhák nyitva tartyák-é azokat, avagy talám alá-függesztik? a' szem' héja mennyire födi-bé azokat? folly-é takony az orrokból, vagy talám száraz az orrok? minémü az orrok' belsö böre, halavány-é, piros-é, nedves-é, avagy száraz? nintsenek-é fekélyek rajta?

A' szájnak belsö, és külsö állapottya minémü? nem eresztenek-é nyálat szájakból

a'

a' marhák? mitsodás a' nyelvek, nedves, szá-raz, avagy éles-é? minémü annak fellyül, elöl, közepén, és a' torok felé a' szine? nem láttatik-é abban bizonyos daganat?

Mitsodás a' fogok, 's inyek? a' szarvok, és fülök melegek-é, avagy hidegek? a' tes-ten, a' bőrön, és a' szörön mit vehetni ál-tallyában észre? sénylök-é azok, avagy talám halaványok? nem sodroffak-é, avagy nem állanak-é le-felé? a' bőrön nints é ke-lés? az ágyékokon, avagy egyéb tagokon nints-é kelés?

A' barmok mi-képen helyheztetik mago-kat? nem állanak-é a' hátulsó lábokkal közel az elsökhöz? nagyon el-terjesztik-é a' mar-hák az elö lábokat, avagy talám keresztül-hánnyák, vagy pedig igen-is öszve-állityák azokat?

Gyakran le-fekszenek-é a' marhák, avagy talám fekvés nélkül állanak? nem térdelnek-é a' fekvés helyett? millyen a' hasok, kemény-é, avagy puha? a' bör alatt nints-é szél-daganat? nem portzog-é a' hátok, midön nyo-mattatik?

A'

A farkoknak minémü ereje vagyon? nagyon bé-vonnyák a' lábok közé, avagy talám tsappanva alá-lógattyák? 's midön ganéjlanak, talám fel-se emelik?

Nem rekedtek-é a' marhák, ganéjlanak-é, és vizellenek-é? a' ganéjok millyen, keménny-é, avagy lágy? meg-vagyon-é a' természet szerént való színe, és szaga? nem vér-elegyes-é, avagy nyállal kevert? szokás szerént ganéjlanak-é a' marhák, avagy talám erölködéssel?

Midön a' marhák ganéjlanak, vallyon fájdalmokat jelentik-é, vagy sem? nem fetskendik-é magoktól a' ganéjt; avagy nem nyögnek-é, midön azt magoktól el-botsátják? mikor esnek has-menésbe? millyen a' vizellettyek? gyakran, vagy ritkán vizellenek-é a' marhák? nem vizellenek-é fájdalommal? és az italhoz képest szokott bövséggel vizellenek-é?

A' betegségnek minémü tájában szoktak leg-inkább a' marhák gyomrokban el-rekedni, elején-é, közepén-é? 's melly idöben indúl meg leg-inkább a' hasok? nagy külömbséget

lehet-

lehet-é mind ezek a' változások között a' marhák' korára, nemére, meddőségére, avagy vemhes állapottyokra nézve találni? 's vallyon miben áll ez a' külömbség?

Nem bontott-é egy valaki döglött marhát? mikor történt ez? a' testen minémü jeleit látta az ember a' betegségnek? melly részek visgáltattak-meg leg-inkább? minémü vólt föképen a' nyelvek, torkok; tüdejek, ágyék-hártyájok, gyomrok, májak, bélek, 's lépek? meg vólt-é színek, lágyságok, a. vagy talám egyik, vagy máſikon némelly természet ellen-való bé-nyomott jelek tapasztaltattak?

Nem adattak-é a' beteg marháknak orvoſságok? ezek miből állottak? minémü erejek vólt? miképen érzették magokat azok után a' marhák? az egéſségeſek körül nem élt-é egy valaki nyavalyát ellenzö ſzerekkel? mitſoda ſzerek vóltak azok, 's miféle állatoknak készíttettek? vallyon egéſségeſek maradtak-é, mellyeknek azok bé-adattak?

Minek-utánna a' Dög-nyavalyától megſzökettetnek, vallyon eſznek, 's iſznak-é még

a'

a' marhák? mikor hadják-el a' kérödéſt? mit, mennyit, 's mi-féle eledelt kedvelnek, és eſznek leg-inkább? 's mitöl undorodnak föképen? a' nyers, avagy ſzáraz eledelt kedvellik-é jobban? nem vágyódnak-é különös-képen ſzéna, korpa, darált árpa, avagy zab után? sót nyalnak-é? nagyon kívánnyák-é azt? meddig adnak tejet, midön a' nyavalya reájok ſzáll?

Iſznak-é föképen a' betegségnek elején a' marhák, avagy talám meg-vetik a' kinálláſt? mi-féle italt kedvelnek leg-jobban, 's mennyit iſznak közönségeſſen? a' betegségnek mellyik napján ſzomjúhoznak leg-inkább? annak elején, közepén, végén-é? vagyon-é olly idö, mellyben általlyában az italt megvetik?

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' Dög-betegség' orvoslásáról.

Minekelötte orvoſságokat rendel az Orvos, ſzükség, hogy e' következendö dolgokat elöre jól meg-tekintſe, tudni-illik a' beteg marhákat, 's azoknak tartását, az egéſségeſeket, és a' meg-döglötteket; mindenek felett pedig ſzükséges, hogy a' terméſzet' járását ismérje, hogy igaz értelemmel birjon, és különös próba tapaſztaláſi legyenek.

Az egéſséges marháknál meg-tekintſe, minémü az ö termetek, teſtek, állapottyok, miképen tápláltatnak, 's minémü a' gond-viſeléſek? a' nyavalyáſok körül meg-visgálja, miben áll a' Dög-betegség? 's miképen kezdödött? miféle dolgok késérték azt? hány-féle úttyai vóltanak? ſok, vagy kevés marhát ölté? hamar, vagy laſſan veſztette-é öket?

A' meg-döglött marhákat fel-kell néki bontzolni, 's az által ſzükséges néki a' nyavalya' féſzkét, és a' meg-veſztegetödött tagok'

gok' állapottyát ki-tanúlni ; a'-ki azért ezen kevés regulákkal jól meg-ismérkedik, 's azokat az idö' járásához, és az eſztendönek külömbféle réſzeihez alkalmaztattya, az kevés eſetekre fog találni, mellyek néki a nyavalyának okait, 's terméſzetét nyilvánsággal kinem nyilatkoztatnák.

Ehez képeſt ſzükséges, hogy az Orvos a' nyavalya' okainak fel-találáſa álta! az egéſséges marhákat a' meg-ſzökéſtöl oltalmazza; ez az ö tzélya, ez után ſzükség néki iparkodni; ugyan azért a'-ki tſak egyedül a' nyavalyás marhák körül foglalatoskodik, és a' betegség' okait ki-nyomozni reſtelkedik, az az ö tzélyát jobbára mindenkor el-hibázza, 's annyival inkább el hibázza, mivel a 'nyavalyás, és az egéſséges marhák' ſzáma között felette nagy külömbség vagyon.

Mert a' Dög-nyavalyáknál jobbára, sött mondhatom majd minnyájaknál, mellyek veſzedelmeſſek, két harmad réſze el-véſz a' meg-ſzökött marháknak, a' meg-maradtak' ſzáma tehát igen kevés, következendö-képen ha az elsökhöz még az el-veſztegetödött idöt, fáradtságot, orvoſságokat, 's egyéb tett

költségeket egy valaki számlálya, vallyon mire kell betsülni azon egynehány darab marhákat, mellyek még életben meg-maradtak? nem de nem alig érdemlenek tekintetet?

A' közönséges haszon ellen vétenénk tehát, ha csak a' nyavalyásokat szabadítani akarnánk, 's a'-mellet az egészségeseket a' megszökéstöl oltalmazn iel-mulatnánk; az elsökért szüntelen Orvost keresünk, az utólsóknak pedig leg-kissebb jó orvosságot se szerzünk.

A' melly orvosságokkal most az emberek az egészséges marhák' oltalmazására élnek, azok felette tsekély erövel birnak, minthogy a' szokásba vett ér-vágás, a' gyakor has-hajtó, ' izzasztó szerek, a' keserü füvek, és gyökerek, mellyekkel a' nyomorúlt marhák kínoztattak, inkább a' betegségnek öregbítésére, mintsem el-hagyására szolgálnak.

Sokkal külömb orvosló szereket kell azért ezeknél keresnünk, ollyanokat tudni-illik, a' mellyek hasznossak, nem pedig ártalmassak lehetnek; én egy állapotot se ismérek, mellyben a' keserü szerek a' szarvas-marháknak egészségessek volnának, kezem után leg-alább

ekko-

ekkoráig nem vóltak; a' lovaknak néha haſznoſſabbak; leg-haſznoſſabbak a' júhoknak, kiváltképen midön mértékleteſſen nyújtatnak; ezeknek-is azomban ártalmſok lehetnek, föképen ha ollyanokat rendel az Orvos, mellyek az ürömnél-is keſerüebbek.

Haſonló-képen vagyon a' dolog az ördög-ſzarral, a' ſzappannyal, a' büdös olajjal, zſirral, 's egyéb ſenyvedt ſzerekkel, ezek általlyában nem tſak a' beteg, hanem az egéſséges marháknak-is ártalmaſſak.

Celſus már az ö idejében tudta, hogy a' ſzokás ellen való mind ártalmas; bár ne mondotta vólna, hogy jobb Orvosnak valamelly kétséges orvoſsággal, mintſem ſemmivel ſe élni; köz-mondáſsá lett az utólsó a' világnál, de bár az elsö válaſztatott vólna annak.

Ezer úton ſegíthet magán a' terméſzet, midön az orvoſság nem ſegíthet; a' barmok' teſtének minden munkálódáſi orvoſságok gyanánt ſzolgálnak, valameddig abban az élet meg-vagyon. A' barom orvosló ſzerek általlyában méreggé válhatnak, mihent felette böven, avagy ſzokott idön kivül adatnak; A' Dög-

nyavalya ellen, tudtomra ezek leg-hathatósbbak, úgymint a' tiſzta levegö-ég, a' kö-só, 's néha a' ſalétrom, ezek az egéſségeſeknek ſoha ſe ártalmaſok, a' betegeknek pedig igenis haſznoſſak.

Midön azt mondom, hogy több gondja legyen az Orvosnak az egéſséges, mint-ſem a' beteg marhákra, nem következik, hogy az utólsókat tellyeſséggel meg-veſſe, minthogy ezek-is éppenségeſſen gond-viſeléſe alá tartozandók; sött ſzükséges, hogy azoknak nyavalyáit gyökeréből ismérje, járáſokat tudja, 's egéſz terméſzeteket által-láſſa, ha külömben azokat, mellyek még egéſségeſeknek láttatnak lenni, a' nyavalya' meg-ſzökésétöl meg-akarja oltalmazni.

A'ki az utólsóknak külsö, 's belsö állapottyát isméri, keveſeket fog-találni, mellyek az egéſségeſek' nevét meg-érdemlenék, minthogy az eſztendönek réſze, az idö, es a' Dög-nyavalyának okai már teſtek' belsö mivóltokat meg-változtatta, nem tſak a' betegek, hanem az egéſségeſek-is különös-képen érezték ezeknek erejét, mellyre nézve az utólsók már nem egéſségeſek; ezt bizonyítya

a'

a' ſzemek' homálya, a' nyelvek', orrok', 's egyéb tagok' külsö, 's belsö ſzíne, a' nyavalyának terjedésével együtt.

De vallyon el-távoztathattya-é az Orvos mind azon okokat, mellyek efféle változáſokra alkalmatoſságot adtak? meg-változtathattya-é a' ſzeleket, az eſztendö' réſzeit, az idö' járását? éppen ſemmi köze mind ezekhez, ö néki tſak a' teſt körül kell foglalatoskodni; elég ſzerentsésnek állíthattya ma' gát, ha a' teſtnek hajlandóságát, melly a Dög-betegségre belsö-képen okot adott, okos intézéſe által némü némü-képen meg-változtathattya.

HATODIK SZAKASZ.

A' belsö Orvoſságoknak hathatóſságáról, és a' Dög-betegséget gyógyító közönséges ſzokásról.

Mind a' hoſzſzas tapaſztalásból, mind pedig a' leg-tudóſſabb Orvoſok' bizonyításából tudjuk, hogy ekkoráig még egy orvoſság ſe találtatott, melly a' Dög-nyavalya ellen hathatós erejét tellyeſséggel mútatta vólna; sött a' leg jobb ſzerek-is ártalmaſok vóltak ſokſzor a' beteg marháknak, azok ellenben, mellyek a' veſzélytöl meg-menekedtek, hol a' terméſzetnek, hol pedig az idönek ſzerentsés változáſa által maradának életben. Ha ezek igazak, akkor vagy tudatlannak, vagy vak-merönek kellene mondani az Orvoſt, ki a' nyavalyás marháknak orvoſságokat ád.

Bizonyos azomban, hogy azok az orvoſságok, mellyek a' teſtet belsö-képen erőltetik, ſoha jó erövel nem birnak; sött még a' leg-jobbak-is ártalmaſok, midön a' betegeknek akkor nyújtatnak, a' midön a' gyomornak

nak emészténe meg-állapodik, mint-hogy illyenkor a' gyomorban meg-maradván a' vérrel éppen öſzve-nem elegyednek; úgy nem külömben azok-is mind ártalmaſok, mellyek a' marháknak, erövel, 's annak idején kivül bé-adatnak.

Az erőſzakos eröltetés nagyon el-bádjaſztya az állatokat, igen neveli bennek a' félelmet, a' forróságot, a' kínt, és a' hidegleléſt, 's ime ezek okozzák, hogy a' belsö orvoſságok, mellyek a' Dög-nyavalyakor béadatnak, olly kevés erövel birnak, sött felettéb ártalmaſſakká válnak.

Minek-utánna ſok ſzámtalan próbákból észre vették az Orvoſok, hogy az Orvoſságokból kevés haſznot reménlhetni, ama' gondolatra jutottak, hogy a' Dög-nyavalyák gyógyíthatatlan betegségek, következendö-képen nem adatik azok ellen orvoſság, mellyre nézve azt tartották, hogy a' beteg állatok' ſorsát tſupán tſak a' vak ſzerentsére kell bízni, és hogy leg-jobb körülök ſemmit ſe mivelni.

Igaz ugyan, hogy efféle betegségek ſokſzor halálos veſzedelmüek, de azért nem

azon okból ollyanok, mivel a' belsö orvosságok különös erejeket nem mútattyák, hanem azért, mivel a' betegségek hertelen nevelkednek, a' változások szörnyüek, és az okok halálos gonoszszak; szemeimmel láttam, hogy némelly marhák, minekelötte még tsak orvosságot készíthetett-is az ember nékik, már leg ottan, mihent meg-szökettettek, megis ölettettek a' dögleletes nyavalyától.

Azok a' marhák mindnyájan el-vesznek, mellyek a' nyavalya' kezdetén ordítanak, mellyek a' fejeket az ágyékokhoz szegezik, mellyek nagy has-menésbe esnek, mellyek hig matériát, fel-oldott vért, és húgy-színü vizet fetskendeznek al-felekből; színte így járnak a' tehenek-is, mellyek a' betegség' elején vemheket el-vetik.

Úgy nem külömben azok-is általlyában el-vesznek, mellyeknek midön belöl a' hasok dagad, kivül a' seggek nyitva áll; mellyeknek nyelvek lágy, meg-tsappant, és ólomszínü; azok ellenben meg-menekednek, mellyek a' nyavalyától sokáig kínoztatnak, mellyekben a' változások lassan nevelkednek, és

kitsi-

kitſinenként fogynak, 's mellyeknél végtére a' nyavalya tellyeſséggel meg-indúl.

Azok veſzedelembe forognak, mellyeknek nyelvek' ſzélein sárga holyagotskák keletkeznek; azok ellenben minden bizonnyal meg-döglenek, mellyeknek nyelvek' ſzélein barnás vizzel tellyes kék hólyagok támadnak, 's magok után fenés fekélyeket hagynak.

A' nyavalya azomban nem mindenütt egyaránt, ha külömben nem ſzökö, hanem helyben maradó, és tartós; az Orſzágok' fekvéſe, a' helységek', és mezök' tája, mellyen a' marhák legeltetnek, nagy külömbséget ſzokott okozni.

A' marhák' termete, teſtek' állapottya, gond-viſeléſe, az eſztendönek réſzei, az idö', és a' ſzelek' járáſi-is hol nevelik, hol pedig fogyaſztyák a' veſzedelmet, úgy nem külömben a' hévség, a' nedveſség ſokſzor meg-változtattyák a' Dög-betegségnek terméſzetét; így a' híves idö azon betegségeket alá-ſzállítya, mellyek a' hévségkor veſzedelmeſſen dühösködnek, és a' kemény hideg ál-

tal-

tallyában el-széllyeszti azokat, mellyek a' hévségtöl okoztatnak.

A' veszedelem sokszor ugyan abban az egy nyavalyában a' fiatal, és koros marhák között nagyon külömbözik; nagy külömbséget találunk tudni-illik a' nyavalyának ereje között, ha a' him, és nyöstén marhákat tekíntyük, ha a' monyas, és heréltt lovakat, ha a' bikákat, és ökröket, ha a' fejös, és meddö teheneket veszszük.

A' melly Orvos ezek között külömbséget nem tészen, a'-ki ezeket által-nem láttya, 's okossan rajtok segíteni nem tud, az maga a' Dög-nyavalyánál ártalmassabb.

A' Dög-nyavalyának illy külömb-féle állapottyakor tehát szükséges, hogy az Orvos ama helységek', 's azon marhák' segítségére siessen mindenek elött, mellyeken leghamarább segíthet, 's mellyek nála nélkül éppen el-veszsznének.

Ez a' történet majd mindenkor lehetséges, 's ugyan azért ha a' koros marhákat meg-nem mentheti, akkor a' fiatalokhoz lás-

son;

ſon; ha az erőſſek veſznek, akkor a' gyengéken ſegítſen; ſoha idejét, 's fáradtságát azok körül ne veſztegeſſe, mellyeknél azok nem láttſzanak haſználni.

Eleget téſzen azomban a' ſzükség' idején, ha azokat életben meg-tartya, mellyek külömben tanátſa nélkül vagy el-hagyattatnának, vagy talám meg-is ölettetnének: ez az intés, úgy tettſzik felettébb-való, mint-hogy az elöre látó ember ezt úgy ſem tſelekſzi; tſak az igyekezik mindnyájakat meg-menteni, ki egygyen ſe ſegíthet.

De vallyon mi-tévő legyen az ember, midön az orvoſságok nem haſználnak? vaj-ki bóldogtalan az az Orvos, ki orvosló italoknál egyebet nem tud rendelni, ezek valójában erötelen fegyverek; melly távúl vannak még tölünk azon idök, mellyekben a' barom-Orvoſok értelme a' mély ſetétségből világos igaz útra fog térítetni!

Nagy nyavalyák nagy okoſsággal gyógyítatnak, ez az ö leg-hathatósbb orvoſságok; a'-ki azért a' betegeket az ö terméſzetek ſzerént, és a' nyavalyát az idö' változá-

ſa,

ſa, és a' többi környül-álló dolgok ſzerént tudja íntézni, arról valójában mondhatni, hogy leg-drágább orvosló ſzerekkel bír.

Ehez képeſt a' melly nyavalyákat a' belsö orvoſságok meg-nem gyözhettek, azokat ſokſzor a' jó gond-viſelés, a' helyes tartás, a' ſzokott étetés, és itatás, avagy annak elfogáſa meg-tudták gyözni; mihelyeſt az élet tsak annyi ideig-is meg-tarthattya magát, még az orvoſságok az erejeket ki-adhattyák, avagy még a' terméſzet meg-indúlhat, legottan a' nyavalyáſok-is meg gyógyúlnak.

A' nyavalyás marhák némellykor ſzínte akkor térnek egéſségekre, midön a' környülálló dolgok, mellyek a' Dög-nyavalyához nem tartoznak, hanem ahoz tſak véletlen ütköznek, az orvoſtól el-távoztatnak.

A' mértékletes melegség, a' romlott idönek jóra-való fordúláſa, a' nyúgodalom, a' tiſztaság, és több afféliek olly orvoſságok, mellyek ſoha hathatós erö nélkül nintſenek.

Úgy nem külömben midön a' belsö orvoſságok nem haſználnak, és a' betegek' ál-

la-

lapottyát meg-nem változtattyák, akkor nem ritkán a' külsó ſzerek ſzoktak haſznoſſan ſzolgálni; az utólsók közzül, e' következendökkel élhet leg-haſznoſſabban az Orvos a' Dögnyavalyának idején, úgy-mint az izgató ſzerekkel, a' meſterséggeſſen kéſzített kelevényekkel, a' tüzzel, és a' tüzes vaſſal.

Az említett ſzerek általlyában haſznoſſak, ha annak idejében válaſztatnak, annak igaz helyére alkalmaztatnak, 's mértékleteſſen, a' nyavalyának tudni-illik hol nevelkedéſe, hol pedig alább ſzálláſa ſzerént intéztetnek.

Ha ellenben az egygyik a' máſik helyett válaſztatik, ha azokkal egy-valaki roſzſzúl, avagy késön él, akkor nem tſak haſzontalanok, hanem egyſzer'smind ſelette ártalmaſok; ſzinte illyenekké válnak, midön igen gyengén, avagy ſelettébb erö-ſzakoſſan alkalmaztatnak.

Ha mindnyájan artalmaſok az orvoſságok, akkor ſokſzor azok haſználnak, mellyeket maga a' barmok' kívánsága, 's terméſzet-izgatáſa a' betegekkel meg-kívántat; ſoha ſe fogja-meg ezeket az ember a' nyavalyás marhák-

háktól, ámbár ollyanok legyenek, mellyek a' méreg' nevét meg-érdemlik.

Ama szerek, mellyek a' beteg érzékenységnek tetszenek, nem igazán mondatnak méregnek, mert ezt a' nevet sokan csak bizonyos időben, és csak a' testnek, és vérnek különös állapottyára nézve érdemlik, mert-is ezekhez képest a' mérgek sokszor eledellé, és orvossággá, a' leg-jobb szerek pedig nem ritkán veszedelmes méreggé szoktak válni.

Ezt bizonyítya maga az élet, az (*inſtinctus*), az-az a' természet' izgatása, a' marhák, és a' tapasztalás; mellyre nézve maga a' természet ellen tusakodnánk, ha mi is különben szóllanánk a' dologról; ugyan ehez képest valamint a' betegségek a' testet erejétöl meg-fosztyák, a' vért, és a' többi nedvességet meg-változtattyák, úgy változik a' marhák' indúlattya-is, ha különben a' gyomor még emésztö erövel bir.

Valahányszor a' nyavalyának állapottya változik, mind-annyiszor hol a' melegség, hol a' hideg, hol pedig az esztendönek részei az érzékenységet-is másképen intézik; a'

nyelv-

nyelvnek terméſzet ellen-való állapottya más ízet ád a' ſzájnak, és a' gyomor-is hol megkívánnya, hol pedig meg-útállya az eledelt.

Ehez képeſt mindnyájan az orvoſságok, és a' gyógyító ſzokáſok, mellyek ezekhez alkalmaztatva nintſenek, hol általlyában ölték a' marhákat, hol pedig több, avagy keveſebbé ártottak nékik.

Valami tſak a' betegek' teſtére hat, mind az vagy jobbra téríti, vagy veſzedelmeſſebb-é téſzi a' nyavalyát; a'-mit azért az Orvos javaſol, (ámbár tſak egy pakrótz, egy gyenge takaródzó, egy bé-tett, avagy ki-nyított ablak légyen-is), ſzükséges, hogy ugyan az mindenkor a' nyavalya' járásához képeſt válaſztaſsék, hogy a' veſzedelemmel, és változáſokkal egygyezzen, és mind az eſztendö' réſzeihez, mind pedig az idö' folyásához légyen alkalmaztatva, ha külömben akarjuk, hogy ártalmat ne okozzon.

Ezen ſok külömbségekre nézve az orvoslásnak módja-is mind a' Dög-nyavalyákban, mind pedig a' többi betegségekben, mellyek a' marhákat gyötrik, külömbféle ſzokott lenni.

HETEDIK SZAKASZ.

Mi módon kelleſsék az egéſséges Marhákkal bánni, a' betegeket pedig orvoſolni, a' Tavaſzi Dög-nyavalya' megjelenéſekor?

Nem lehet ſe az egéſséges marhákat külömben életben meg-tartani, ſe a' nyavallyáſokat orvoſságok által helyre hozni, ha-tſak egy-valaki a' beteg, és egéſséges marhák' teſti állapottyát, ha-tſak az idönek, és a' terméſzetnek változását, 's a' nyavalyának okait, mellyek a' vért, 's egyébb nedveſségeket meg-ſzokták veſztegetni, különös-képen által-nem visgállya, 's tellyeſséggel nem isméri.

A' Dög-nyavalyának okait néha ſe az elmúlt, ſe a' jelen-való idöben, mellyben a' betegség kezdödik, keresni nem lehet; a' tél ſokſzor jó, és az idö egéſséges vólt, de a'-mellett a' marhák hol a' tartásban, hol az eledelben, hol pedig a' ſzellöztetésben ſzükséget láttanak.

Talám

Talám a' ſzéna, ſarjú, ſzalma a' gyüjtéskor, a' kazalokban, avagy a' roſz ház-fedél alatt meg-romlott; talám ezek a' takarmányok, midön nékik ſzáradni kelletett vólna, nagyon meg-áztak, avagy utóbb megveſztegetödtek; mind ezeket ſzükséges az Orvosnak meg-visgálni, és különös tekíntetbe venni.

Ezt a' marháknak hol kövérsége, ſoványsága, ereje, teſti álllapottya ki-mútattya, hol a' ſzemek' tüze, nyelvek, 's orrok' belsö ſzíne, ſzívek' dobogáſa, és az élet-erek' veréſi ki-jelentik, 's mint-egy ſzínte ſzóval tanítyák, mi módon kelleſsék az egéſségeſekkel, 's miképen a' betegekkel az Orvosnak bánni.

A'-ki ezekre vigyázni akar, ſemmiképen ſe fog munkájában hibázni; ehez képeſt igen gyakran meg-ſogja az egéſséges marhákat (ha külömben felette közel nintſen a' Dög-betegség), a' veſzélytöl menteni; ſok nyavalyáſokat fel-fog ſegíteni, (ha külömben a' betegség hertelen nem nevelkedik); végtére tudni fogja leg-alább, miért ſegíthet, 's miért nem né melly marhákon.

Midön a' marhák a' Dög-nyavalya elött soványok, bádjadtak, 's erötelenek, akkor a' betegek rövid nap alatt mindnyájan megdöglenek; szinte így járnak az igen kövérekis, mert ha az ö vérek a' nyavalya elött nem sürü, és piros, akkor tsak azok térnek egészségre, mellyek több vérrel, 's belsö nedvességgel bövelkednek.

A'ki efféle állapotkor a' marhákon eret vág, ámbár még olly kevés vért ki-vegyen belölök, az általlyában meg-öli azokat; a' vér, melly illyenkor az erekböl ki-tsapoltatik, még foly, 's melegsége tart, közönségessen setét barna, fekete; híg, és nagyon víz-elegyes szokott lenni; ez pedig föképen akkor történik, midön az el-múlt tél nedves; az idö lanyás, és az iftállók felettébb melegek vóltak.

Midön a' marhák a' téli holnapokban roszszúl tápláltatnak, midön ízetlen, és ázott szénán, rosz szalmán, poros, és szemetlen polyván telelnek, midön elegendö só nélkül szükölködnek, ekkor-is általlyában erö, élet, és piroság nélkül szokott találtatni a' marhák' vére.

A'

A' melly Orvos igaz próbákkal, és okos értelemmel bír, az ér-nyítás nélkül-is tudja, mi-féle állapotban légyen a' marhák' vére, már külsö jelekröl meg-isméri azon okokat, mellyek belsö-képen a' teſtnek nedveſségét meg-változtattyák, és meg-rontyák.

Midön a' télnek ideje jó, és hideg, következendö-képen midön az az égnek tájával, a' melly alatt a' marhák élnek, egygyez, akkor a' dögleleteſségnek okát az iſtállóban, az eledelben, annak terméſzetében, fogyatkozásában, avagy a' marhák' el-rekeſztésében kell keresni.

Eſſéle állapotkor, fö-képen midön még azon ſellyül a' nyavalya kezdetén egynehány napig az ajtók, és ablakok meg-nyíttatnak, midön az iſtállókból a' ganéj ki-hányattatik, a' húgy ki-eregetteték, a' ſelettébb-való ſok marha abból tovább ſzállíttatik, eſſele állapotkor (mondám) azok-is még meg-ſzabadíttathatnak a' veſzélytöl, mellyek egéſségeſeknek láttatnak lenni, ha külömbeu igen közel nintſenek a' meg-ſzökéshez.

Akkor-is jó reménységgel bíztathattya magát az ember, midön az istállónak ki-tisztítása után a' napnak némelly tiszta óráiban a' marhák száraz udvarokra hajtatnak, 's azokon egy ideig szellöztetnek; midön ugyan a' szabad levegö-ég alatt kö-sót nyalhatnak, avagy sós vizet ihatnak;

Midön azok eleibe gyenge fenyö, avagy egyébb még ki-nem sakadott fa-ágotskák héjjaftól adatnak, hogy azokat rághasák; midön eledelek meg-változtatik, meg-jobbíttatik, 's meg-bövíttetik;

Midön egy-valaki az eledelnek fogyatkozásakor a' marhák' számát alább szállíttya, 's föképen azon marhákon ki-ád, mellyek közzül leg-többen el-vesztek, avagy meg-betegedtek, péld. ok. a' korosok, fiatalok, az eröffek, avagy a' gyengék közzül, 's a'. t. A' többi marhák pedig a' fellyebb említtett mód szerént illendöképen tartassanak, 's táplálttassanak; ehez képest az egésségeseket a' nyavalyásoktól el-kell választani, 's távúl-tartani, minden nap meg-kell öket tisztogatni, és kefélni, úgy nem külömben a' tisztátalan tagjaikat

kat meg-kell mosni, és az egéſz teſteket, a' mennyire lehetséges, ígyekezni kell minden rútságtól tiſztán tartani.

Nagyon örízkedjék a' marhás gazda azokat, (ámbár az idö engedné), idönek elötte a' mezöre hajtani; itt különös - képen azon Dög - nyavalyákról ſzóllok, mellyek tavaſzſzal, úgy-mint Böjt-elö, 's máſodik havában, és Szent György-havában ki-ütni ſzoktak, fü-képen a' mi egünk tájja alatt.

Valaki a' marhákat a' mezöre hajtya, még az idö nedves, a' föld vizes, hideg, még azon a' rodhatt fü meg-vagyon, avagy a' hó' levétöl által-járattatott, az nagy réſzben oka, hogy a' Dög-nyavalya annál hamarább támad, mert az új fü, melly ugyan abban az idöben a' földböl ki-tódúl, és éretlen, ſzínte eledele a' ragadó Peſtisnek, a' fü pedig mindaddig meg-tartya ezen tulajdonságát, valameddig a' ſzála, és belsö nedveſsége meg-nem érik.

Színte ekképpen kell az Orvosnak az egéſséges marhákat a' Dög-betegségtöl oltalmazni, minekutánna arra az idö' változásától

hajlandókká tétettek; ekkor a' marhák' teste, és vére színte ollyan állapotban vagyon, a' minémüben akkor találtatik, midön a' Dögnyavalya a' rosz tartástól, a' sovány eledeltöl, és a' tisztátalan istállótól veszi eredetét; azon kívül, hogy ekkor a' nyavalya tovább tart, más külömbséget nem tapasztaltam köztök, de ezt-is tsak akkor, midön az idö az ö tulajdonságit meg-nem változtattya.

Ritkán szokott azomban az idö' változása egyedül maga a' Dög-nyavalyának oka lenni; többnyire majd mindenkor a' fellyebb említett dolgok szoktak arra alkalmatosságot adni, 's így az idö' változását-is magokhoz kaptsollyák.

Azon Dög-betegségek ellen, mellyek a' nedves, lanyás, és ködös téltöl okoztatnak, ezek szoktak leg-jobb orvosságok lenni: úgymint a' száraz istálló, jó allyok, jó száraz eledel, kö-só, törköl, liszt-por, korpa, daráltt bab, öregen örlött zab, árpa, 's egyébb afféle hüvelyes, avagy héjjas vetemények, kiváltképen midön illendö bövséggel adatnak, minthogy az illyen eledelek különös-képen hasznossak a' szarvas marháknak.

Meg-

Meg-leheſsék-é, vagy nem a' Tavaſzi Dög-nyavalyától meg-ſzökött marhákat gyógyítani, az réſz ſzerént a' betegségnek erejétöl, annak hol laſſabb, hol ſzaporább futásától, réſz ſzerént pedig a' teſtnek állapottyától, az egéſségeſek' tartásától, az Orvos helyes értelmétöl, az idötöl, és az orvoſságok' válaſztásától függ.

Mennél súllyoſſabb a' nyavalya, annál nehezebb annak orvoslása, 's mennél hertelenebb nevelkedik, annál kevesebb marhákat lehet a' veſzelytöl meg-menteni.

Mindenek elött tehát a' helynek válaſztására kell vígyázni, a' mellyre a' nyavalyás állatokat ſzükség helyheztetni; azután megkell gondolni, minémü az idö, és a' környüllévö állapotok annak válaſztáſakor; úgy nem külömben meg-kell tekínteni a' hévséget, a' hideget, és nedveſséget; a' hideg-lelésnek nevelkedését, avagy fogytát; mind ezekre ſzükséges különös-képen a' nyavalyás marhákra vígyázó embereknek ſzámat tartani.

Midön annak okáért már bizonyos hely válaſztatott, és a' nyavalya' féſzke-is, tud-

ni-illik a' gyúladásnak helye fel-találtatott, akkor a' marhákkal ekképpen kell bánni:

Némelly tallér forma, 's mintegy hüvelk vaſtagságnyi vas vétetik, ezzel, minek-utánna tüzben izzóvá tétetett, addig égettetik a' gyomor', és a' köldök' táján, úgy nem külömben a' ſzügynek közepén a' marhák' böre, még az világos barnává, avagy geſztenyeſzínüvé nem válik.

Haſonló-képen ugyan ekkor, az-az midön a' marhák elöſzör nyavalyájokat jelentik, vagy ſzör-madzag * húzattatik az eveſedésnek okáért a' ſzügyön által, vagy pedig ugyan

* Ször-madzagnak, (melly a' beteg marhák' ſzügyén a' bör, és hús között két araſznyi hoſzſzúságra ſzokott húzattatni) leg-jobb a' poſztó-vég. Melly-is hogy több erövel bírjon, és a' teſtből ſok genetséget ſzívjon, ſzükség elöbb azt terpentin-olajba mártani, vagy azzal meg tſepegtettni. Mihelyeſt ez genetséges matériát ſzívj és tſepegtet, azonnal ſzükséges a' ragadós, és ſzáraz genetséget róla minden nap lanyás vízzel, és ſzappannyal le-mosni, és a' ſzör-madzagot mindenkor ide 's tova húzni; lehet azt két három hétig-is a' teſtben hagyni.

gyan annak böre alá azon a' tájan némelly darab fekete hunyor-gyökér dugattatik, hogy tudni-illik eves kelevényt ſzívjon, és abból a' genetség ki-tſepegjen.

A'-ki inkább a' hunyor-gyökérrel, mintſem a' ſzör-madzaggal akar élni, az olly erejü gyökeret válaſzſzon, hogy az által huſzonnégy óra alatt egy különös nagy daganatot támaſzthaſſon.

A' marha tehát a' néki rendeltt helyen marad, 's midön a' hideg miatt borzadozik, bé-födetik, midön pedig hevül, födetlen hagyattatik; az elsöre nézve az ajtók, és ablakok bé-tétetnek, a' máſodikra pedig megnyíttatnak.

Valameddig a' hideg-lelés nevelkedik, mindaddig sóval, és ſalétrommal kevertt hideg moslék orvoſság gyanánt ſzolgál, valami ellenben a' marhát táplállya, ekkor méreg; nem ſzóllok itt azon dolgokról, mellyeket különös indúlatból néha magok meg-kívánnak a' marhák, efféliek nem ártalmaſok, de azok, mellyek fájdalomból, félelemből, és türhetetlen-

lenségből vetetődnek, ritkán vannak ártalom nélkül.

Ritkán tudják a' marhák körül lévö szolgák ehez magokat alkalmaztatni, azért igen helyesſen tselekszik az Orvos, midön mindjárt a' nyavalya' elején a' száraz eledelt megtíltya, és tsak az italt, (ha inni kívánnak a' marhák), meg-engedi, ha ellenben önnön magok nem kívánnyák az italt, éppen roſz jel vólna, mellyre nézve nem-is kellene öket az ivásra erőltetni.

Minden itatás elött meg-kell a' marháknak száját, nyelvét, 's fogait egy rövid sátskára tekert, és a' végen meg-erösítetett tiszta spongia által erös sós vizzel mosni; ha a' nyelvek motskos, és mint-egy hártyával némelly sívós matériával bé-födetett, akkor sóból, és korpából készített, és tiszta ruhába köttetett jókora darab pogátsát a' szájokba kell dugni.

Mihelyeſt a' szemek tüzeſedni kezd, legottan napjában azt többször fris hideg vízzel meg-kell mosni; úgy nem külömben, még az orrokból takony folly, és a' szemek könyvez-

veznek, akkor-is mindaddig vízzel kell azokat öblögetni, még a' nyavalya meg-nem változik, 's el-nem múlik.

Színte ekképpen kell bánni ama fekélyekkel-is, mellyek a' ſzör-madzag, és a' hunyor gyökér által okoztattak; a' ſpongiát mindannyiſzor ſzükséges tiſztán meg-mosni, és a' ſzellön ſzáragatni, valahányſzor azzal újonnan élünk; egéſséges marhát azzal ſenki ſe törölgeſſen, mert ha a' marhák' nyavalyája ragadó volt, akkor annak mérgétöl a' ſpongia-is meg-ſzökettetett, következendö-képen az egéſségeſeknek ártalmas lehetne.

A'-hová a' haſon, és ſzügyön a' tüzes vas süttetett, ott nints mit mivelyenek a' ſzolgák, ha a' ſeb' helye meg-eveſednék, a'-vagy a' marhák' fekvéſe miatt meg-feneſednék, akkor azt sós vízzel, avagy tſupán tſak hideg friſs vízzel meg-kellene mosni, és a' többire nézve éppen a' terméſzetre kellene bízni.

A' harmadik, avagy negyedik napon a sós friſs víz helyett, főtt ſzéna, és kenyérhéj' levéből kéſzített italt kell a' beteg marhák-

háknak adni; ezt az italt a' betegség külömbféle állapottyára nézve hol mézzel, hol pedig salétrommal öszve-kell keverni, 's mindenkor, de fö-képen midön az al-selek meg-reked, derék marok sóval szükség azt a' marháknak nyújtani.

Ekkor a' közönséges széna' levéből lanyás klistér-is adatik nékik, ez a' vég-hurkába meg-rekedt ganéjt meg-indítya; sokszor hasznos a' beteg marháknak.

A' harmadik, vagy negyedik napon, (azon betegségeket értem tudni-illik, mellyek a' tizen-kettödik nap körül el-múlnak) jobbára a' marhák vér-hasba esnek; ez ellen orvosságot nem tudok, azok közzül, mellyeket ismérek, leg hasznossabb a' lisztes moslék, a' pirított kenyérböl, földi almából, pohánkából, 's darából készített jó sürü leves.

Én az egygyik, vagy másikból napjában kétszer, 's háromszor egy-egy meszelyt bészoktam adni a' beteg marháknak; az ö erejek abban áll, hogy a' betegeket mind enyhítik, mind pedig táplállyák, fö-képen ha azokat önnön magok meg-kívánnyák, mellyre

nézve

nézve tſak tſupa vízben, avagy ſzéna-lévben kell azokat meg-főzni. és sóval öſzvekeverve a' marháknak adni.

Midön a' betegek még inkább meg-bádjadnak, akkor az illyen sürü levesbe egy üveg pohár bort, avagy jó sert töltetek, 's a' mellett á' fellyebb említett ſzéna', 's kenyérhéj' levét, mellyben-is fiatal tölgy-fa öregen örlött héjja főzettetett, napjában háromſzor adatom a' marháknak.

Ezen mód ſzerént bánok én a' beteg, és az egéſséges marhákkal, midön a' Dögnyavalyák tavaſzſzal támadnak; a' jó tartás, gond-viſelés, tiſztogatás, ſzáraz iſtálló, tiſzta levegö-ég, vígyázás, hogy a' teſt hívesíteſsék, midön azt a' hideg-lelés háborgattya, vígyázás, hogy a' takaródzó a' marhára téteſsék, avagy le-véteſsék, midön azt a' hideg, avagy hévség gyötri, vígyázás az ajtók', és ablakok' meg-nyitásában, vagy bé-tevésében általlyában ide tartozandó dolgok.

Ha az ember ezen ſzerek által tſak ideig-is életben meg-tarthattya a' beteg marhákat, még a' terméſzet némü-némü-képen a' betegséget

séget meg-indítya, akkor bízváſt reménylheti, hogy azokat a' veſzélytöl meg-menti; ha ellenben annyira mérges a' nyavalya, hogy a' marhákat hertelen veſzti, akkor az Orvos mindaddig hátra tartſon az orvoſságival, még az idö néki ſegítségül nem jö.

NYOLTZADIK SZAKASZ.

Miképen kellessék az egéséges Marhákkal bánni, és a' betegeket orvosolni a' Nyári Dög-betegség' alkalmatosságával?

A' Nyári Dög-betegségek leg gonoszabbak a' hévségben; ekkor a' beteg marhák hol a' hideg-lelésnek forrósága, hol pedig egyébb környül-álló dolgok által, mellyek a' forróságot nevelik, szoktak hertelen ölettetni, vagy halálos veszedelembe ejtetni.

Illyenkor valójában igen kétséges állapotban vagyon az Orvosnak tudománnya, 's betsülete; egy felöl a' pestiffel, más felöl az emberek tudatlanságával küszködik, itt az elementomokkal hartzol, amott pedig az időtöl, 's annak változásától üldöztetik.

Általlyában minden környül-álló dolgok vélle, és tudománnyával vetekednek; az idö, a' betegség, a' marhák' teste, és vére illyenkor ellenségivé válnak, mint-hogy mindnyájan veszélyt okoznak; ezen veszedelmes álla-

potban szükséges néki meg visgálni, mi árthat leg-inkább a' marháknak, és mi akadályoztathattya leg-nagyobban orvosló tudománnyát, mi öregbíti a' nyavalyát, mi teszi azt olly veszedelmessé, 's mi neveli annak változásit.

Úgy nem külömben szükséges néki különös-képen tekintetbe venni a' nyavalyás helynek táját, a' marhák legelő-mezejét, hajlékát, eledelét, tartását, gondviselését, a' hévséget, szárazságot, nedvességet, és az elmúlt időt, mind ezekből meg-ismérheti sokszor az Orvos, mind a' nyavalyának első okát, mind pedig azon dolgokat, mellyek azt idővel súllyosbbíthattyák, 's öregbíthetik.

Azomban, jóllehet az Orvos a' Dög-betegségnek valóságos okait tudja, de ezzel azt még-se szélyeztetheti-el; mert ki parantsolhat a' szeleknek, ki akadályaztathattya-meg a' víz-árradásokat, ki foszthattya-meg a' felhöket a' víztől, ki ölthattya-el a' napnak tüzes súgárit: mindazonáltal eleget tészen hivatalyának, ha a' környül-álló dolgokat, mellyek a' veszedelmet nagyobbíttyák, idején-korán el-szélyezti.

Ez

Ez pedig mindenkor lehetséges, ſöképpen ha magát az Orvoſi-tudománynak elsö reguláihoz akarja alkalmaztatni; a' környülálló dolgokhak el-fogyáſa, mellyek a' betegséget súllyosbbítyák, mind a' nyavalyás, mind pedig az egéſséges marháknak haſznos, mivel az utólsókban a' nyavalyára-való hajlandóságot alább ſzállítya.

A' betegeket nem lehet mindenkor a' veſzélytöl meg-menteni, minthogy még a' gyenge Dög-nyavalyakor-is közönségeſſen a' meleg nyári holnapokban általlyában el veſznek; mert a' nagy hévségkor annyira nevelkedik a' hideg-lelés forrósága, hogy a' teſtnek nedveſségét tſupa méreggé változtattya, köve kezendöképen a' közönséges betegségekből Kontagiokat, az-az ragadó, és felette dögleletes betegségeket kéſzít.

A' melly nehéz azért eſféle állapotban az Orvosnak a' beteg marhák' életét megmenteni, olly súllyos néki az egéſségeſeket a' meg-ſzökéſtöl oltalmazni, mivel a' nyavalyás helyeken illyenkor majd egéſséges marhákat ſe találhatni; mindnyájan közel járnak az ö vérek', és teſtek' állapottyára nézve a'

veſzélyhez, következendö-képen felette ritkák, mellyek a' nyavalyát el-kerülhetik.

Az Orvos azomban még-is meg-kiſſebbítheti a' nyavalyáſok' ſzámát, ha azon fö okokat isméri, mellyek a' betegséget okozzák, 's azon környül-álló dolgokat tudja, mellyek a' Dög-nyavalyát öregbítik, 's súllyosbítyák; az idö' vontatáſa-is, mellyel néha a' betegség a' marhához meg-ſzállani kéſedelmeskedik, ſokſzor meg-menti azokat a' veſzélytöl; ha azért az Orvos ezt a' kéſedelmeſséget tudománnya által killyebb terjeſztheti, akkor a' marhák egéſségben meg-maradnak.

Ehez képeſt ha a' hévség igen nagy, ha az a' helység' fekvéséhez, az idö' mivóltához, és az égnek tájához képeſt, mellyen a' marhák tudni-illik veſznek, természet felett nagy, akkor kétség kivül nem ritkán elsö, és fö oka a' dögleletes nyavalyának a' hévség.

A' környül-álló dolgok ellenben, mellyek illyenkor a' nyavalyát súllyosbbítyák, és halálos veſzedelmeſsé teſzik, következendök, tudni-illik a' ſzáraz levegö-ég, ugyan abban a' ſzükséges víznek fogyatkozáſa, a

ritka

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

ritka hevesítö, és ſavanyú vetemények, mellyek-is a' ſzáraz idö miatt nem nöhetnek, a' jó fünek, és általlyában az élelemre ſzükséges eledelnek fogyatkozáſa.

A' bövséges fü-ſzerſzámas erejü vetemények, és füvek, az igen ſzáraz, és meleg föld, fö-képen a' lapos tájakon, a' zöld fáknak, hives tſalíttóknak, és a' kívánatos árnyéknak fogyatkozáſa; ezek, és több afféle dolgok okozzák, hogy néha az egéſséges marhákat a' meg-ſzökéſtöl, és a' betegeket a' Dög-veſzélytöl általlyában lehetetlen megmenteni.

Innét vagyon, hogy ugyan azon az egy helyen, 's ugyan azon egy idöben a' marháknak tſak azon neme betegſzik-meg, mellyre az említett dolgok' ártalmas ereje különös-képen ſzállott; így nem ritka dolog, hogy némelly helyen a' jühok magokat jól bírják, holott a' ſzarvas marhák rendröl rendre húllanak, hogy az utólsók' nyavalyája tſak bizonyos helyeken, tſak bizonyos tſordákban, 's nem pedig minden ſeregeken, 's minden tájakon uralkodik.

Illyenkor még az egéſséges marhákat ekképpen lehet a' betegségtől meg-menteni, ha tudni-illik nappal jó téres iſtállókban tartatnak, éjjel pedig a' legellö-mezökre hajtatnak; ha az iſtállók a' hévségnek idején, a' mennyire tſak lehetséges, hiveſſekké, és ſzellöſſekké tétetnek.

Ha az iſtállók' tája, mellyen azokban a' melegség bé-ſzorúl, nap-közben gyakran hideg vízzel meg-öntöztetik; ha a' marhák egyſzer, vagy kétſzer napjában hideg vízben megiſztattatnak, moſattatnak, vagy föröztetnek.

Ha az egéſséges marhák erdökre, avagy egyébb árnyékos helyekre hajtatnak; ha gyakran meg-itattatnak, és elegendö kö-sót velek az emberek nyalattatnak; ha ló-herrel, 's más afféle kert-béli zöld veteményekkel, azoknak leveleivel, és gyökereivel annak idejében elegendö-képen tápláltatnak.

Úgy nem külömben ha talám a' Dög-nyavalyára a' nedves, és ködös tavaſz, a' vizes nyár, és a' posványos rétek adtak vólna alkalmatoſságot, akkor az egéſséges marhákat róhna mezökre, dombos halmokra, avagy pedig

dig hegyekre ſzükséges hajtani; a' tóktól ellenben, és a' folyó-vizektöl meſzſze kell öket távoztatni, és ha ez lehetséges nem vólna, akkor az iſtállókban azokat ſzénával, ſzalmával, kö-sóval, és ſzáraz eledellel jól kellene tartani.

Szinte ekképpen ſzükséges az Orvosnak, és a' faluſi gazdának az egéſséges marhákat azon dögleletes betegségektöl oltalmazni, mellyek a' ködös, és nedves idötöl, vizes retektöl, sáros iſtállóktól, posványos falúktól, avagy motsáros udvaroktól öſzſzel akoztatnak.

Akár minémü idöben okozzák az emlitett dolgok a' Dög-nyavalyát, mindenkor örizkedgyék az Orvos, hogy azon orvoſságokkal a' nyavalya ellen ne éljen, mellyek a' tudatlan világtól olly nagyra betsültetnek, de a' marháknak a' mellett igen-ártalmaſok ſzoktak lenni; úgy-mint az er-vágáſſal, a' nagyon ſzorongató, izzaſztó, has-hajtó, és több affele kemény erejü orvoſságokkal, mellyek azoknak teſtét ſelettébb nagyon megindittyák.

Az úſztatás, föröztés, és mosás, melly a' hévségtöl okoztatott nyavalyától az egéſséges marhákot meg-ſzabadítya, tſupa halálos méreg illyenkor; ſzínte olly veſzedelmeſek lehetnek a' ſzör-madzag-is, a' tüz, és az izzó vas, ha tudni-illik az ember azokkal annak idején, 's helyén kivül él.

Midön a' nedves idö ſö oka a' betegségnek, avagy midön az a' nyavalyát neveli, és súllyosbbíttya, akkor a' következendö dolgokon, úgy-mint a' kö-són, ſzáraz eledelen, és iſtállón, a' teſtnek, falúknak, és udvaroknak tiſztogatásán, a' ſzáraz dörgöléſeken, meleg takaródzókon, lobogó-tüz' lángán, ſavanyó almákon, 's több afféle dolgokon kivül, mellyek által némelly hivesítés okoztathatik, jobb ſzereket nem ismérek, a' mellyek-is a' Dög-nyavalyának inkább ellene állanának.

Mi módon kelleſsék a' nyavalyáſokat gyógyítani, a'-mint leg jobban tudtam, 's miképen arra tapaſztaláſim tanítottak, már ez elött a' hetedik Szakaſzban meg-mútattam; az okok meg-ſzokták a' dolgot változtatni, a'

kör-

környül-lévö állapotok pedig nagy világoſságot adnak annak ismeretére.

A' hévségtöl okoztatott Dög-nyavalya ellen ezek leg-hathatósbb orvoſságok, 's ezek haſználnak leg-inkább a' betegeknek, úgymint a' hives tartás, a' friſs, és tiſzta levegö-ég, a' hideg víz, kö-só, ſalétrom, a' főtt tölgy-fa' héjának leve, a' ſinór-húzás, a' hunyor-gyökér, a' tüzes vas, a' tiſzta, és helyes tartás.

KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Dög-mirígyének a' testbe-való bé-óltásáról.

A' Marha-dög-mirigynek a' testbe-való bé-óltása a' gyermekek' himlöinek bé-óltásától vette eredetét; * én ezt semmiképen se állítom olly szernek lenni, melly a' nyavalyát enyhítené, hanem tsak olly próbának tartom, melly által az ember meg-tudhattya, ha a' betegség ragadó-é, vagy sem.

Nyavalyás helyen mindenkor, 's kiváltképen akkor haszontalan a' bé-óltás, midön a' Dög-betegség felette gonosz természetü; a' marhák, mellyekbe a' nyavalya óltatik, szinte úgy meg-betegednek, valamint amazok, mellyek önnön magoktól a' nyavalyába esnek.

Ezt

* Dobson, és Ramazzini tették a' marhákbavaló bé-óltással az elsö próbát

Ezt az igazságot a' gyakor tapasztalások majd minden Országokban elegendö nyilván bizonyították, noha annak magyarázattyát sokszor az emberek meg-vetették.

Miért válik pedig a' Dög-mirígynek bé-óltása a' nyavalyás helyen haszontalanná, nem egyébb az oka, hanem mivel a' nyavalyás helyen-lévö egésséges marhák semmi-képen se bírnak ép vérrel, 's egésséges testtel.

Ehez tartozandó, hogy ugyan ezen marhák' leg-jobb, és leg-nagyobb számába, tudni-illik a' vemhes tehenekbe általlyában a' nyavalyát bé-óltani nem lehet, ha külömben hasokban a' borjút, 's magokat életben megakarjuk tartani.

Hogy néha a' bé-óltásnak jó ki-menetele volt, az rész szerént az egésséges marháktól, rész szerént pedig a' felette jó bé-óltó matériától függött.

Ezt a' szerentsés ki-menetelt nem annyira a' bé-óltó szokásnak, mintsem a' nyavalya' gyenge erejének tulajdonítom, mint-hogy a' bé-óltásnak ugyan azon intézése ugyan

azon

azon Orvosok kéze után más időben, más holnapokban sokkal különbb ki-menetelt okozott.

Illyenkor tehát mindenek előtt számot kell tartani az esztendő' részeire, maga a testnek mivóltára, és a' bé-óltandó matériának gyengeségére; ehez képest ha az esztendő' része egésségtelen, ha felette heves, száraz, avagy nedves, és hideg, ha a' marhák, mellyeken a' bé-óltást tenni kellene, betegek, ha a' verek híg, vizes, erőtelen, és színetlen, akkor általlyában veszedelmes a' munkának vége.

Színte ez következik, midőn a' bé-óltandó matéria egésségtelen marháktól, úgymint rodhasztó hideg-leléstől meg szökettettektől, 's más affféliektől vétetődik, mellyeknek vagy híg erőtelen a' vérek, vagy testek félrodhadt; mindnyájan el-vesznek az ollyan állatok, mellyekbe az illyen ártalmas matéria óltatik.

Én ugyan noha az illyen operatio után kevés jót reménlhetek, mindazonáltal nagy köszönettel tartozom mind azoknak, kik próba-

próba-tapasztalásokat e' dologban ki-nyilatkoztatták, minthogy azok különös oktatásomra szolgáltak.

Ehez képest Kamper, Reinders, Tode, Nemes Oerzen, és több afféle tudós Férjfiak különös-képen meg-érdemlik, hogy töllünk betsültetvén, tudósításokat érdemek szerént a' jövö világnak nevekkel egygyütt emlékezetül által-írjuk.

TIZEDIK SZAKASZ.

A meg-döglött Marhák' börinek haſzon-vételéről.

Ha vallyon a' Döggel veſzett marhákat böröſtöl kell-é el-ásni, avagy azt azokról le-húzni, 's valamelly haſzonra fordítani? ez már harmintz eſztendök elött kérdésben vólt; annak elötte tſak emlékezni ſe vólt ſzabad arról; mái nap tſak bizonyos helyeken ſzabad azt a' teſtröl le-vonni, noha olly dolog, melly több Orſzágok' haſznát illeti.

Hogy e' dologban el-igazódjunk, ſokat ne kérdezöskedjünk, hanem inkább próbákat tegyünk; a' dolog meg-érdemli fáradtságunkat, mint-hogy abból idövel kinek-kinek haſzna nevelkedhetik.

Ama próbák, mellyeket Kortivron Marquis Úr Iſuntil névü jóſzágán, az 1747-dik eſztendöben, és Vicq d' Azyr az 1775-dik eſz-

eſztendöben, Profeſſor Kamper Úr pedig az 1766-dik eſztendöben a' meg-ſzökött, 's nyavalyás börökkel az úgy nevezett még egéſséges marhákon Hollandiában tett, még mind kevefek, és elégtelenek a' fellyebb említett kérdésnek meg fejtésére.

A'-ki ezen három Férjfiak' tudósítását a' dolog' ki-meneteléhez haſonlítya, ſemmiképen ſe tudhattya, ha meg-ſzökettettek-é, vagy ſem a' markák, mellyek afféle nyavalyás börökkel bé-födettek.

Az elsö azt mondgya, hogy ama két darab marhák, mellyekre a' nyavalyás bört terítette, tſak egy kéveſsé jelentették nyavalyájokat; a' máſodik pedig, ki ugyan ezt nyóltz darabon több ízben próbálta, azt említi, hogy az evés közben történt úndoródáſon kivül egyebet észre nem vett; a' harmadik pedig, úgymint Kámper Úr egyebet nem tſelekedett, hanem tſak némelly beteg-bört két két eſztendös borjúk közzé helyheztetett, ezek a' borjúk pedig ſzalmával födött iſtállóba vóltak bé-rekeſztve.

Ugyan

Ugyan ettöl a' híres embertöl vagyon egy bizonyos levelünk, mellyet az 1770-dik esztendöben Pünkösd-havának 11-dik napján ugyan a' Dög-nyavalyának meg-szökéséröl a' Felséges Daniai Király' elsö Orvosának, és egyszer'smind Udvari-Tanátsosának Nemes Berger Urnak írt; ebböl a' következendö szavait hozom-elö, „ én, úgy mond, a' Dög-„ gel-veszett marhák mind börével, mind „ húsával, mind kövérével, mind pedig vé-„ rével, és a' t. a' bé-öltást próbáltam; én „ ezeket néhá a' nyóltzadik nap múlva vet-„ tem a' döglött marhákból, a' bé-öltás u-„ gyan erejét mútatá, de szerentsétlenségre, „ mind azon tehenek, mellyeken a' bé-öltás „ tétetett, egy lábig el-vesztek.

Ebböl nyilván ki-tettszik, hogy ama kevés próbák, mellyekröl emlékezetet tettem, általlyában keveset szolgáltak ama dolgok' ki-fejtésére, mellyekkel közelebbröl meg-akartunk ismérkedni; olly prókákat kell azért újjonnan tennünk, mellyek egyenes úton a' dolog' valóságára vezessenek; ehez pedig több, mintsem egy pár darab marhák szükségesek.

Nem

Nem elegendö tehát, hogy egy-valaki egy-két ökröket, avagy teheneket válaſzſzon, azokat ragadó börökkel bé-ſödje, e' böröket az egéſséges marhák' órra' eleibe tegye, avagy az eledelt velek azokról éteſſe; nem elegendö, hogy a' marháknak olly vizet nyújtſon, mellyben kontagios bör áztatott, 's a' t. hanem ſzükséges önnön maga a' bé-öltás által meg-bizonyítani, hogy ama marhák, mellyek' börével az egéſségeſek bé-födettek, valóságoſſan a' Dög-nyavalya által veſztenek-el.

A' próbát tehát némelly különös egéſséges helyen, különös egéſséges marhákon, azoknak több-féle fajján, 's nemén, és az Orſzágnak költségén tenni kell, következendö-képen nem kell engedni, hogy abba némelly tudatlan ember avatkozzék, és a' dolgot tetſzéſe ſzerént intézze.

Ehez-képeſt, a' fellyebb említett próbákat tizen-két, avagy tizen-öt marhákon elöſzör tenni lehetne, p. o. némelly iſtállóban egynéhány borjúkat, tinókat, ökröket, bikákat, fiatal, és vén teheneket negyven-nyóltz

óráig kontágios börökkel bé-lehetne teríteni, 's némelly örízet alatt födve hagyni.

Az említtett negyven-nyóltz óra után le-kellene az ártalmas böröket róllok venni, szokás szerént azokat táplálni, 's mintegy tizen-négy napig várakozni, még rajtok ismét új próbákat lehetne tenni.

Más istállóban némelly ragadó (kontagios) böröket fel-lehetne akasztani, 's addig lógni hagyni, még egészszen meg-nem száradnak; ismét más istállóban többször napközben az étetés előtt, 's után, következendö-képen éh gyomorral kontagios nyers böröket lehetne a' marhákkal szagoltatni.

Ismét különös más istállóban bizonyos darab beteges (kontagios) bört lehetne az egészséges marhákba óltani, és utánna lehetne visgálódni, ha ezen állapotban közli-é, vagy sem a' nyavalyás bör az egészséges marhákkal a' betegséget.

Hogy pedig az ember a' dolognak valóságáról tellyeséggel bizonyos leheſſen, szükséges az illyen próbákat külömbféle idöben, a' nya-

nyavalyának külömb-féle változásikor, és több ízben tenni; kevés márhákon nagy változást ritkán lehet észre-venni, mint-hogy lehetetlen dolog, hogy kevés számú marhák között fokan legyenek, mellyek a' meg-szökésre hajlandók volnának.

Ezen kevés, és egyszer'smind éppen nem költséges próbákból nyilván meg-tudhattya az ember, ha közlik-é, vagy sem a' megszökött börök az egésséges marhákkal a' nyavalyát; én úgy tartom, hogy a' nyers zöldek mindnyájak közzül leg-ártalmassabbak, a' szárazak ellenben, fö-képen ha fris levegö-égen tartatnak, leg-kissebb ártalmas tulajdonsággal se bírnak.

Ezen idö elött nagy veszedelmesek lehetnek a' meg-szökött nyers börök az egésséges marháknak, leg-inkább ha azok azonnal bé-nem áztatnak, a' tsáva kádban meg-nem érnek, és a' timár' gyalúja alá nem vetetödnek.

Vicq. d' Azyr Úr ugyan ezt tanátslotta, 's azért az illyen börök Holsatiában, és Daniában az utólszor támadott Dög-nyavalyakor minden helységekben, mihelyest a' teströl le-

vonattattak, leg-ottan a' tsáva-kádba hányattattak.

Valamint pedig bizonyos, hogy a' Döggel veszett marhák' nyers böre mérget foglal magában, olly tagadhatatlan az-is, hogy ekkoráig számtalan sok börök, mellyeknek hasznát lehetett vólna venni, heában a' földbe ásattattak.

Ezek közé sőképen azok számláltatnak, mellyek a' testről le-sem húzattattak, hanem azzal egygyütt a' föld alá rejtettek, noha a' marhák nem a' ragadó Dög-nyavalya, hanem tsak a' közönséges Nyáj-betegség által vesztették életeket.

Nagyon hibáztak ekkoráig az emberek, hogy ezen két nyavalyák között külömbséget nem tettek, tsak nevekről, de nem természetekről ismérték azokat; ez vólt az oka, hogy egy nehány esztendök előtt még a' Felséges Tsászári, és a' Prussiai Tartományokban a' döggel veszett marhák' börével-való kereskedés tiltva vólt, most tellyességgel szabad azzal kereskedni, mellyet-is Báró von Svietennek köszönhetik az emberek;

a'

a' nyavalyás böröket azomban, mihent a' teſtröl le-vonattatnak, a' veſzedelem' el-távoztatásának okáért, leg-ottan egy-nehány napig vagy lúgban, vagy friſs hideg vízben kell áztatni.

Ha ellenben a' marhák' afféle nyavalyák által veſznek, mellyek a' börön eves kelevényekkel, varas ſebekkel, és rút hímlökkel támadnak, avagy pedig peſtiſes daganatokkal meg-jelennek, akkor a' meg-döglött marhákat böröſtöl el-kell ásni; ſzínte ezt kell tſelekedni, midön a' marhák még eleven korokban már meg-büdösödnek, midön meg-dögléſek után a' teſtnek hálós ſzövete meg-fenéſzeſedik, és a' hús ólom ſzínüvé, az-az ſzürkévé változik.

Efféle börök illyenkor nem tſak az egéſséges marháknak, hanem még az embereknek-is, kik azokat a' teſtröl le-húzzák, avagy másképen illetik, igen ártalmaſok; erröl ſzámtalan példáink vannak, tudjuk tudni-illik, hogy az ollyan emberek, kik afféle veſzedelmes böreket forgattak, vagy meg-hóltak, vagy pedig peſtiſes daganatokat, avagy egyéb

kelevényeket kapván nyomorúságos állapotsa jutottak.

Én magam-is bizonyos hadi-kovátsot ismérek, * ki midön afféle döggel veszett lovat fel-bontzolt, karjain sene holyagokat, és kelevényeket nyert; ez a' történet bizonyítya tehát, hogy a' börök között külömbséget kell tenni, és hogy azoknak le-húzását se általlyában meg-tiltani, se meg-engedni nem kell.

---

* Ez nevezet szerént Müller Lobkovits' Regementjének elsö Kovátsa.

TIZEN-

TIZEN-EGYEDIK SZAKASZ.

A' döggel veſzett Barmok' el-ásásáról.

A' dög minden egéſséges állatnak, melly döggel nem él, ártalmas; a' ſzaga a' levegö-eget meg-veſztegeti, és kivaltképen azon állatoknak leg-inkább árt, mellyek' neme közé tartozandó vólt.

Az egéſséges marha nem tſak magáért, hanem egyéb állatokért-is, mellyek vele egygyütt egy társaságban élnek, egéſséges; ehez képeſt leg-egéſségeſſebbek a' marhák, midön a' vének, és fiatalok, a' himek, és nöſtények egy nemböl a' jó tartás mellett különös téres, és ſzellös iſtállóban egygyütt lakhatnak.

Eſſéle állatok mindenkor különös tekintetet erdemlenek, noha ugyan azon nem-béliek p. o. általlyában a' bikák, avagy tſupán a' tehenek, (ki-vévén a' heréltt marhákat, noha ezek-is néha különös természettel bír-

nak), soha sem, avagy tsak igen ritkán szoktak erőltetés, avagy hozzá szoktatás nélkül egygyütt meg maradni.

Sokkal ártalmassabb, midön némelly istállóba több félé marhák p. o. lovak, ökrök, tehenek, júhok, ketskék, 's más afféliek egygyütt tartatnak, annyira ellenkeznek egy-más között a' lehellésre, 's izzadásra nézve, hogy azokat a' marhák épen nem türhetik, következendö-képen nagy részben kíntelenítetnek meg-betegedni.

De még ennél-is ártalmassabb, midön az egésséges marhák nyavalyásokkal kíntelenítetnek egygyütt lakni, ez általlyában a' természettel ellenkezik; mint hogy azon marhák, mellyek belsö-képen betegek, tellyességgel egésségtelenek, az ö vérek, húsok, lehelletek, gözök, és ganéjok illyenkor éppen ségessen meg-vesztegetödött.

Valami ezen állapotkor a' beteg marhához közelít, föképen ha az a' neméhez, 's sajjához tartozandó, az némü-némü-képen annak nyavalyájában részesül, de mindenek előtt a' levegö-ég szokott illyenkor meg-szökettet-

kettetni, kivált-képen ha az iſtálló ſzük, és ſzoros.

Ha ez nem tiſzta, nem elegendö téres, és ſzellös, akkor kétség kivül egéſségtelennek kell néki lenni; illyenkor azért az iſtállónak meg-romlott állapottya még veſzedelmesebbé teſzi a' nyavalyát, a' marhák' teſtét, és vérét a' ragadó Dög-nyavalyának, avagy ama betegségnek fel-vételére kéſziti, melly a' meg-veſztegetödött levegö égtöl vette eredetét.

A' nyavalyás marhák' jobbúlásával a' meg-romlott levegö-ég-is, melly azokat környül-fogja, meg-jobbúl; illyen állapotkor ſemmitöl ſe kell többé félteni az egéſségre tért marhákat, az iſtálló illyenkor tiſzta, és a' levegö-ég-is elegendö egéſséges, következendöképen a' marhák ſe magoknak, ſe egyéb állatoknak, mellyekkel egygyütt laknak, többé nem ártalmaſok.

Ehez képeſt ſzokás ſzerént ſzaporodnak, 's mind fiaikat, mind pedig magokat velünk egygyütt el-tartyák; tejek, húſok, teſtünket

táplállyák, 's általlyában, a'-mivel tsak belölök élünk, egéſséges.

Sokkal külömben vagyon a' dolog a' nyavalyás marhák' állápottyával, az ö húſok lágy, a' vérek el-haſonlott, a' tejek, 's irósvajok hol több, hol keveſſebbé meg-veſztegetödött, következendö-képen hol több, hol keveſebbé egéſségtelen, és ártalmas; erre-való nézve nem tſudálhatom elégségeſſen, hogy némellyek még azt merik kérdezni, ha vallyon a' Döggel veſzett marhák' húſa ártalmas-é, vagy ſem az embereknek.

Lehetetlen, hogy egy valaki, ki az illyen teſtnek mivóltát isméri, ezt valaha kérdésbe vegye, tekintſe bár, és láſſa, ha vallyon nem találla-é minden leg-kiſſebb réſzeit-is egéſségteleneknek, kivált-képen ha azokat az egéſségeſekhez haſonlitya.

Midön a' marha gyúladás miatt veſzett, akkor a' húſa-is gyúlladtnak látſzik lenni; ha rodhaſztó vólt nyavalyája, akkor a' hús-is a' külömb-féle tagokra nézve külömb-féle ſzokott lenni, úgy-mint ſzürke, zöld, fekete, sárga, büdös, és ſenés nedveſséggel tellyes.

A'

A' melly állatok döggel élnek, azok a friſs dögnek bözét, és ſzagát éppen el-nem türhetik, ehez képeſt tſak akkor ſzoktak ahoz közelíteni, midön a' húſt a' ſzellö már által-járta, és a' hólt ſzagát el-veſztette; ha az illyen hús darabokra vagdaltatik, 's a' hová tettſzik, az emlitett állatok el-vihetik, akkor azt a' földbe ásván mind-addig illetni nem fogják, még egéſségeknek ártalmas tulajdonságát abban érezni fogják.

Illy módon tſelekſzik az ollyan húſſal a' kutya, a' róka, és a' farkas, minek-elötte azt meg-eſzi; mivel-hogy a' döggel veſzett marhák' húſa efféle, és több ollyas ragadós vad állatoknak nem ſzokott egy könnyen ártani, azon okból el-hitették magokkal az emberek, hogy nékik ſem árthat; de vaj-ki nagy külömbség vagyon az emberek', és az ebek' terméſzete között.

Ekkoráig mind az egéſséges, mind a' beteg, mind pedig a' döggel veſzett marhákról különös emlékezetet tettem, minthogy-is nagy réſzben ezektöl függ a' megſzökésnek veſzedelme; ezt pedig egyſzer-'smind azért-is tſelekedtem, mivel a' nyavalyá-

lyásoktól az emberek néha sokkal többet tartanak, mint önnön magoktól a' döggel veszettektől, mellyre nézve ez az oka, hogy az emberek a' döggel veszett marhákat hol csak selényire ásák a' föld alá, hol pedig elsem-is temetik; ez igen közönséges szokás, következendö-képen felette nagy hiba.

Az én ítéletem szerént leg-ártalmassabbak, 's leg-mérgesebbek hóltok után a' marhák; valameddig az állatok élettel, és érzékenységgel bírnak, mind-addig türhetö az ö szökö, 's ölö mérgek, mihelyest ellenben élni meg-szünnek, és meg-döglenek, leg-ottan ki-mondhatatlan ártalmassá válik testek' mérge, mint-hogy a' halál elsö, 's leg nagyobb ellensége az élöknek.

Nem csak pedig ama állatok, mellyek ragadó nyavalya által el-vesznek, hanem egyebek-is mindnyájan, mellyek a' természet' törvénnye szerént döglenek-meg, hóltok után különös veszedelmes méreggel bírnak; itt egy állatot se vesszek-ki, söt még azt az egésségesset sem, melly a' vágó-székben le-metszettetik; akár elöbb, akár utóbb, de egyszer mindenik ki-mútattya hólta után ártalmas mér-

get

gét, ezen méregnek pedig azon rodhadás az oka, mellyre az egéſséges teſt hólta után ártalmas mérgét, ezen méregnek pedig ama rodhadás az oka, mellyre az egéſséges teſt hólta után jutni ſzokott, a'-mint-is e' dolgot a' nagy ütközetek bizonyítyák.

Én ugyan próbát nem tettem, de azért még-is bizonyos vagyok, hogy minden-némü húſſal, mellynek rodhadáſa bizonyos grádusig nevelkedett, akár mi egéſséges állatot-is meg-lehet fertöztetni, 's mérgével meg-ſzökettetni.

Sött azt merem mondani, hogy nem tſak a' húſa, hanem még a' böre, 's egyéb réſze-is az egéſséges állatnak, ha külömben elegendö-képen meg-nem ſzáradhat, és rodhadni kezd, meg-ſzökö mérgeſsé válhatik; a'-mit itt mondok, azt még tudtom ſzerént ſenki ſe mondotta; akár miképen legyen azomban a' dolog, elég az, hogy tekintetet érdemel, valami tſak az egéſséget illeti.

Ha az utólsó igaz mondás, akkor az-is tagadhatatlan bizonyos, hogy a' döglött marhákat ſe elegendö korán, ſe elegendö mélyen

lyen el-nem lehet ásni; ehez képeſt minthent meg-döglöttek, az istállóból azonnal ki-kell öket vinni, a' szabad levegö-egen kevesebbet árthatnak, mint-sem a' meleg ganéjon, és az el-rekesztett helyen; efféle marhák' el-vitelére igen tanátsos volna láda-forma szekérrel élni, mint-hogy abból semmi ki-nem hullhatna.

El-ásásokra olly helyt kell, a' mennyire lehetséges, választani, melly a' házaktól, az ország-úttyától, és a' legellö-mezöktöl általlyában meszsze legyen; az Elöl-járók azomban mindenek elött a' verem' mélységét vegyék tekintetbe, moštani szokás-béli vermek annyit használnak, mintha el-sem ásattatnának a' döglött állatok.

Frantzia-országban ki-szabott rendelés, hogy afféle vermek tiz láb-nyomni mélyek legyenek, ez pedig éppen nem felettébb-való, bár nálunk leg-alább nyóltz láb-nyomniak ásattatnának, nagy haszonnal meg-kimélhetnénk ama meszet, mellyet drágán vévén, gyakorta a' döglött barmokra hintünk.

TIZEN-

TIZEN-KETTÖDIK SZAKASZ.

Az Istállók', és Edények', meg-tiszti-tásáról.

A' leg-jobb rendelések szerént ekképen kell (midön a' ragadó Dög-betegség megszünt:) az istállók' tisztítását elö-venni, úgy-mint:

Elöször: azokból a' ganéjt ki-kell hánni, 's azt tíz láb-nyomni mély verembe ásni.

Másodszor: az istálló' pallóját fel-kell szaggatni, és az alatta-való földet egy fél láb-nyomnira fel-kell ásni, 's ki-hordani; a' sráglákat, és az állások körül-lévö deszkákat el kell szedni, és a' többi fa eszközökkel egygyütt forró vízzel le-kell forrázni, köporral dörgölni, egynehányszor a' lobogó tüzen által-vinni, és az etzetnek gözével meg-jártatni.

Harmadszor: a' kö-falakat le-kell vakarni, a' válúkat, és egyébb edényeket meg-

kell

kell mosni, és ha az istálló' oldalai fából, avagy deszkából volnának, akkor azokkal-is a' fellyebb említtett mód szerént kellene tselekedni.

Negyedszer: az istállóban lévö gözt, és a' dögleletes nyavalyának hátra maradott páráját, melly-is magát a' falba, 's annak hasadékiba el-rejtette, a' tüz lángja által ki-kell hajtani, ezt pedig egy-nehány napig egymás-után az istállónak külömb-féle részein, de kiváltképen ama helyen kell végbe vinni, a' mellyen a' marhák állottak, és el-vesztek.

Ötödször: ugyan ebbe a' lángba szükséges több izben kénkövet, puska-port, és salétromot vetni. *.

Hatodszor: Úgy nem külömbeni igen-hasznos az istállót több nap egy más után az etzetnek, a' gálitz-kö olajnak, és a' sónak gözével meg-jártatni.

Heted-

---

* E' végre nagy hasznos ama' füstöléskkel-is élni, mellyek fü-szerszámos füvekböl, szurokból, gyantából, és egyéb afféle erös illatú szerekböl készíttetnek.

Hetedszer: az istállót ki-kell szélíteni, az ablakokat, és ajtókat gyakorta meg-nyitni, és minek-elötte abba ökrök, avagy tehenek ereszteſſenek, ha lehetséges, inkább lovak szállíttaſſanak.

Nyoltzadszor: ama fa eszközöket, és edényeket, mellyeket a' marhák a' nyavalyakor nyálokkal meg-motskoltak, meg-kell égetni.

Kilentzedszer: a' melly istállók szalmával vannak bé födve, azokról azt le-kell hánni, és meg-égetni, hasonló-képen kell ama istállókkal-is bánni, mellyek lágy fából építtettek, avagy deszkákból öszve-állíttattak, ha azok a' betegeknek egy ideig ispitály gyanánt szolgáltak.

Mind ezek ama igaz értelem szerént javaſoltatnak, mellyel ekkoráig ama Dög-nyavalyának terméſzetét, meg-szökö erejét, 's ölö mérgét ki-nyomozhattuk, 's sejtegethettük; ezen rendeléſekben az leg-nehezebb, hogy az istállókat, ámbár tsak egy darab marha veszett légyen el bennek, azonnal a'

fellyebb említett oktatás szerént kelletik megtisztogatni.

A'-ki e' dologról többet akar tudni, olvassa l'Exposé des Moyens curatifs et préservatifs par Mr. Vicq d' Azyr edition de Paris 1776. depuis pag. 550, — 560, és egyéb Authorok' könyveit, kik a' Marha-dögről írtanak.

Az Istállók' tisztogatásáról-való új Jegyzések.

Midön a' Dög-nyavalyának okai többé semmit nem mivelnek, hanem meg-szünnek, és el-széllyednek, akkor az istállók önnön magokban tiszták, és nem azokban, hanem a' marhák' testében készkelödik a' dögleletes méreg.

Ha az ember a' marhák' vérét, és testét olly egésségessé tehetné, a'-minémü egességes az a' természet szerént-való állapotban, akkor a' meg-szökött istállókban se kellene az egésséges marhákat félteni, illyenkor azokhoz hasonlíttatnának, mellyek a' Dög-nyavalyán már szerentséssen által-mentek.

Minek-

Minek-utánna ellenben a' test felettébb megromlott, és a' vér nagyon meg-hasonlott, akkor a' marhák a' nyavalyának különös változásán kivül semmi egyéb szer által elöbbeni egészségekre nem hozattathatnak.

A'-ki azon nyavalyáknál, mellyek nem ragadósok, az istállókat a' fellyebb említett mód szerént tisztogatná, az nem tsak haszontalan, hanem egyszer'smind nevetséges, és az orvosi névnek kissebbséges dolgot követne, (mondám a' fellyebb említett mód szerént), mert-is önnön magától következik, hogy az istállókat annak rende szerént mindenkor tisztán kelleſsék tartani, ha azt akarjuk, hogy egészségesek maradjanak.

Sött még a' Kontagiok se szökik-meg annyira az istállókat, a'-mennyire itéllyük, és noha a' falak, a' deszkák, és ama edények, mellyekből efféle betegségekkor a' marhák ettek, vagy ittak, némü-némü-képen a' nyavalya' mérgétöl meg-fertöztettek, de azért még se közlik azt ismét egy könnyen a' marhákkal.

A' materia, mellyel talám a' nyavalyának tellyes meg-indúlása után meg-fertöztethetnek,

Ilyenkor már semmi ragadó méreggel nem bír, következendö-képen Kamper Urnak próbái szerént, ámbár az ollyan mérges materia le-nyeletteſsék, de azért még se szokott ártalmas lenni a' marháknak.

Sokkal külömben vagyon a' dolog a' marhák' nedves allyával, a' vizes földdel, és a' nyers ganéjjal, föképen azon a' helyen, a'- hol a' beteg marhák állottak, avagy megdöglöttek; mind ezek méreggel meg-szökhetik az egéſséges marhákat, ha tudni-illik azokra egy valaki öket, minek-elötte a' hely meg-tiſztítatott, gondotlanságból szállítaná.

Efféle helyen lehetségesnek lenni mondom a' marhák' meg-szökését, mint-hogy a' méreg, mellyen illyenkor állanak, és fekszenek, a' bé-szívó eretskék által fel-vétetödik, 's mintegy bé-óltatik az egéſségesek' teſtébe; azomban ha Kourtivron Urnak a' nyavalyás börrel tett próbája bizontalan, akkor ez-is tsak egy kétséges dolog.

Általlyában szólván, sokkal többször szoktak a' marhák az istállótól, mint-sem az istálló a' marháktól nyavalya által meg-szökettetni,

ni, ez pedig nem tsak a' beteg, hanem az egésséges állapotban-is tagadhatatlan igazság, mert száz istállók közzül alig vagyon egy helyessen építtve.

Azért szoktak pedig többnyire az istállók egésségtelenek lenni, mivel az ö helyheztetések rosz, térességek szük, és a' födelek alatson; azoknak nagyobb része elegendö világosság, * téresség, és fris levegö-ég nélkül szükölködik; a' mostani istállók a' bennek lakó marhák' számához képest kitsinek, melegek, 's tisztátalanok; valyon, mellyek bövelkednek elegendö nagy, és széles ablakokkal? mellyek elegendö szellössek?

Ez az oka, hogy az illyen istállók felettébb egésségtelenek, hogy azokban a' Dög-

* Minémü hathatós jó eröt vesznek a' vetemények a' naptól, és annak világosságától, 's miképen közlik azt nappal az emberekkel, és marhákkal, nyilván meg-mútatta ez elött nem régenten ama híres Ingen-Housz Úr; úgy nem külömben azt-is meg-bizonyította, hogy a' vetemények árnyékos helyen kiváltképen éjjel különös ártalmas tulajdonsággal, és gözzel birnak.

nyavalyák hamar hatalmas erőt veſznek, következendö-képen hogy ſokkal inkább a' marhák az iſtállóktól, mintſem az iſtállók a' marháktól nyavalya által ſzoktak meg-ſzökettetni, kiváltképen egéſségtelen időben.

Nagy heányaſsággal vagyon még általlyában Német-ország, a' jó, és egéſséges iſtállók eránt, mondom általlyában, mert egy ſetske nyárt nem tſinál, ſe két darab marha tsordát nem téſzen; a' téj, a' vaj, és hús azonnal meg-jobbúlna, mihent jobb iſtállókra ſzert tenni igyekeznénk.

Nagy ſzerentsénkre ſzolgál, hogy vágó marháinkat olly Országból nyerjük, mellyben azok a' friſs levegö-ég alatt neveltetnek, táplláltatnak, 's hizlaltatnak; mert-is miképen lehetnének nálunk a' marhák kövérek, holott majd egéſz életeket egy büdös, és rodhadt bözzel tellyes rekeſzben lelik?

Hogy mind az egéſségtelen iſtállók egéſségeſſekké váljanak, mind pedig a' tiſztáik egéſségeſek maradgyanak, jobb ſzert nem ismérek, mintha azok az Angluſok', és Hollanduſok' ſzokáſa ſzerént nap-keletre épitetnek,

jó

jó téreſſekké, világoſokká, és ſzellöſſekké tétettenek; sött hogy a' böz azokban meg-ne rekedgyen, a' padláſon, avagy a' ház' födelén által egy tégla-ſzéleſségü lyukat lehet kéſzíttetni.

Ha mondám ekképpen építetnének az istállók, és a' mellett az emberek keveſebb, de jobb marhákra, jobb legellö-mezökre, és jobb eledelre igyekeznének ſzert tenni, akkor kétség kivül a' Dög-nyavalyák-is inkább fogynának, 's alább-ſzállanának; vallyon mit haſznál ſok meſterkedéshez fogni, ha annak eléget nem téſzen az ember, a'-mit a' terméſzet meg-kíván? értem a' jó rend-tartáſt, a' jó gond-viſeléſt.

A' veres, és fok-hagymáknak, úgy nem külömben a' többi fü-ſzerſzámas veteményeknek fel-aggatáſa, a' tollal, ſzarvval, ſarú-talppal, ördög ſzarral tett füſtölgetéſek, az etzettel, és gálitz-kö olajjal próbáltt gözölgetéſek, a' puska-pornak, és a' ſalétromnak meg-gyújtáſa, 's ropogtatáſa még egyſzer ſe akadályoztatták a' Dög-nyavalyát, még egy istállónak ſe adtak tiſztaságot; babonaságnak mon-

danám ezeket, ha együgyü szándékból néha nem származnának.

Vallyon mennyit kellene mind ezekből füstbe botsátani, még annak gözével némelly istállót, (ámbár tsak egy darab tehén veszett vólna abban el), bé-lehetne tölteni, ki-szárasztani, és egésségessé tenni? nem tsak a' füstnek illattyára, hanem egyszer'smind az istállónak helyheztetésére, és a' földnek, mellyen a' marhák állanak, nedvességére-is, szükséges tekínteni.

Sokkal inkább tanátsolnám a' földet etzettel meg-lotsolni, mintsem az etzetes gözöt füstbe botsátani, ha külömben némelly ereje vagyon a' Dög-nyavalyának meg-gátolására a' roszszúl épített istállókban.

Sött még magától a' lobogó-tüz lángjától se lehet valami hasznost az ollyan istállókban várni, néha inkább meg-rontya, mintsem jobbítya a' levegö-eget; a'-ki némelly büdös, és bözös helyen a' rodhadt gonosz szagot szaporítani akarja, az támasztszon bár azon tüzet, és tapasztalni fogja, mi nagyra fog ott a' büdösség nevelkedni.

A'

A' meg-szökött istállókat a' friss víznél, és a' tiszta levegö-égnél egy szer se hozhattya jobban helyre, az utólsó a' nedves földet ki-száraztya, az elsö pedig ama válúk', edények, és fa eszközök' tisztúlására szolgál, mellyeket a' beteg marhák az ö mérges nyálakkal meg motskoltak, ha külömben emberi kéz által szorgalmatoffan meg-dörgöltetnek, 's mosattatnak.

A'-ki azért a' kontágios, 's ragadós istállókat meg-akarja tisztítani, az nyittaffa-meg, a' mennyire lehet, az ablakokat, és ajtókat, és mosaſſa-meg általlyában az eszközöket, mellyek a' beteg marháktól némü-némüképen meg-rútíttatak, 's motskoltattak.

TIZEN-HARMADIK SZAKASZ.

Az új Marhák' meg-ſzerzéséről.

Az Országh' rendeléſei ekkoráig tſak bizonyos időkre határozták az új marhák' meg-ſzerzését; így némelly Tartományokban a' dögleletes veſzély után hol hat hetek, hol három holnapok engedtettek, hol pedig félesztendö rendeltetett az új marhák' vásárlására.

Az időnek ezen külömbféle ki-ſzabáſa onnét támadott, mivel az Országnak külömbféle lakóſſai az iſtállóban el-rejtett méregnek tartozkodásáról külömbféle ítélettel vóltak.

Ha azomban ezeknek igaz vélekedését az igaz próba tapaſztaláshoz haſonlítyuk, reá fogunk találni, hogy a' ragadó méregnek tartozkodáſa nem az említett egy-nehány hetek, vagy holnapok' ſzámától, hanem ama időnek végezésétöl függ, mellyben a' nyavalya uralkodni meg-ſzünik, mihelyeſt azért ez a' kétséges idö el-múlik, leg-ottan a' veſzedelem-is el-enyéſzik utánna.

De

De vallyon, azt kérdem, mikor szokott az el-múlni? mikor változik az idönek mivólta, mikor veszsznek más útat a' szelek? hol, 's mikor jobbúl-meg a' meg-veszstegetödött idönek állapottya?

Ha a' nyavalyának ki-menetelét meg tekíntyük, nyilván észre vehettyük, hogyan, és miképen bízhatunk az új marhák' meg szerzéséhez; mert a' nyavalyának meg-indúlásakor a' betegek' száma napról napra alább kezd szállani, a' nyavalyások meg-jobbúlnak, és az épek egésségben maradnak, a' veszedelmesek meg-jobbúlnak, és az épek egésségben maradnak, a' veszedelmesek pedig tellyessséggel meg-menekednek a' veszélytöl; a' Dög-nyavalya illyenkor gyengébb, erötelenebb, és sokkal kevesebbet árt, mint annak elötte.

Mihelyest annak-okáért ezen idö érkezik, leg-ottan kételkedés nélkül új marhákat vehetnek az emberek az el-veszetteknek helyébe, mert-is ezen idö alatt ámbár némelly darab marha még olly beteg légyen-is, de azért még se fog egy egész falút nyavalyájával meg-szökni, ha az idö' mivólta az ö betegségének kegyelmes nem lészen.

Illyen-

Illyenkor leg-fellyebb egynehány darabok, avagy ha ember próbát akarna tenni, némelly helységben egynehány istállók megszökettethetnének ugyan, de ezután leg-ottan meg-szünne a' betegség, mivel a' marhák' testében leg-kissebb élelmet nem találna, következendö-képen önnön magától kintelenítetnék el-enyészni.

Bizonyos tehát, hogy a' dögleletes nyavalya napról-napra eréjében alább-száll; így néha a' beteg ökör, vagy tehén, melly az egészségessét nyavalyájával meg-szökte, el-vész, a' meg-szöketett pedig egy ideig türt fájdalmas betegsége után ismét fel-éled, 's meg-jobbúl, következendö-képen majd minden darab marhán meg-töredezik a' nyavalyának ereje, még végtére egészen meg-szünik, és el-vész.

Ez pedig közönségessen a' téli Solstitiumkor, az-az midön az éjszak a' nap' hoszszával meg-egygyez, szokott meg-történni, mint-hogy az akkori esztendö' részének mivólta a' marhák testét, vérét, 's azoknak öszvönét különös-képen meg-változtattya.

A'

A' változást pedig ezen jelekről lehet meg-ismérni, mivel illyenkor a' marhák' szeme, nyelve, úgy nem külömben orrok, szemérmes testek, és seggek' belsö böre igen egéséges színnel bír; a' le-vágott marhák' húsa ekkor tömöttebb, ikrásabb, és piroſſabb, mint egyébbkor, következendö-képen mind a' test a' halványságot, mind a' vér a' híg nedveſséget el-veſzti.

Minek-elötte ezeket a' jeleket észre-vehetni, ámbár a' Dög-nyavalya egy ideig megszünnyék, melly-is néha meg-történik, örízkedgyék az ember az új marhák' vásárlásától; ezen jelekre pedig annál inkább szükséges vígyázni, mennél bizonyosbb, hogy azokat én elöttem még senki fel-nem jegyzette, és azok eránt az embereket még senki se tudósította.

A' helyek, mellyekről a' Dög-nyavalya után sris marhákat szerzünk, különös tekintetet érdemelnek, föképen pedig azokra kell vígyázni, mellyekről a' betegek el-veſztek; ehez-képeſt a' helységnek tájára, a' legelö-mezökre, a' veteményekre, az eledel' terme-

szeté-

szetére, és a' marhák' tartására különös szá-
mat kell tartani.

Ha az új marhák hegyeken, erdökön ne-
veltettek, avagy lapos, vagy halmos tájakon
éltek, akkor kétség kivül el-vesznek, ha tók,
vagy egyéb posványos nedves, és alatson
helyeken kíntelenítetnek élelmeket keresni.

MÁSODIK RÉSZ.

A'

DÖG-NYAVALYÁBA ESETT

MARHÁKNAK

MEG-ÖLETTETÉSÉRÖL.

Nunquam satis cauemus, dum cauemus.

RAMAZZINI.

ELÖL-JÁRÓ INTÉS.

Hogy én a' Dög-nyavalyába esett marháknak meg-ölettetését meg-vetem, 's azoknak a' baltával, késsel, és sejszével-való mészárlását nem javallom, nem más okból tselekszem, hanem mivel próba-tapasztalásból tudom, és ki-ki-is könnyen fel-érheti, hogy ez általlyában vétetödvén, az Országoknak, a' társaság-béli életnek, és a' köz-jónak néha önnön maga a' Dög-nyavalyáknál-is veszedelmessebb, és ártalmasabb.

Mert-is ha egy-valaki meg-engedi, hogy a' Dög-nyavalyák külömb-féle okokból támadnak, hogy azokra sokszor a' rosz tartás, a' víz-áradás, hadakozás, a' szük esztendök, a' hévség, szárazság, nedvesség, az egésségtelen takarmány, a' tisztátalan levegö-ég, a' szük eledel, az istállók, udvarok, és falúknak tisztátalansága, és több afféle dolgok alkalmatosságot adnak, az tagadni nem fogja,

hogy a' nyavalyás marhák' meg-ölettetése éppen meg-nem tartóztattya a' dögleletes betegségnek terjedését.

Vallyon nem veſztené-é idövel a' Barmok' Orvoſa általlyában el a' marhákat, ha azokat mind-annyiſzor ölettetné, valahányſzor az említett okokból egygyik, vagy máſik alkalmatoſságot adna a' betegségre? nem ö-néki kellene-é ama kárt tulajdonítani, melly kétség kivül következnék, ha a' betegség nem ragadó, hanem tſak közönséges nyájbetegség vólna?

Ugyan ehez-képeſt a'-kik a' nyavalyás marhák' meg-ölettetését javaslották, vallyon ſzámat tartottak-é a' fellyebb említett okokra? meg-visgálták-é a' környül-lévö állapotokat? tanátsúl hívták-é a' terméſzetet? 's mire oktatták a' tanúló Orvoſokat, minek-elötte nékik a' marhák' meg-ölettetését javaslották? nem fognak-é minden elö-adandó alkalmatoſságnál ezen irtóztató tanátſal élni? következendö-képen nem fogja-é a' világ' ſaját kárával tapaſztalni, hogy az akkori Orvoſok' tudománnya tſupa tudatlanság vólt?

Mind

Mind ezekröl, a'-mit ítéltem, meg-mondottam, a' Dög-nyavalyának tovább-való terjedését-is elégséges böven, és világoſſan meg-magyaráztam; tudom, hogy e' dologban az én ítéletem az emberek' közönséges ítéletétöl igen külömbözik, tudom, hogy ſokan vélik azt, hogy a' Dög'-mérge egygyik helyröl a' máſikra vitettethetik.

Az-is tudtomra vagyon, hogy ama nagy marha-veſzély, melly az 1711-dik eſztendöben Olaſz-orſzágban ki-ütött, 's azután több Tartományokra el-terjedett, egy Magyar-orſzágból oda hajtatott nyavalyás ökörnek tulajdonítatott; tudom, hogy mái napig-is efféle okát adják, 's azt ítélik az emberek, hogy némelly barom-állat ebből a' ſalúból a' máſikba viſzi nyavalyáját, egygyik ſereg a' máſik tſordával közli betegségét, de a' mellett azt-is tudom, hogy ez tſupa üres költemény, mellynek eleintén az együgyü paraſztság hitelt adott, 's utánna a' több emberek-is magokkal el-hitették.

Vallyon ki merné magára válolni az ollyan nyavalyás ökörnek Magyar-orſzágból Olaſz-orſzágba-való által-hajtását? ki-vihetné

ezt végbe? ámbár ezer módot keresne a' dologban? de vallyon azon idöben volt-é Magyar-országban Dög-nyavalya? semmiképen nem, mert-is a'-mint az Ország-történeteiből tudjuk, az még jó idövel azután ütött Magyar-országra.

Sokkal hihetöbb, hogy ez a' világ hires Ökörnek út-közben esett dögleletes betegsége; de vallyon hol, 's mikor történt ez? vallyon álló helyéből tovább hajtathatott vólna-é, holott olly nyavalyával küszködött, mellyben Lantziſius', és Ramazzini' bizonysági szerént tsak hamar veszték, és meg-döglöttek a' marhák? vallyon Magyar-országból vihette-é olly meszsze földre súllyos nyavalyáját?

Nem hihetöbb-é, hogy azt néki az eledelnek, a' víznek, és a' levegö-égnek megváltoztatása, a' nagy hévség, az idö, és a' hoszszú útazás okozta? de ideje már, hogy ezen setét homályból világosságra térjünk, ideje, hogy kérdezöskedni meg-szünnyünk, különben rövid elö-járó intésemet sok-felé haszontalansággal szaporítom.

MÁSO-

MÁSODIK RÉSZ.

ELSÖ SZAKASZ.

Vallyon a' Dög-nyavalyának meg-gátoló eſzköze, és orvoſsága é a' Barom állatok' meg-ölettetéſe?

Ezen kérdésre azt felelik az itélö Birák, hogy igen-is meg-gátoló eſzköze a' nyavalyának; ſzínte ezt bizonyítyák Europának leg-hireſſebb Orvoſi-is; mellyre nézve a' ſzomſzéd Tartomány-béli népek ſzokásba vették már a' nyavalyás marhák' meg-ölettetését, és bennünket vádolnak, hogy példájokat nem követtyük.

Közel vagyon hetven esztendöhez, hogy ez elöször kezdödött, mert-is Olasz-országban az 1711-dik esztendöben ki-ütött Dögnyavalyának alkalmatosságával az akkori Római Szentséges Pápának parantsolattyára némelly Kardinálok, és Böltsek, kik között Lantzisius az emlitett Pápának híres Orvosa vólt, egybe-gyültek, és tanátsot tartván, azt végezték, hogy a' Dög-nyavalya ellen a' beteg marhák' meg-ölettetése meg-parantsoltassék; ezen szokásnak tehát elsö kezdöi, és hírdetöi Lantzisius, és Gazola vóltak.

Az 1714-dik esztendöben kezdének vele elöször az Angulsok élni; Frantzia-országban-is nagyon kezdék azt le Clere, Duffot, de Larsé, Vicq d' Azyr ama hires barmok'-Orvosával Bourgelat Úrral ditsérni; minek-utánna ezek, és több afféle tudós emberektöl az említett szokás helyén hagyattatott, leg-ottan a' beteg marhák' meg-ölettetése a' Felséges Királyi belsö Tanáts által az 1774-dik esztendöben Frantzia-országban meg-parantsoltatott, és az 1776-dik esztendöben a' ki-adatott rendelés az egész Országban hirdettetett.

Hollan-

Hollandiában különös-képen javaslották azt Nemes Monchy, és Vink Urak; Helvetziában ellenben a' nagy emlékezetü Haller; Alsó-Német-országban a' nyavalyás marhák' meg-ölettetése az 1769-dik esztendöben vétetett szokásba; 1778-dik esztendöben, Bóldog-Asszony-havának 27-dik napján adá-ki Nemes Berg Úr az ollyan marhák' meg-ölettetését javasló iráſit, mellyekért-is azt a' Frantzia Királyi bölts Orvosok az ö társaságokba mint-egy érdemes tagot fel-vettek.

Már ha ezen férjfiaktól egy-valaki kérdi, mi haszna vagyon a' Dög-nyavalyakor a' beteg marhák' meg-ölettetésének? azt felelik, hogy az a' dögleletes nyavalyának tovább-való terjedését meg-tartóztattya, és hogy a' betegségnek gonosz okait el-nyomja, és ki-irtya, ha ahoz ember idején, 's korán lát;

Ezt felelik, 's így szóllanak a' mostani barmok'-Orvosi, eröſſen el-hitetik tudni-illik magokkal, hogy a' Dög-nyavalyának olly mérge vagyon, mellyet egygyik helyröl a' másikra, 's egygyik seregböl ismét a' másikba által-lehet vinni, olly nyavalyának tartyák, melly el-rejtözkedhetik, melly mind emberek,

mind marhák, mind pedig partékák által egy-gyik Orſzágból a' máſikba költözhetik, olly méregnek ismérik, melly mindenekre ragadhat, mindeneket meg-ſzökhet, és minden-némü teſtbe veſzedelmes erejét botsáthattya.

Olvaſſuk bár az Authorok' iráſait, és a' történetek' könyveit, hallani fogjuk, minémü Orſzágokat járt az el, mi-féle partékákkal vitettetett külömb-féle Tartományokba, 's minémü állatok által jutott ſzámtalan ſok helyekre.

Ugyan ezen hamis vélekedéshez képeſt válaſztattak több ſzáz eſztendöktöl fogva eſféle nyavalyák ellen az orvoſságok, ez a' bal itélet okozta, hogy a' meg-ſzöketett helységek kordonyokkal, és ſtrázsákkal el-rekeſztettek, hogy a' kutyák, matskák, és egyéb afféle helyeken-lévö állatok agyon-verettettek.

Ez vólt tovább az oka, hogy a' gyapjúval, és ſzör partékákkal-való kereskedés külömb-féle helyeken meg-tiltatott, hogy az iſtállók, és edények, mellyekben a' nyavalyás marhák laktak, 's mellyekböl eledeleket ették,

ették, önnön magával a' szénával, szalmával, és abrakkal meg-égettettek, ez vólt az oka, hogy még az emberek-is, kik efféle marhákkal bántak, ruháftól egygyütt ragadó méreggel meg-szökettetteknek tartattak lenni.

Tudtom szerént még kevés próbát tett a' világ a' bé-óltáson kivül a' dögleletes méregnek meg-szökéséről, erre való nézve igen bizontalan, sött talám általlyában helytelen, a'-mit arról nagy igaznak tartunk lenni, hogy tudni-illik a' marhák, és egyéb partékák által külömb-féle helyekre vitettethetik.

A'-kik a' bé-óltással próbát tettek, nyilván tudhattyák, minémü nehéz légyen a' mirígyes matériát hathatós erejében meg-tartani, nem tapasztaltt dolog-é, hogy annak erejét néha egy leg-kissebb szellötske-is el széllyeszti? söt tudva vagyon, hogy az néha még az egésségtelen testben-is el-hasonlik, és semmivé válik; próba-tapasztalásból bizonyítya Kamper Professor Úr, hogy még a' leg-ragadóbb evetség se szökte-meg a' marhákat, midön az nékik vízben bé-adatott.

Ezen érdemes Férjfiúnak próbái meg-érdemlenék, hogy több izben-is elö-vétetödnének, mellyeknek valósága ha meg-bizonyodnék, akkor nyilván ki-tettſzenék, hogy a' legellö-mezök nem olly igen ártalmaſok, a'-mint az emberek itélik.

Hogy a' Dög-nyavalyának mérge a' betegségnek meg-indúláſa után többé nem ragadó, nyilván ki-tettſzik a' fellyebb említett Authornak ſzavaiból, hol azt mondja: „ha „ az evetséges matéria a' beteg marhák' or„ rából akkor vétetödik, midön a' nyavalya „ már meg-indúl, és a' marhák jobbúlni kez„ denek, akkor az többé ragadó méreggel „ meg-nem ſzöki az állatokat.

Mihent az evetséges matéria ezen állapotra jut, leg-ottan el-veſzti erejét; nagyon ötvendek, hogy az Olvasót erre emlékeztethetem, mint-hogy ez ſok próbákra alkalmatoſságot adhat jövendöben, kérdezni lehet tudni-illik, vallyon meddig kelletik a' marháknak nyavalyáskodni, még az egéſségeſeket meg-ſzökhetik; úgy nem külömben megmútattya, hogy a' meg-ſzökés az elsö órákban lehetetlen, és talám a' nyavalyának elsö

egy-

egy-nehány napjaiban se lehetséges; hasonlóképen meg-ismérteti, hogy idöbe telik, még a' meg-szökö méreg a' nyavalyás marhák' testében meg-érhetik.

Valamiket e' koráig az emberek a' méregnek ide, 's tova-való hordozásáról, a' ruhának, és az eledelnek meg-szökéséröl hittek, általlyában helytelen; e' dologban se vagyon próbánk, kivált-képen ollyan nintsen, mellyböl a' dolog' valóságáról bizonyos tudósítást vehetnénk.

Efféle próbát kivált-képen olly helyen kellene tenni, melly a' nyavalya' fészkétöl jó messze, és egéséges vólna; úgy nem külömben külömbféle állatokon, külömb-féle idöben, és a' helységek' külömb-féle táján próbálni lehetne, ha meg-szökettetnek-é, vagy sem a' marhák; ehez képest:

Elöször: huszon-négy tellyes jó egéségü ökröknek, avagy teheneknek éppen más eledelt nem kellene adni, hanem melly nyavalyás helyen nött, avagy olly padlásson tartatott, a' melly alatt lévö istállóból a' marhák kidöglöttek.

Má-

Másodszor: szinte annyi egészséges marhák mellé olly szolgákat lehetne rendelni, mellyek leg-alább tizen-négy napig beteg marhák körül vóltak, mellyek a' meg-döglöttekről a' bört le-húzták, beteg istállókban aluttak, 's ruhájokat (ingeket ki-vévén) meg-nem változtatták.

Harmadszor: az egészséges marháknak olly edénybül lehetne az eledelt nyújtani, mellyből annak-elötte nyavalyások ettek, és motskoffak maradtak; avagy mindjárt eleintén kétséges eledelt lehetne néki adni.

Negyedszer: huszon-négy darab marhákra olly terítöket lehetne födni, mellyek az elött betegeken vóltak, olly vakaróval, 's olly ruhával lehetne öket törleni, mellyekkel annak-elötte a' nyavalyások tisztíttattak.

Ötödször: harmintz, avagy negyven egészséges külömb-féle kor, és nem-béli marháknak naponként egy-nehány tsepp szökő mérget lanyás téjben, avagy hideg vízben bé-lehetne adni.

Hatod-

Hatodszor: tizen-két, avagy tizen-öt egéſséges marhákat nyavalyás ganéjra lehetne az iſtállóban állítani.

Hetedszer: tiz, vagy tizen-két darab marhákra meg-ſzökött nyers bört lehetne teríteni, ezeket addig kellene rajtok hagyni, még egéſzſzen meg-ſzáradnának; némellyekre a' ſzörös, némellyekre pedig a' húſos réſzt lehetne fordítani; a' bört olly tehenekről kellene venni, mellyek a' nyavalyának külömbféle napjaiban meg-döglöttek.

Nyoltzadszor: némelly iſtállóban beteg böröket fel-lehetne akaſztani, és visgálni lehetne, ha meg-ſzökik é, vagy ſem az egéſséges marhákat, ezt hol nyers, hol ſzáraz börökkel lehetne próbálni, hol pedig ſzíjjat lehetne belölök mettſzeni, és ſzör-madzag helyett a' marhák ſzügyébe vonni.

Mind ezekből könnyen által lehet látni, mi ſok, és külömb-féle-képen lehet a' próbákat tenni, ſenki ſe kételkedjék, hogy azok haſznot ne hajtſanak, ha külömben igaz orvoſi módon alkalmaztatnak, e' nélkül legkiſſebb igazságra ſe találhatni, ezen okból

új

új regulákat semmi-képen se szabok, hanem csak a' próba-tételeket javaslom, mellyek az embert leg-hamarább valóságra vezethetik.

MÁSODIK SZAKASZ.

Próba-tapaſztaláſok, mi-képen ſzöki-meg tudni-illik a' terméſzet az állatokat, midön magát a' Dög-nyavalya ki-nyilatkoztattya.

Ha a' Dög-nyavalyák külömben el-nem terjednének, és a' marhákat más-képen meg-nem ſzöknék, mint azt az emberek e' koráig itélték, akkor valójában kevés veſzélyt okoznának, következendö-képen a' világ ritkán ſzenvedne kárt a' marhákban.

A' korán tett rendeléſek, úgy-mint a' Kordonyok', és a' ſtrázsák' ki-állítáſa, a' nyavalyás marháknak az egéſségeſektöl-való elválaſztáſa, az elsö meg-ſzökött házaknak, vagy falúknak bé-rekeſztéſe hamar meg-gátolhatnák a' ragadó nyavalyának terjedését, de mind ezek elégtelenek annak meg-tartóztatására, még a' betegségnek öſztöne meg-nem ſzünik.

Vala-

Valameddig ez tart, a' nyavalya-is mindaddig el-nem múlik, ámbár a' marha, melly abba elöfzör esik, minden-némü edénnyel, és eszközzel, a' mellyett illetett, vagy a' mellyhez közel volt, nagy mélyen a' földbe ásattassék; a' helységben marad azért a' betegség, és napról-napra tovább terjed.

A' Dög-nyavalyának ki-ütése következendö dolgokkal szokott véghez menni; eleintén tudni-illik laffan támad a' betegség, a' szomszédságban-é, vagy ama házban hallatik, hogy némelly darab marhát a' nyavalya megszállott, azomban senki se visgálódik utánna, miféle annak nyavalyája, dögleletes ragadóé, vagy tsak közönséges betegség?

Tizen-két, vagy tizen-négy nap múlva ismét más házban, más darab marháról hallatik a' hír, hogy az-is ugyan abban a' nyavalyában sinlödik; erröl már több szó esik, de azért még se gyanakodnak az emberek a' Dög-nyavalyának támadása felöl, kivált-képen ha az elsö darab meg-jobbúlt, avagy tellyességgel meg-gyógyúlt.

Ez igen közönséges dolog a' Tavaszi Dög-nyavalyáknál, mellyre néve különös tekintet-

kíntetre méltó; én ezen állapotot ſok ízben éſzre-vettem, midőn tudni-illik a' nyavalya' járását visgáltam, 's annak terméſzete után a' lakóſoknál, kiknél elöſzör a' betegség kezdödött, tudakozódtam.

Honnét légyen, hogy az elsö beteg marhák közönségeſſen iſmét ſel épülnek, úgy tartom, nem nehéz nékem annak az okát feltalálnom; a' ragadó betegség eleintén gyenge, értem a' Tavaſzi Dög-nyavalyát, 's amazokat, mellyek tſak laſſanként ſzoktak gonoſzſzabbakká válni; a' Dög-nyavalyának mérge az eſztendönek említett réſzében kevés, a' teſt ellenben, és az élet különös jó erövel bir, a' környül-álló dolgok, mellyek nyáron a' nyavalyát súllyosítyák, illyenkor még erötelenek, a' hévség-is gyenge, melly miatt a' forró hideg-lelés ſe nevelkedhetik olly ſzaporán.

Illy tſekély majd mindnyájaknak a' Tavaſzi Dög-nyavalyáknak eredetek, még laſſanként nagyobbakra nevelkednek, és több iſtállókba által-ſzöknek; az idöt nem tudhatni, mellyben azok tellyes vóltokra jutnak, minthogy ez fö-képen az idönek mivóltától, és a' környül-álló dolgoktól függ; tapaſztaláſom

szerent akkor szoktak a' tavaszi betegségek súllyosbbodni, midön a' nap hoszszabbadik, noha semmi-képen se mondom, hogy a' napnak hoszszabbadása oka a' nyavalya' nevelkedésének.

Az öszi, és nyári betegségek már erösebbek, és sokkal szaporábban nevelkednek, mint a' tavaszi nyavalyák; néha már az elsö istállóban külömb-féle állatokat vesztének, és sokszor általlyában-is meg-ölik öket, kiváltképen az öszi betegségek.

Azomban soha se tapasztaltam, hogy ezek a' betegségek házról-házra mennének, marhákról-marhákra szállanának; igen közönséges nálak, hogy néha éppen az istálló' közepén meg-szökik a' marhát, néha pedig a' szegeletben állót bántyák; igen ritkán történik, hogy a' beteg marhától a' leg közelebb lévö darab meg-szöketteisék, sött gyakran meg-esik, hogy midön három darab marhák közzül a' szélsök a' nyavalya miatt el-vesznek, a' középsö egéséges marad.

Valamint pedig ez az istállóban, úgy szokott a' falúkban, 's ama tájakban-is történni,

ténni, mellyekben a' Dög-nyavalya elöſzör magát jelenti, hol kezdetén, hol pedig végén öli tudni-illik azokban a' marhákat, egy helyben nem marad, hanem ſzüntelen ide, 's tova tſavarog.

Ehez-képeſt ámbár a' nyavalyás helyen az egéſséges marhák a' betegektöl el-távoztaſſanak, de azért még ſe távoztathatnak-el a' Dög-betegségtöl, mint-hogy azoknak nagyobb réſze mindenkor el-fog veſzni, ámbár idején-korán a' betegek mellöl el viteſſenek, ámbár egéſséges ſzolgák bánnyanak azokkal, és ámbár tiſzta iſtállókba helyhezteſſenek; tegyen bár próbákat, a'-ki ezeket hinni nem akarja, és reá fog találni az igazságra.

Honnét vagyon tehát, hogy ama marhák, mellyek idején-korán a' nyavalyáſoktól el-válaſztattak, mellyekhéz egéſséges ſzolgák látnak, 's mellyek egéſséges, és tiſzta helyeken tartatnak, egy ſzóval, mellyek tellyeſséggel egéſségeſeknek láttatnak lenni, még-is betegek, és nyavalyáſſak? onnét vagyon, mivel ama helyeken, a'-hol a' Dög-nyavalyának oka féſzkelödik, felette kevés marhák találtatnak, mellyeknek teſte, vére, és nedveſ-

sége már belsö-képen a' nyavalyának titkos járása által meg-nem romlott, 's el-nem hasonlott vólna.

Ez az oka, hogy némelly marhák elöbb, némellyek pedig utóbb esnek a' dögleletes betegségbe, noha se a' nyavalyás istállók, se a' beteg szolgák, se az egészségtelen ruhák, és eszközök által meg-nem szökettetnek.

A' dögleletes mérget maga a' természet készíti a' vérböl, és már némü-némü-képen arra a' testnek-is belsö hajlandósága vagyon, ehez-képest a' test némelly tisztátalan edényhez hasonló, melly a' belé-öntött nedvességet meg-savanyítya, el-hasonlítya, és tellyességgel meg-rontya; úgy nem külömben ezt a' gonosy materiát néha az idö, a' marhák' tartása, és eledele is ki-szokta költeni.

Az idö néha elöbb meg-romlik, mintsem a' marhákat betegekké teszi, ö általa a' helyek, az istállók, és a' marhák már elöre a' nyavalyának fel-vételére el készítetnek.

Ezen Szakasznak elején mondottam, hogy a' tavaszi Dög-nyavalyák lassan támadnak; szín-

ſzínte ekképpen ſzoktak el-is múlni; mind a két idökör könnyebben gyógyúlnak a' beteg marhák, mint-ſem a' nyavalya' közepén, a' mellyben jobbára mindnyájan életeket veſztik a' betegek, ez pedig onnét vagyon, mivel a' nyavalyának kezdetekor tſekély erövel bírnak a' betegségnek okai, a' nyavalya' vége felé pedig már igen meg-fogyatkoztak, 's erejekben el-haſonlottak, közepe felé ellenben tellyes erejekben vannak, és azért a' betegség-is dühöſſebb, és gonoſzſzabb.

Ettöl vagyon kivált-képen, hogy némelly betegségek igen laſſan ſzoktak ki-ſakadni, hogy a' betegek ſzámoſſabban meg-gyógyúlnak, és hogy a' nyavalya engedelmeſſebb; én a' nyavalya' vége felé a' betegek' jobbúlását a' meg-változott idönek tulajdonítom; valamint azért a' meg-romlott idö napról-napra jobbúlni kezd, ugy fogyaſztya a' terméſzet-is a' nyavalyának mérgét.

Mihelyeſt azért láttya az Orvos, hogy a' nyavalyás marhák közzül többen fel-épülnek, leg-ottan tapaſztalni fogja, hogy kevesebben esnek nyavalyába; ennek-okáért igazán jövendölheti, hogy a' betegség rövid

idö

idö múlva meg-ſzünik; * a' Dög-betegségek többé nem ragadók, hanem tſak közönséges nyavalyák.

Midön az idö nagyon meg-romlik, akkor nem tſak a' ragadó, hanem a' közönséges nyavalyák-is felette veſzedelmeſſek a' marháknak; ezek a' betegségek egyaránt támadnak, és néha egyik a' máſikból következik, így midön a' nyavalyák nagyon súlyoſodnak, ragadókká válnak, közönségeſekké pedig akkor léſznek, midön az idö meg-jobbúl.

Az első közönségeſſen akkor történik, midön egy helyen, vagy iſtállóban több beteg marhák egybe-rekeſztetnek, 's azt a' ſzellö meg-nem járhattya; midön a' marhák, iſtállók, udvarok, és útzák tiſztán nem tartatnak; midön hertelen nagy hévség támad; midön az idö, és az eſztendö' réſze természet felett meg-változik.

No-

---

* Hogy a' dögleletes materia a' nyavalyának meg-indúlása után a' marhák' teſtében mérges erejét el-veſzti, nyilván abból ki-tettſzik, mivel ama mate-

Noha pedig a' ragadó betegségek a' beteg marháknak nem ártalmaſſabbak, mint a' közönséges nyáj betegségek, de azért az egéſséges marháknak ſokkal ve zedelmeſſebbek ſzoktak lenni, 's ugyan egyedül azért ſzoktak ártalmaſſabbak lenni, mivel ragadók; a' ragadó betegséget a' közönségeſtöl a' bé-óltás által lehet meg-ismérni; ez a' ſzer a' régieknek ismeretlen vólt; 's ugyan innét támadott, hogy ök a' marhák' nyavalyáit általlyában ragadóknak tartották lenni.

A' terméſzet ſzerént-való meg-ſzökés bizonyos tekíntetre nézve mind a' ragadó, mind pedig a' közönséges betegségekben egyenlö; illyenkor a' nyavalyás idö mind a' vért, mind a' teſtet, mind pedig a' belsö nedveſséget meg-változtattya a' marhákban.

materia, mellyet a' nyavalyán által-ment marhák ki-hánnak, azon marhákat értem, mellyeknek tüdejében, avagy egyéb réſzekben a' nyavalya után evetséges kelevények hátra-maradtak), többé az egéſséges marhát meg-nem ſzökik.

Talám ekkor a' nyavalyás idönek mivólta * a' nyers füvekkel, a' veteményekkel, és egyébb plántákkal annyira közli erejét, hogy ugyan azoknak fü-szerszámas erejek miatt az állatoknak ártalmasokká-is válnak.

Ha ez való igazság, akkor tagadhatatlan bizonyos, hogy nem tsak az emberek, és marhák, nem tsak a' füvek, és vetemények

---

* Valami a' füvek', és vetemények' mi-vóltát meg változtattya, és meg-rontya, az kétség kivül a' füveket-is betegekké, és ártalmasokká teszi, illyenkor tehát a' zöld füvek, fö képen ha azokkal sokáig kell élni, tsupa méreggé válnak a' marháknak, mint-hogy a' dér, a' köd, hideg; nedvesség, az iszap, és az álló vizek ártalmas erejeket a' füvekkel közlik, tavaszkor eppen nem tanátsos idején a' marhákat ki-hajtani, se öszel sok ideig azokat kinn hagyni, mivel a' köd, dér, a' hideg éjtszakák, és a' tartós esök igen ártalmasok a' szarvas marháknak, mint-hogy a' már felényire el-hervadt, és még némelly lapányos helyek a' zöldellö füvet tellyességgel által-áztattyák, és el-rontyák, mihent azért az éjtszakák igen hivesek kezdenek lenni, többé a' marhákat nem kell ki-hajtani, mint-hogy az illyen ki-hajtás sok ezer gazdákot szegénységre juttatott, minek-utánna marhájok a' Dögnyavalya által szerentsétlenül el-veszet.

nyek bizonyos nyavalya alá vettetnek, hanem az idö-is.

Szinte ekképpen vagyon a' dolog az Országok' állapottyával-is, ámbár azok a' földnek leg-titkosbb szegeletében legyenek, mindnyájaknak különös bajok, és betegségek vagyon, ámbár még olly tiszta, és egésséges tájan legyenek; mihent a' nyavalyának ösztöne meg-indúl, leg-ottan az embertöl kezdvén a' tsuszó féreg-ig, a' magas tzedrustól számlálván, a' leg-kissebb füvetskéig általlyában mindnyájan szenvedik a' nyavalyának keserves állapottyát.

HARMADIK SZAKASZ.

Egyéb veszedelmes bajok, mellyekben a' meg-romlott idö a' mellette-lévö okokból részesül, 's mellyek a' nyavalyát gonoszbbá tehetik; vagy önnön magoktól azt okozhattyák.

Bizonyos, hogy a' társaság-béli életben a' Marha-dög' mérgéhez az állatok tartása, 's gond-viselése által sok új bajok, 's külömbféle veszedelmes dolgok ütköznek; bizonyos, hogy a' házi állatok felettébb gyakorta, a' vadok pedig igen ritkán szoktak dögleletes betegségbe esni; ez a' hiba a' mi részünkröl vagyon, mint-hogy a' dolognak ki-menetele nyilván meg-bizonyítya, hogy a' természet' járását nem ismérjük.

Nem szóllok itt olly nyavalyákról, mellyeken segíteni nem lehet, tudom, hogy a' társaság béli életben sok természet ellen-való dolgok találtatnak, kivált-képen ha ama szokásba vett eröltetést veszszük, mellyet a' szegény

gény marháknak a' tartásban, a' táplálásban, 's egyéb némü dolgokban kell ſzenvedni; itt tſak egy-nehányakról akarok emlékezetet tenni.

Péld. okáért, mi a' marhákat az otthonvaló étetésre * ſzoktattyuk, 's következendöképen mint-hogy a' mezöre ki-nem járhatnak, a' friſs levegö-égtöl-is, melly egéſségek' óltalmára igen ſzükséges, öket meg-foſzſzuk; úgy nem külömben egéſz ſeregeket olly lyukakban rekeſztünk, mellyek ſzüntelen ſetétek; mérgeſek, és dög-nyavalyáſok.

Efféle barlangokat mi barom-álló hajlékoknak nevezünk, én ellenben azokat, még tiſz-

---

* Noha az eſztendö' réſze külömb-féle nem vólna, noha bizonyos eledelt nem teremtene, noha a' marhák' egéſsége az eſztendö' réſzétöl, és a' füvek' minémüségétöl nem függne, noha egy ſzóval bizonyos mozdúlásra, és friſs levegö-égre a' marháknak ſzükségek nem vólna, de azért még-is felettéb ártalmas vólna a' marháknak ſzüntelen otthon való étetéſek, mivel azoknak teſtét illyenkor a' nap-fény, és világoſság nem érheti, holott ez fö-képen az egéſségekre ſzükséges.

tiſztábbakká, nagyobbakká, világoſſabbakká, és ſzellöſsebbekké nem tétetnek, hóltak' vermének nevezem.

Közönséges hiba nálunk, hogy a' midön a' marhák' iſtallóit ki-ſzabjuk, az egéſséges tájra nem tekintünk, mint-hogy azokat jobbára posványos, és alatson helyekre épityük; efféle iſtállók ritkán ſzoktak a' ganéjtól, pok-hálótól, portól, sártól, és egyéb ártalmas férgektöl tiſztán tartatni, sött ezelé a' leg-motskoſabb helyek ſzoktak az emberektöl leg-egéſségeſſebbeknek tartatni.

Az ablakok ritkán ſzoktak meg-nyittatni; némelly iſtállókban ablakok ſe vannak, hanem azok helyett ſzalmával bé-dugott lyukak ſzolgálnak; ſzínte illy tiſztátalan a' házok' kerülete, az udvarok', és a' többi helyek' tája; a' falúk tſak nem sárban úſznak, az udva o'ton majd egéſz ſzemét-halmok találtatnak, és rodhadt vizes tók ſzemléltetnek, mellyek ſzüntelen büdös, és ártalmas gözzel büzhödnek.

Száſzſzor okoztak ezek a' motskos helyek, ezek az iſzonyú tiſztátalanságok Dög-

be-

betegséget a' házi állatoknak; százszor történt, hogy az illyen betegség mind-addig meg-nem szünt, még az idönek változása a' büdös gözt el-nem szélyeszítette, avagy a' kemény hideg az ollyan udvarokon-lévö tótsákat jéggel bé-nem födte.

De vallyon hányszor nem történt ismét, hogy a' midön az idö fel-engedett, a' Dögnyavalya újonnan ki-ütött; illy képpen az idö hol oka, hol Orvosa volt a' dögleletes betegségnek; nem szóllok itt ama dolgokról, mellyek az illyen betegségre alkalmatosságot adnak, és el-nem változtathatnak, p. o. a' víz-árradásokról, a' szük esztendökröl, a' hévségröl, a' nedvességröl, szárazságról, és a' hadi pusztúlásokról, mint-hogy tapasztaltt dolog az emberek között, hogy felette nagy változások után közönségesseen dögleletes betegségek támadnak.

Hanem csak olly dolgokról teszek emlékezetet, mellyek okozhattyák, de el-is távoztathattyák az ártalmas Marha-veszélyt, úgy-mint a' marhák' tartásáról, 's gond-viselésérol, az istállók', udvarok', és falúk' tisztoga-

togatásáról, a' szükséges mezök' örizéséről, és az istállók' gyakor szellöztetéséről.

Éppen a' természet' járása ellen vétenek, kik a' marhákat a' legellö-mezökről el tiltyák, kik azokat a' fris levegö-égtöl meg fosztyák, és mindezek helyett az istállóban, 's othonvaló ételt javasolyák, * mert valamint a' föld a' veteményeknek, és a' víz a' halaknak szükséges, úgy szükséges a' levegö-ég-is mind az embereknek, mind pedig a' baromállatoknak, mint-hogy az nélkül egy sem élhet.

Vala-

* Vólt ez elött olly idö, mellyben az emberek azt vélték, hogy külömben marhájokat a' Dögnyavalyától meg nem menthetik, mint-ha azokat otthon tartván ki-nem hajtyák; ez az idö el-múlt, és most az emberek a' nyavalyás marháknak megölettetését, és a' beteg materiának az ép testbe-való bé oltását vették szokásba, ez valójában nagy részben fogja a' Dög-nyavalyát nevelni, bár hibáznék, de a' téli Dög-nyavalyák, mellyeket a' marhák' otthon-való táplálása meg nem gátolhat, bizonságim ebben.

Valameddig a' házi állatokra jobban gondot nem viselünk, valameddig azoknak számára tisztább, tereſſebb, és szellöſſebb lakásokat nem épitünk, mind-addig haszontalan tusakodnunk a' Dög-nyavalya ellen; e' dologban igen szükséges az angliai gazdáknak szokását követnünk, kik mindenek elött a' tisztaságot szeretik, 's gyakorollyák.

Olvaſſuk bár a' Dög-nyavalyákról irtt történetek' könyveit, hol, és mikor dühösködtek azok leg-kegyetlenebben, 's tapasztalni fogjuk, hogy noha Anglia az ö fekvésére nézve igen nedves, és alatson lévö Tartomány, még-is minden Országok közzül ekkoráig leg-kevesebbett szenvedett a' Marhavészélyben.

Német-országban ellenben a' Dög-nyavalya mindenkor gyakor, Frantzia-országban mindenkor számos, és Hollandiában jobb részre közönséges szokott lenni, ha tsak annak okát egy-valaki ki-nem tanúllya, és idején-korán el-nem távoztattya.

A' Hollandusok marhájok' számára nézve mindenkor egyéb Országoknál több beteg-

geket, és hóltakat fognak számlálni; Németországban ellenben, ámbár abban-is ugyan azon ragadó nyavalya uralkodgyék, mindenkor gyengébb, és ritkább lészen a' betegségnek ki-ütése, mint-sem egyéb tartományokban.

Frantzia-ország nem tsak most, hanem jövendöben-is mind a' sene-torok-fájás, mind pedig a' has, a' tüdö, és a' bélek gyúladásai által fogja marháit veszteni; ez nem üres jövendölés, hanem a' próba-tapasztalásnak szava, mellyet ki-ki könnyen által-érhet, valaki tsak ahoz akarja magát alkalmaztatni.

Egyéb Országok' dögleletes betegségiröl semmi bizonyost nem mondhatok, mint-hogy azoknak táját ismérem ugyan, de az ott-való marhák' tartását nem tudom.

NE-

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Dög-betegségnek határiról.

Akár mennyire terjedgyen néha a' betegség, a' terméſzet még-is bizonyos határt ſzab néki; a' melly betegségek nem ragadók, hanem tſak epidemia-féliek, azok olly igen rekeſztve tartatnak az ö határokban, hogy azokon kivül tſak egy iznire ſe léphetnek, söt még a' ragadó betegségek-is ſelette nagyon meg-fogyatkoznak erejekben, mihent határjokat meg-haſadják, 's azokon kivül járnak.

Az egéſségtelen határban ſe bírnak egyenlö erövel a' dögleletes betegségek; némelly helyen több, némellyen pedig keveſebb beteg, és hólt marhák találtatnak; itt hamar húlnak az állatok, amott penig laſſabban mégyen a' betegség, és a' nyavalyáſok ismét fel-éllednek; ezen nagy külömbségkor vallyon ki bátorkodnék a' nyavalyás marhák' meg-ölettetését javaſolni?

Bizonyságink ebben a' próba-tapasztalások, Lentzius Úr, ki a' Dög-nyavalyáknak egy leg-értelmessebb visgálója, azt írja Hannoveranumban az 1774-dik, és az 1775-dik esztendöben ki-ütött dögleletes marha-betegségröl, *) „ Ez a' betegség Vinszen nevü tájnak közepén támadott, a'-hová akkor valójában meg-szökött helyröl se kutya, se egyéb beteg állat nem jutott; lásd a' 21-dik páginát.

Pattenszen névü Hannoveriai városotskánál két tsordára vólt a' marha-nyáj el-osztva, a' kö-kapú tudni-illik, és a' töltés kapú tsordára; a' kö-kapu tsorda az egész nyáron szabad mezön kevés víz mellett legeltetett; a' töltés-kapú tsorda ellenben a' leg-hévségesebb napokon a' hives erdökön tartózkodott; az elsö Szent András-havának vége felé tsak nem egészszen el-veszett a' Dög-nyavalya által, holott a' második még általlyában egészségesnek láttatott lenni, ez a' külömbség pedig

olly

* Lentzius a' szarvas marhák' Dög-nyavalyája ellen-való tudósítása, melly Göttingában költ az 1779-dik esztendöben.

olly annyira nyilvánságos vólt, hogy némelly gazdának a' kö-kapu tsordából-való darab marhája, melly a' töltés-kapú tsordában állott, ugyan ezen tsordának közepéből ki-düglött, hol még az egéſz tsorda egéſségesnek, és leg-kiſſebb nyavalya nélkül találtatott lenni.

A' Berolinomi Újság-író a' marhák' Dög-veſzélyéröl írtt 21-dik levelének 32. 33. 34. és 35-dik §ban efféle emlékezetet téſzen, hallyuk maga ſzavait, *) „ Találtatnak néha olly „ helyek, mellyeken a' marhák még a' leg-„ iſzonyúabb Dög-veſzély között-is minden „ leg-kiſſebb emberi gond-viſelés nélkül egéſ-„ ségeſek maradnak, és a' Dög-nyavalyától „ leg-kiſſebben ſe ſzökettetnek-meg.

„ Magam jóſzágán úgy mond, két em-„ lékezetre méltó dolgot vettem éſzre, mel-„ lyeket, mivel igen ritkák, az Olvasóval „ közleni el-nem múlatom; az 1758-dik eſz-„ tendöben egéſz egy falumra ſzállott a' Dög-„ nyavalya, ennek alkalmatoſságával nem tſak „ a' marháim egy lábig el-veſztek, hanem a' „ többi lakóſok' marhái közzül-is alig mene-„ kedtek-meg egy-nehányan a' veſzélytöl.

„ Tsupán tsak öt parasztok találtattak a'
„ falú' végén, kiknek marhái általlyában e-
„ gésségesek maradtanak, ezeknek marhái a'
„ falú' marháival, mellyek akkor már bete-
„ gek vóltak, egy tsordába jártak, azokkal
„ egygyütt legeltek, és egy vízböl ittak;
„ azt nem tudhatom, ha éltek-é, vagy sem
„ az említett parasztok valamelly orvossággal
„ a' Dög-nyavalya ellen, avagy tsak a' jó
„ Istenre bízták marhájokat.

„ Az 1765-dik esztendöben dijonnan ha-
„ sonló szerentsétlenség érte ezen falúmat,
„ mellyben-is a' többi lakósokkal egygyütt
„ minden marháimat el-vesztettem; az öt pa-
„ rasztok, kik elöször marhájokban kárt nem
„ vallottak, most-is leg-kissebb bajt nem szen-
„ vedtek, mint-hogy az ö marhái egy-lábig
„ egésségesek maradtanak.

„ Ezen házok' mostani állapottya által-
„ lyában az elöbbenivel meg-egygyezett, sött
az tsudálatos, hogy azokba már más lakósok
szállíttattak, és a' házok' sorján kívül nem
valának, hanem a' többi épületekkel egybe
vóltak ragasztva; egyedül az a' külömbség
vólt köztök, hogy ketteje jobbról, ketteje
pedig

pedig balról vólt a' falú' végen helyheztetve, és hogy azokat némelly két-felé vált út válaſztá egy-máſtól.

Ezeket én hat eſztendövel, minek-elötte Lentzius Úr könyvét ki-adta, és tíz eſztendövel, minek-elötte a' Berolinomi Újság-író leveleit ki-botsátotta, tulajdon próbáim által tapaſztaltam; a' midön 1770-dik eſztendöben Mind-Szent-havában tudni-illik a' Páris-beli Királyi Barmok'-orvosló oskolájától Kampaniában, és Burgundiában uralkodó veſzedelmes Dög-nyavalyának el-távoztatására ki-küldettettem.

Szent Florentin' váraſſa mellett Vergigny névü falúban nem tſak eröſſen bé-ütött a' ſzarvas marhák' közé a' Dög-nyavalya, hanem egyſzer's-mind felette ragadó-is vólt; ez a' betegség a' marhák' tüdöjének fenés gyúladásában állott, melly-is a' marhákat hol harmintz óra alatt, hol három, 's négy nap múlva, hol pedig kilenc, és tíz nap után foſztá-meg életektöl; minek-elötte ezen falúba érkeztem, már tſak nem minden ſzarvas marha ki-veſzett belöle, a' mellett-lévö kis-

ded helységben pedig, melly mint-egy ezer lépésnire meszsze vólt, 's mellyben tsak tizen-két gazdák laktanak, általlyában egésségesek vóltak a' marhák.

A' pásztorok mind a' két részről öszvejártak, a' marhákat egy-más mellett legeltették, 's örízték, egy patakból itatták, a' parasztok egy templomba jártak, egy kortsmán ittak, és mind-azon-által a' kis falú' marháira legkiffebb nyavalya se ragadott.

Ezen állapoton nagyon tsudálkoztam, hántam, vetettem elmémet, gondolkodtam, kérdezöskedtem, de általlyában, valameddig a' természetet tanátsúl nem hívtam, semmire se mehettem.

Tsak egy kis patak, mellyet bizonyos dombotska környül-foga, találtatá-meg velem ama' különbséget, melly e' két helység között vólt; ezen a' dombotskán fok százszor fel, és alá-jártam, még a' dolog' valóságára jutottam, ehez képest bátran mondhatom, hogy ama veszedelmes marha-veszély, melly Vergingyában uralkodott, fö-képen az említett

tett dombotska alatt-lévö völgyetskének mi-vóltától függött *).

Minthogy tehát a' völgyetskében meg-rekedt egéſségtelen levegö-ég ezen dombotskán fellyül nem emelkedhetett, azért Vergignyán kivül általlyában egéſségeſſek maradtak a' marhák.

Mihent a' dolog' valóságát ki-nyomoztam, legottan el-tökéllettem magamban, hogy a' környül-lévö helységek' fekvését-is megtekíntſem, 's meg-visgállyam; idö halaſztás nélkül azért Szent-Florentinba lovaglottam, ebben a' városban-is a' Dög-nyavalya uralkodott,

*) Még három holnap nem múlt, hogy a' Bétſiek haſonló példát ſzemlélhettek; Grafendorf' lakóſinak marháit tſak nem mind meg-ölte a' Dög-nyavalya, Stokeranban ellenben tſak egy darab ſe veſzett el, ezek a' két helyek egy-máſt érik, 's még-is egygyikben veſztek, a' máſikban pedig sérelem nélkül maradtak a' marhák; a'-mi ezen helységekkel történt, az egyebekkel-is gyakran meg-eſik; ritkán ſzoktak azért egéſz faluk, házak, és helysegek a' Dög-nyavalyától olly kegyetlenül elö-vétettetni, hogy azokban kevés darab marhák a' veſzélytöl meg-ne menekedhetnének

dott, de mint-hogy ragadó nem vólt, azért tsak kevés marhákat veszтett.

Ennek a' városnak tája tsak nem olly magos vólt, mint a' fellyebb említett kis falúé, és tsak abban vólt köztök a' külömbség, hogy a' város az ö legellö-mezeivel együtt egy keveſsé mélyebben, és alatſonabban feküt.

Szent Florentin' városától fogva Flogny névü falúig általlyában egéſségeſſek vóltak a' marhák a' közép melységekben; ettöl fogva ellenben Chichée Tonnereig, és a' körül-lévö falúkban igen ſzámoſan vóltak a' nyavalyáſok; La Chapelle a' nyavalyától meg-vólt ſzökve, Maligny pedig nem, noha egy-máshoz igen közel valának, és tsak a' helyheztetéſekben találtaték némelly külömbség.

A' marhák mindenütt a' tüdö-gyúladásban ſinlödtek; amazoknál, mellyek a' Dögnyavalyának meg-ſzökéſe elött egy-nehány hétig köhögtek, mindenkor a' tüdöt, minekutánna meg-ölettettek, hol több, hol keveſebbé keménynek, és halaványnak találtam lenni; ha ellenben a' nyavalyában meg-dög-

löt-

löttek, akkor-is keményen maradott ugyan a' tüdö, de a' halaványságát el-veſztette, és az helyett a' gyúladás által ſetét barna-ſzínt nyert.

Azoknál pedig általlyában, mellyek a' nyavalya elött köhögtek, hol több, hol kevesebbé ſekete, és ſenés vólt a' tüdö, a'-mint tudni-illik a' marhák hol elöbb, hol utóbb el-veſzének.

Idö'-jártával tehát, minek-utánna tudni-illik a' helységek' ſekvését meg-ismértem, olly igazán tudtam a' nyavalyás marhákat, (noha az emberektöl egéſségeſeknek tartattak lenni, mint-hogy ettek, tejet adtak, keröd-tek, nem köhögtek, és a' terméſzet' munkálódáſiban leg-kiſſebb hátra-maradáſt nem ſzenvedének), a' valóságos egéſségeſektöl meg-külömböztetni, a'-melly igazán meg-tudgyák a' banyák ismérni, és külömböztetni, ki mellyik tojáſt tojta a' tyúkok közzül.

A' jelek, mellyekkel meg-ismérkedtem, 's mellyekröl hibázás nélkül meg-mondhatom, íme ez a' darab marha tellyeſséggel egéſséges, ez a' beteghez közel jár, ama pedig a' nya-

valyától már meg-ſzökettetett, a' jelek mondám, mellyekröl ezt meg-ismérhetem, és a' marhák' állapottyát meg-jövendölhetem, a következendö Szakaſzban az Olvasónak haſznára fel-jegyzettem.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Uj, 's még eddig ismeretlen jelek, mellyekből meg-tudhattya az ember, mi-képpen szokta a' nyavalyás idö az egéſséges marháknak teſtét meg-szökni; és hogy mire kelleſsék ſö-képpen az embernek vígyázni, hogy az állatokat betegeknek, vagy egéſségeſeknek igazán állíthaſſa lenni.

Én ekkoráig minden marháknál, mellyeket a' meg-romlott idö a' Dög-nyavalyának fel-vételére el-kéſzít, e' következendö jeleket vettem éſzre:

A' ſzemnek fejére az ö kerületében igen halavány, a' piros erek igen ritkák, a' fényeſség homályba borúlt, és a' többi réſzek-is a' ſzemben igen holt ſzínüek; a' ſzör a' marhák' hátán terméſzet ellen fel-áll, ſzínetlen; a' marhák vídámtalanok, és mint-egy borzadoznak.

A'

A' fogak' inye, a' száj' badlása, nyelvek', érrok' belsö színe halavány, ugyan ezt a' színt vettem észre a' tehenek' szemérem-testében, és az ökrök' segg-lyukában-is, midön ganéjlottak.

Midön ezek a' tagok általlyában meg-halaványodtak, akkor a' marhák köhögést kaptanak, erek hamar, és nehezen járt, és mint-egy jobbúlni láttattak a' marhák.

Szemek', nyelvek', fogok' inye', és a' seggek' belsö böre egy keveſsé piroſſabbá kezdett válni, a' szemben-lévö erek-is vérrel inkább meg-telni, és láttszatóſſabbaká kezdettek lenni, mintsem annak-elötte vóltak, még a' marhák nem köhögtek, ezt pedig mind-addig tapasztaltam, még némelly borzadozást észre nem vettem a' marhákon.

Ez a' borzadozás elsö graduſſa vólt a' Dög-nyavalyának, utánna következett a' hideg-lelés, a' szem' fejére piroſsá vált, mellyre a' marhák könyvezni, és nyálat ereszteni kezdettek, a' kerödés meg-szünt, a' téj elapadtt, a' marhák többé le-nem feküdtek, hanem Mind-Szent, és Karátson-havának legfel-

fellyebb tizedik, és tizenkettödik napján, ha mind-addig meg-nem jobbúlhattak, meg-döglöttek; oda jövetelem elött még elöbb megdöglöttek, kétség kivül, mivel akkor a' hévség nagyobb vólt.

Amaz egéſséges marhák' húſa, mellyek a' nyavalyás helyen valának, midön a' böt róla le húzattatott, felette halaványabb vólt, úgy nem különben, midön az eleven marhákba ember kéſſel ſebet mettſzett, éppen keveſet vérezett, a'-mint-is ezt a' több izben a' ſzörmadzag' húzáſakor tapaſztaltam, a' hús mindazon-által midön egy izben a' levegö-égtöl illettetett, piroſsá vált, ez pedig mind az élö, mind a' le-vágott, mind pedig a' nyavalyában meg-döglött marhákkal meg-történt.

Azokon a' marhákon ellenben, mellyek a' nyavalyás helyeken kivül vóltak, a' betegségnek egy afféle jelét ſe láttam, akár eleven korokban tekintettem, akár pedig a' méſzárſzékben visgáltam azokat, midön le-vágattattak.

Ezekröl a' jelekröl kezdém én az egéſséges marhákat a' betegektöl meg-különböztet-

tetni; ezek ismértették-meg velem, mi-képen vett rajtok a' meg-romlott idö gyözedelmet, meddig terjedett-az, 's hol kezdödött egéſséges határja.

Ki-ki, a'-ki a' valóság után visgálódni nem reſtelkedik, könnyen éſzre veheti az említett jeleket, és haſonló eſetekkor jó haſznoſſan-is élhet velek; de kivált képen azoknak ſzükséges ezeket meg-fontolni, kik a' nyavalyás marhák' meg-ölettetését javaſollyák.

A' Dög-nyavalyának terméſzete, a' méregnek ereje, a' veſzedelem, egy ſzóval a' betegségnek jó, vagy roſz ki-menetele, ama' okoknak mi-némüségétöl függ, mellyek a' marhák' teſtét, és vérét meg-ſzökik; egy nyavalya ſe mútattya nyilvábban a' veſzedelmet, és a' ki menetelnek külömb-féle úttyát, mint a' júhok' himlöje.

Midön a' himlök egéſséges idöben támadnak, midön olly ſebeſſen el-áradnak, hogy a' nyavalyás idö elöbb a' teſtet, a' vért, és a' júhok' egéſséges állapottyát meg-nem ſzökheti, 's meg-nem változtathattya, akkor legkiſſebb veſzedelem nélkül vannak.

Ha

Ha ellenben az elött az idö fokáig nedves, ködös, vizes, változandó, gözös, és meleg vólt, ha a' Dög-nyavalya elött a' déli szelek sokszor fúvaltak, akkor a' juhok közönségesſen nedves, rodhadt, öszve-forró, és gonosz himlöket kapnak, következendö-képen a' nyavalya-is felette veszedelmesé válik ama' nyájnak, melly nyavalyás helyen tartózkodik, avagy beteg marhákat illet; kevés darab marhák mentik illyenkor életeket, mint-hogy már az elött a' nyavalyás idö az ö egéſségeket meg-rontotta.

Tsak ez az utólsó állapot szokta a' himlöket-is meg-változtatni, mint-hogy külömben a' Dög-nyavalya, a' méreg ártalmas nem vólna, és tsak felette kevés marhákat veszténe; a'-mi pedig a' himlökkel történik, az szokott a' többi betegségekkel-is véghez-menni, mellyek tudni illik a' testnek vérét, 's egyéb nedveſségét meg-rontyák; ebböl egyetlen egy élö állatot se veszek-ki.

Azomban még a' leg-veszedelmesſebb Dög-nyavalyák se vesztették-el általlyában ama' marhákat, mellyeket meg-szállottak; még egy helyen se történt a' világon, hogy effé-

le

le nyavalyáknak egyike némelly háznak minden marháit, 's egyéb állatit meg-szökte, azaz a' fiatalokat, 's véneket egyenlö erövel le-nyomta vólna; mert-is ha a' betegség az erösseket le sújtya, akkor az erötlenekkel gyengébben bánik, ha a' véneket veszti, akkor a' fiatalok közzül sokan életeket megmentik.

A'-mit itt a' marhák' koráról, neméröl, testek' mi-vóltáról említek, azt a' nyavalya' természetéröl, az esztendö' részéröl, az idöröl, a' helység' tájáról, az istállók' fekvéséröl, és a' marhák' tartásáról-is érteni kell, mind ezeket szükséges szorgalmatossan megfontolni.

Mind ezek a' környül-álló dolgok nagy részben meg-változtattyák a' dögleletes betegséget, és igen sokszor okozzák, hogy a' nyavalya által egy helyen több, a' másikon pedig kevesebb vész a' marhák közzül; hogy ebben a' házban mindnyájan, amabban pedig tsak egynehányan döglenek-meg, hogy némelly falúban a' betegség felette ragadóvá válik, némellyben pedig tsak közönséges nyavalya marad.

A'

A' márhák nyavalyája, mellynek megvisgálására a' Paris-béli Királyi Barmok oskolájának Direktorától 1770-dik esztendőben Kampaniába, és Burgundiába küldettem, Vergignyában mérges és ragadó volt, minthogy a' beteg marhák bőre, húsa és az orrokból ki-szivárkodot materia által, minekutánna egyik vagy másikból egy kis darabot az egészségeseknek bőre alá dugtam, el-ragadt azokra a' nyavalya. Szent Florentin városában ellenben, úgy nem különben La Chapelle és Flognyban, ugyan azon betegség tsak közönséges nyavalya volt, és nem birt ragadó erővel, mert a' betegeknek se húsa, se bőre, se taknyok, leg-kissebbet nem ártott az egészséges marháknak, midőn azt testekbe óltottam.

Vallyon, melly marhákat szükség tehát meg-ölnünk, 's mellyeket életben meg-tartanunk, midőn a' Dög-nyavalya támad? Kik fogják ezt el-végezni; talám amazok, kik a' beteg marhák meg-ölettetését javaslották?

Orvos társaim! Kérlek benneteket, jól meg-fontollyátok a' dolgot, mit tselekesztek, minek-előtte illyen tanátsot adnátok. Ti ellenben az Országnak elöl-járói, szemeitek előtt

hordozzátok a' dolognak ki-menetelét, minek-előtte illy idegen ſzokásnak helyt adnátok, minthogy illy rendelések által nem a' nyavalya akadalyoztatik, hanem tsak a' marhák élete véſz.

HARMADIK RÉSZ.

MELLY

külön arra tanit:

miképpen kelleſsék a' Szarvas-marháknak, és Sertéseknek külömbb-féle Dög-betegségeit meg-ismérni 's el-távoztattni, és azokat orvosolni.

HARMADIK RÉSZ.

ELSÖ OSZTÁLY.

A' Szarvas Marháknak külömbb-féle Dög-betegségeiről.

ELSÖ SZAKASZ.

Az agyvelőnek gyuladásáról.

Az agyvelőnek gyuladása forró betegségből álló nyavalya, melly gyakran annyira rettentő és veszedelmes szokott lenni, hogy még a' leg-erősebb ökröt-is, huszon négy, vagy negyven nyóltz óra alatt megöli. Uralkodik nyáron a' nagy hévségnek idein, és többnyire a' gulyába járó marha közt tapasztaltatik.

Meg jelenik szomorúsággal, forrósággal, hidegleléssel, nagy szomjúsággal, szem-gyúladással, nehéz lélegzet-vétéllel, szív-dobogással, reszkedéssel; méglen a' gyuladás tsak a' kemény vagy pók-háló hártyát foglalta-el, a' marhák nem olly felette igen szomorúak, az eledelben turkálódnak, de nem esznek, nemis kérődzenek, fejeket 's füleiket alá hajtyák; de mihelyest a' gyuladás az agynak velejébe bé-hat, azonnal felette nyughatatlanok kezdenek lenni, szüntelen ordíttanak, fejeket feltartják, füleiket pedig hegyesen fel vagy hátra felé szegezik, szemeik szikráznak, szájakat ki-táttyák, komor tekéntetüek, és haragosan néznek, mint a' meg-ijedett ló, végre útnak futnak, és minthogy sem látnak, sem hallanak, mindennek néki mennek, és gyakran öszve-is törik magokat.

Ez a' rettentő nyavalya a' tudatlan pásztorok, 's paraszt orvosok, avagy szemfényvesztöktől, többnyire dühösségnek, vagy a' mint egyebek nevezik, bomlásnak tartatik, és a' szerént-is orvosoltatik. De minémü nagy külömbség légyen az agyvelő-gyuladás, és dühösség közt, a' meg-nevezett betegségeknek jelei azt nyilvánsággal ki-mutat-

tyák,

tyák, tudni-illik: hogy az első nyavalya forró, eme' pedig hideg terméſzetü, és hogy a' dühös állat fejét s füleit le hajtva hordozza, ſzemei lankadtak, homályosok, ſzájából nyál foly, nyelvét ki-lógattya, komor tekéntetü, harapós, a' viztől és világoſságtól irtózik; az agyvelő gyuladásban sinlődő marha ellenben a' vizet meg-kivánnya, és ſzomjúságát mutattya, nyughatatlan fejét 's füleit hegyesen fel emeli, ſzemei tüzesek, ſzája 's nyelve forró, gyakran bőg, vagy ordít.

Okai: Az agy-velő gyuladást a' ki-járó marhában okozza a' ſokáig tartó ſzáraz nyári meleg idő, a' nap-fény 's annak meleg ſugári, a' viznek és árnyéknak fogyatkozása; oda haza támad a' meleg és gőzös Istálloktól. Heves terméſzetü, és ſok vérrel bővelkedő ifjú marhák hajlandóbbak arra, mintsem a' vének és lágy terméſzetüek. A' ſzarvas marhákon gyakrabban, mint-sem a' lovakon, juhokon, vagy ſertéseken tapaſztaltatik.

Gyógyítása: Mihelyeſt ezen betegség a' marhán éſzre vétetődik, azonnal az okokat el-kell távoztatni, a' betegeket azért a' melegről, a' nap fényről ſzellős és árnyékos

helyre kell hajtani, avagy szállítani, annakutánna minden idő halasztás nélkül szükséges rajtok eret vágni, a' nyak eret leg-jobb megnyitni, és lehet a' meg-nyőlt marhából négy vagy öt font vért-is egyszerre botsátani, és ha a' forróság meg-nem szünne, az ér-vágást meg-ujítani; továbba hasznos vólna még, a' betegségnek kezdetén, a' marhának homlokán szőr-sínórt húzni. Lásd az első számat. Mind ezeken kivül jó vólna még a' jámbor beteg marhának napjában két, három Klistért, a' mint az 6-dik szám mutattya, belsőképpen pedig lágyító, hivesítő és has-hajtó italt, a' mint az 5-dik szám alatt meg iratik, adni. Közönséges italúl szolgálhat nékik a' sós etzetes viz.

Ezen forró nyavalyának ki-menetele bizonytalan, ha a' gyuladás az agynak velejét el-foglalta, nints orvosság ellene, és minden bizonnyal a' marha huszon-négy és negyven nyóltz óra közt el-vész.

MÁ-

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Szédelygésről.

A' Szédelygés, Kerengölés, a' Kábolás egy olly nevezetes betegsége a' főnek, mellyben az állat ſzomorú, kedvetlen, ſeledékeny, ide 's tova tántorog, mint a' réſzeg ember, végre pedig balra vagy jobbra kerengel. Ez a' nyavalya a' ſzarvas marhákon, Lovakon ritkábban ugyan, mint-sem a' Juhokon tapaſztaltatik, az utólsókra nézve veſzedelmeſsebb-is ſzokott lenni.

Okai: A' Tudósok többnyire abban majd mind meg-egyeznek, hogy ennek a' betegségnek leg közelebb való oka az agy-velőnek meg-lágyúlása, és annak Kamaráiban öſzvegyült vizi nedveſség légyen, melly az agyvelőt nyomja, és az állatba a' ſzédelygést indittya; távul lévő okokúl adgyák a' nagy hévséget, a' meleg levegő-eget, a' nap-fényt, annak felettéb való sütését, a' ſokáig tartó lágy meleg, nedves időt, vagy a' főnek meg-ü-

tését. Vannak, kik a' Juhoknak kerengő nyavalyáját, egyedül az agy-velőben találandó eleven kis kukatzoknak, mellyek vizi hójagotskában bé-rekeſztve vannak, tulajdonittyák. *)

Gyógyitása: Ebben a' betegségben az orvosok kölömbb-féle gyógyitó ſzerekkel élnek. Némellyek a' ſzédelygő állatnak homlokát (lásd a' 2-dik ſzámat) tallér-forma tüzes vaſsal megsütik, egyebek a' homlokon sinórt húznak; vannak, kik a' homloknak meg-furását javalják. **) Báró Störk a' ſzédelygő ſertéseken az égető fünek (flamula Jovis) friſs leveleivel, mellyekből napjában húſz-húſz levelet moslékba egyelitve nékik adatott, ſzerentsés próbát tett. Azok, kik a' ſzédelygést az agynak Kamaráiban találandó eleven kiskukatzoknak tulajdonittyak, ditsérik a' ſzarvas Szarv-ſpiritust, azt tartván felőle, hogy mihelyest a' ſzédelygő állatnak orrában fetskendeztetik, abban a' Kukatzokat azonnal megöli. Én mind ezeket hellybe hagyván, javallom leg-inkább az okoknak el-távoztatását, a' homloknak tüzes vaſsal való sütését, vagy azon való sinór huzást.

HAR-

*) Prof. Leske és Götz. **) Prof. Erxleben, Rumpelt.

HARMADIK SZAKASZ.

A' ſzájnak betegségéről.

A' ſzájfájás leg közönségeſebb nyavalyája a' ſzarvas marhának. Kezdődik a' várral, midőn a' hévség meg-ſzünik.

A' ſzáj-fájás, vagy magános betegség, vagy másokkal magát közlő nyavalya. Ha magános, könnyen el-mulik; ha pediglen másokkal közli magát, úgy-mint a' Torok-gyikkal, vérhaſsal és a' ſzáz-rétü patzalnak ſzáraz-betegségével, akkor mindenkor veſzedelmes és félelmes ſzokott lenni.

Jelei: A' melly marhák a' ſzajfájásba esnek, ſzomorúak, kedvetlenek, fejeket, 's füleiket le-hajtyák, ſzemeik homályosok, bé-estek, néha tsipásak, eleinten késedelmesen eſznek, azután hamar meg-vetik az eledelt, kiváltképpen a' ſzárazat, nem-is kérődnek, ſzájokból nyál foly, nyelvek motskos,

kos, forró, és annak hegyén, közepén, szélein, avagy gyökerén gyuladt fóltok, hójagok, 's fakadékok vagy viszkető kelevények láttatnak, nyelvek és inyekről a' külső gyuladt bőr le-foszlik, fogaik inganak, inyek világos piros szine halavánná változik, leheletek büdös, tagjaikat nem birják, öszve huzván magokat szüntelen, tsak egy hellybe szomorúan állanak. Ha a' gyuladt kelevények, 's hójagotskák fejérek, vagy világos pirosok, és a' nyelvnek hegyén, közepén, vagy szélein vagynak, bizodalmasan lehet a' betegségnek szerentsés ki-menetelét várni, ha pedig azok a' nyelvnek gyökerén láttatnak 's barnák, feketék, kevés marha gyógyúl-ki belőle.

Okai: A' száj-fájást a' marhában okozza az időnek meg-romlott mivólta, kiváltképpen a' nyári száraz meleg idő, a' meg-rekedt levegő-ég, a' ki-szaradt fű, 's poros eledel, a' viznek fogyatkozása; el-készéti arra az állatot a' távaszi hóharmatos idő-is, a' viznek ki-öntése; okozzák azt néha a' külömbb-féle legyek, földi balhák, férgetskék-is, mellyek a' hévségnek idein meg-lepik a' füvet, és azokat a' marha a' füvel bé-falja.

Gyó-

Gyógyitása: Elöször az okokat el-kell távoztatni, a' betegeket azért az egészségesekkel együtt szükséges azonnal szellős és árnyékos helyre hajtani, és a' hévségnek idein ottan tartani, azután minden jámbor beteg marhának, szája, szemei, 's orra napjában háromszor friss vizzel ki-mosatassék; nyelve pedig sós, 's etzetes vizzel jól meg-dörgöltetessék; mihelyest a' nyelvén fájdalmas kelevények, hójagok, 's fakadékok találtatnak, rozmarin, sálya, és üröm-fünek fött levével meg-kell azokat spongyia által mosni, 's lotsolni, avagy fetskendezni. Ezeken kivül hasznos itten a' 7-dik szám alatt meg-irt orvosság. A' beteg marha, minthogy nem rághat, taplaltassék sós, 's lisztes moslékkal, vagy más nyers, zöld 's könnyen meg-emészthető eledellel.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Torok-gyikról.

A' Torok-gyik, torok-daganat gyakran szokta a' marhát szorongatni. Osztatik jó és rosz-félére: az első magányos, az utolsó pedig egyéb betegségekkel magát közlő nyavalya szokott lenni. Közli magát a' rosz-féle száj-fájással, a' rothadt tüdő gyuladással, a' vérhassal, és a' harmadik gyomornak száraz betegségével.

Jelei: Mind a' két-féle nyavalyában a' betegek szomorúak, hideglelések feletébb-valók, szemeik tüzesek, szájok és nyelvek forró, nehéz lélegzetet vesznek, köhögnek, fejeket eleinten le-hajtyák, azután szüntelen feltartyák, se balra, se jobbra nem fordúlnak, igen keveset vagy semmit sem esznek, nemis isznak, jóllehet nagyon szomjúznak. A' jó féle torok-gyikban a' daganat kivül és belől gömbölyü, világos piros szinü, nem olly igen fájdalmas; a' roszféle torok-gyikban pedig

dig a' daganat nagyon feſzes, 's fájdalmas; ſokſzor a' Torok vagy lehelő-gégétől fogva egéſzlen a' ſzűgyig el-terjed, a' nyelvek gyökerén és a' nyeldeklő vagy lehelő-gégének ſején, hójagok, kelevények támadnak, mellyek a' nyeldeklést, és a' lelégzet-vételt akadályoztattyák, ez okból-is hamar a' marhák el-fúladnak.

Okai: A' jó féle torok-gyikot okozza az időnek hertelen melegről hidegre, ſzárazról nedvesre való meg-változása, az izzadásnak viſzſza verődése, a' hideg ital, a' havas viz; a' roſz féle torok-gyik pedig következik többnyire a' meg-romlott levegő égtől, a' feletébb-való hidegtől, melegtől, a' meg-romlott 's penéſzes eledeltől, a' zavaros 's büdös viztől, okozza azt nyáron többnyire a' havas viz (melly ſokſzor a' hévségnek idején a' nagy hegyek közt az el-olvadt hóból következik) ha azt a' marhák forró gyomorral iſzſzák.

Gyógyitása: A' roſz-féle torok-gyikban előſzör a' betegeket az egéſſégesektől el-kell válaſztani, és azokat különös egéſséges helyre ſzállítani. Háſznos itten a' beteg marhának

nya-

nyakát (a' daganat mellékét értem) tüzes vasal meg-sütni, avagy azon ször-sinórt húzni, ha a' daganat feletébb fájdalmas vólna, a' lélegzet-vétel pedig nehéz, eret kelletik azonnal a' marhán vágni, (értem a' nyakeret) külsőképpen pedig minden beteg marhának száját, 's orrát lágyító füvek levével párolni, mihelyest az italt vagy eledelt lenyelhetik, a' 8-dik szám alatt meg-irt itallal gyakran meg-kináltassanak, és lehet azonnal a' 9-dik szám-alatt fel jegyzett orvosságból nékik adni. A' jó féle torok-gyikba hasznos a' lágyító szerekkel való párolás, az-érvágás, a' hivesitő ital kivált-képpen, a' liszetes moslék salétrommal egyelítve; ebben a' betegségben a' beteg marhának szája, 's nyelve minden-nap háromszor sós 's etzetes vizzel kimosattassék.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' Tüdő-gyuladásról.

A' Tüdőnek nyavalyája az eſztendőnek mind a' négy réſzeiben, úgy-mint tavaſzſzal, nyáron, őſzſzel 's télen meg-jelenik. Tavaſzſzal és öſzſzel, ha az idő az eſztendőnek reſzével úgy meg-egyez, a' mint azt megkívánnya a' terméſzet, jó féle; nyáron pedig és télen, minthogy a' nyavalya a' torok gyikkal, a' vérhaſsal, a' harmadik gyomornak ſzáraz betegségével közli magát, roſz féle tüdő gyuládasa érkezik a' marhának.

Jelei: A' betegek ſzomorúak, fejeket 's füleiket le-hajtyák, elein kéſedelmesen eſznek, nem ſokára egéſzlen meg-vetik az eledelt, nem kérődzenek, köhögnek, nehéz lélegzetet veſznek, nagy forróságba és hideglelésbe vannak, ſzemeik tüzesek, ſzájok, nyelvek 's orrok forró, az orrok tzmipása és ágyékok feletébb igen vér; a' rothatd tüdő gyuladásba, ſzájokból büdös ſzag jön, az orrokból pedig undok genetséges matéria folly, az erek laſsan vernek.

Okai : Leg-közelebb való oka szokott lenni a' vérnek és egyébb nedvességeknek a' tüdö tsévékbe való meg-szorulása; távul lévő okok mind azok, mellyek a' lélegzet vételt akadályoztattyák; inditó okok az időnek ártalmas mivólta, a' rosz, penészes 's rothadt eledel, a' hideg ital, a' zavaros büdös viz, az izzadásnak meg-tartóztatása, vagy a' marhának a' jártatásban, a' munkában feletébb meg-terhelése; a' rosz-féle, 's rothadt tüdö gyuladás következik többnyire más betegségekből a' testben, kóborlo Dög-méregtől, vagy a' meg romlott penészes 's büdös eledeltől, a' rosz levegö égtől.

Gyógyitása : Ebben a' nyavalyában eleintén az orvos azon iparkodgyék, hogy az okokat mennél hamarébb ki-tanúlhassa, és ki-tanulván azokat, minden késedelem nélkül, nem tsak a' betegektől, hanem az egésségesektől-is el-távoztathassa, azután a' beteg marháknak magányos, jó, 's egésséges helyet, a' hol nyavalyájokat ki-állhassák, rendeljen. Ha a' forróság és a' hideglelés feletébb való vólna, a' betegek fájdalmas szorongatásokat jelentenék, nagyon köhögnének, meg-kivántatnék külsőképpen az ér-vágás, vagy a' szügyön va-

való ſinór-huzás, haſználna itten a' hunyor gyökér-is, ha az idein 's korán, a' beteg állatnak nyaka-lepényegébe, vagy torkán alá fityegő börében dugatnék; belső-képpen ſzükséges vólna a' beteg marhának lágyító, 's hivesitő italt p. o. liſztes moslékot sóval, ſalétromal keverve, és e' mellé két három Kiistért, mellyet málvából, korpából oda haza könnyen meg-lehet kéſziteni, adni. Haſznos vólna a' reſzelt torma is mézzel, vagy a' retek falatonként meg-sósva. A roſz féle tüdő gyuladásba, melly többnyire ragadó ſzokott lenni, előſzör a' betegeket az egéſségesektől el-kell válaſztani, azután meg-kell minden beteg állatnak ſzügyét tallér forma, 's vastagságú tüzes vaſsal sütni, belsőképpen adaſsék a' betegeknek az 5-dik és 10-dik ſzám alatt meg-irt orvoſságból.

HATODIK SZAKASZ.

A' Szél-kórsagról.

A' Szél-kórság, fel-puffadás tavaſzkor, 's nyáron akkor ſzokott kiváltképpen a' marhákon meg-jelenni, midőn azok éh gyomorral olly legeltető helyekre hajtatnak, a' hol gyenge, éretlen 's kövér füvet vagy lóherét kapnak, és azzal mohón gyomrokat meg-terhelik, 's reá ſokat iſznak. Az-is könnyen marháit ebbe a' betegségbe ejti, a' ki nyáron a' legeltető helyet hirtelen megváltoztattya, és marháit ſovány legelőkről azonnal kövérekre hajtya.

Jelei: Ezt a' nyavalyát leg-inkább a' hasnak ſzorúlásáról, 's fel-puffadásáról és a' nehéz lélegzet-vételről lehet meg-ismérni. A' hasnak daganattya jobbára bal felől egyenetlen, 's annyira ki-áll ſokſzor, mintha a' haſt némely terh ki-nyomta vólna; erre való nézve mennél inkább nevelkedik a' betegség, annál jobban fel-puffad a' marhának a' hasa, és annál veſzedelmeſsebb a' nyavalya.

Okai:

Okai: A' daganat, vagy fel-puffadás közönségesen a' gyomrok és belek meg-rekedt ſzelétől támad, melly ha meg-nem indulhat, 's utáuna a' has-menés nem következhetik, iſzonyú-képpen fel-puffaſztya a' marhák hását.

Gyógyitása: Könnyü ugyan ezen nyavalyának eleit kerülni, de ha egyſzer támad, vagy már nagyon el-hatalmazott, felette súllyos azt gyógyitani. Némellyek ditsérik ellene a' köményes égett bort édes téjjel egyelitve, mellyből ſzoktak egy egy pohárral a' marhának torkába tölteni, és azután azt jól meg-jártatni. Én ebben a' betegségben több izbéli próbáim által, leg-haſznoſsabb orvosságnak találtam lenni a' 10-dik ſzám-alatt valót, és a' marhának Kliſtéroztatását; azon Kliſtérrel pedig melly *az 6-dik ſzám* alatt megiratik, leg-jobb itten élni. A' midőn ezek a' ſzerek-is elégtelenek, akkor meg-kell a' fel-puffadt marhának hását, bal-felen, és éppen azon a' helyen, a' hol a' daganat leg-jobban kiterjedt, bizonyos inſtrumentommal (mellyet Troakarnak *) neveznek) ſzúrni, és annak

*) *A' Troakár* által értünk egy bizonyos hegyes, gömbölyü 's iró-toll vastagságú hüvelyes inſtrumentomot,

hüvelye által a' hasból a' meg-rekedt szelet ki botsátni.

HETEDIK SZAKASZ.

A' Lépnek fene nyavalyájáról.

A' Lépnek fene nyavalyája olly igen hirtelen veszti a' marhát, hogy sokszor egy szempillantás alatt még a' leg-erősseb ökröt is meg-öli, és minthogy a' marha hol az eledel közben, hól a' mezökön, hol pedig az úton egyszere tsak el-esik lábairól 's eldögli, azért sokan azt vélték, hogy a' széltől üttetik. Ha a' nyavalya lassan jár akkor vagy enyihány óra alatt, vagy pedig két, három, 's négy nap múlva öli a' marhát. Ez a' betegség nem ragadó, nem-is olly közönséges, mintsem a' vér-has, a' tüdőnek, a' harmadik gyomornak vagy a' szájnak és körmöknek

mot, mellyel a' fel-puffadt marhát a' Barom orvosok meg-szokták szúrni, és annak hüvelye által abból a' szelet ki-botsátani.

nek nyavalyája. Bántya többnyire a' kövér és hizlalt marhákat, az erőseket.

Jelei: Ebbe a' nyavalyába a' marhák ugyan szomorúak, vigyázatlanok, de nem olly félénkek, nem-is tapasztaltatik rajtok olly forróság, hideglelés, fájdalom, rágás, belső szorongatás, mintsem a' vérhasba, a' harmadik gyomor száraz betegségébe sinlődő marhákon; hanem hogy tsak mindenkor egy álló helyekben maradnak, és soha se félre se hátra nem tekéntenek, és hogy lélegzet vételek a' szunnyadozó marhák lélegzetéhez hasonlit, hoszszú, és lassú, ha itallal kináltatnak, könnyen isznak, 's valameddig eledellel élnek, addig kérődznek-is, a' testeken néha kelevények keletkeznek, néha pedig tsak a' szügyeken, a' hasok alatt, némelly daganatok, sekélyek támadnak, mellyekben rosz indulatú genetség, sárga viz, és büdös szagú matéria feszkelödik; a' meg-döglött és fel-bontott marhának lépe lágy, fel-puffadt, háromszor nagyobb, mintsem az egésségesé, feletébb lyukatsos, kék, fekete 's habzó vérrel tellyes; a' húsais illyen szinü, vére pedig a' nagy élet erekben igen hig, szinetlen 's általlyában megromlott.

Okai: Erre a' nyavalyára okot adnak a' a' tavaszi viz áradások, mellyek a' legeltető helyeket el-öntik, kiváltképpen ha azok-után hamar nagy hévség, és a' tiszta viznek fogyatkozása következik; ha a' meg rothadt iszapos, 's büdös fűvel kintelenittetnek a' szegény marhák magokat táplálni. A' Sörfőző házakban, és malmokban, a' hol az ökrök szaladdal hizlaltatnak, támad ez a' betegség a' kövér, szagos, 's savanyú eledeltől 's mosléktól, és a' marháknak kevés szellöztetésétől, 's jártatásától.

Gyógyitása: Kevés reménységgel lehetünk ugyan azon állatok meg-tartása felől, mellyek a' fellyebb meg-irt okokból le-betegednek, minthogy a' dög nyavalyának ki-ütése előtt már nem tsak a' lépek, hanem egyszersmind az egész vérek 's testek-is megromlott: mind-azon-által lehet a' betegeknek *a' 11-dik szám alatt.* meg-irt italból napjában háromszor adni; ha magoktól nem innának, a' torkokban kell belőle egyszerre egy egy meszszelt tölteni, ezen kivül sinórt lehet a' szügyökön húzni, vagy tüzes vasal annak alsó részét meg-sütni, jó volna a' hunyor gyökeret-is a' nyaknak lepenyegébe dugni.

Az

Az egésséges Marhákkal pedig az okokat, mellyek a' nyavalyát indították el-kell kerültetni, és azokkal gyakran sót kell nyalatni, vagy sós-vizet itatni.

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' harmadik gyomornak Száraz-betegségéről.

A' Szarvas Marhának mindennémű Dögbetegsége közt a' harmadik gyomornak (melly száz rétű patzalnak neveztetik) nyavalyája leg-gonoszszabb, leg-veszedelmessebb. Meg-jelenik ugyan az az Esztendőnek minden részeiben, de még-is nyáron, és őszszel gyakrabban üt-ki, és sokkal félelmessebb veszedelmessebb-is, mint sem egyébkor. Meg-szálja a' Marhát minden külömbség nélkül, és nem kegyelmez sem a' Borjúknak, sem a' fiataloknak, sem véneknek, sem az ökröknek, sem teheneknek, sem a' fejér, sem fekete, vagy barna-szőrüeknek, hanem mind egyaránt öli azokat; a' mindennapi tapasztalás bizonyít-

tya még-is, hogy a' nyavalya többnyire csak egy, vagy más féle marhán uralkodik.

Ki-menetele annak bizonytalan, néha 24, 48 óra alatt meg-öli a' leg-erőssebb marhátis, sokszor el-tart 4, 5, 6, 7, napig-is. Ha a' betegek a' 12-dik napot meg-haladgyák, jó jel, noha még akkor se múlt el tellyességgel a' veszedelem, mert csak akkor mentek azok egészen a' veszélytől, mikor már vídámodni, az eledelbe turkálódni, válogatni, a' szarvakkal bökködni, és kérődzeni kezdenek.

Jelei: A' melly Marhák ebbe a' nyavalyába esnek, azok szomorúak, fejeket, 's füleiket alá tartyák, szőrök borzadoz, hideg-lelések, és forróságok felettébb való, útálják az eledelt, és kérődzni hamar megszünnek, szemek meg-homályosodik, megtsipásodik, könyvez, és a' könyhullások ennyehány napok múlva nyálos-matériává válik, fejeket gyakorta rázzák, fogaikat tsikorgattyák, szájok nyálas-genyetséggel meg-telik, nyelvek-is motskossá válik, és az orrokból büdös takony foly, a' bőrökön pedig néha vizkető hójagok, kelevények 's fa-adékok támad-

madnak, a' betegek nagyon ördítanak, nyögnek, ásítoznak, nyújtózkodnak, has-rágáſt, és morgáſt ſzenvednek, végre pedig has-menésbe, vagy vér-hasba esnek. A' meg-döglött, és fel-bontzolt marhának harmadik gyomrán (a' ſzáz rétű patzalon) kívül és belől gyúladt fóltok láttatnak, és annak levelei közt a' káſa forma emeſztet meg-sült, és annyira meg-ſzáradt, hogy porrá lehet azt törni, a' külső bőr pedig rólok könnyen lefoſzlik, a' nyegyedik gyomor a' vékony bélekkel egygyütt többnyire gyúladtnak találtatik, hanem a' két első gyomor, az az a' nagy patzal, és kérődző-gyomor ritkán gyúladmeg, tsak az első gyomort ſzokta az eledel és meg-rekedt büdős levegő ég nagyon felpuffaſztani. Az epe-hójag itten mindenkor felette nagy, és meg-romlott híg epével tellyes. A' midőn a' nyavalya egyébb betegségekkel magát közli p. o. a' lépnek, a' tüdőnek fene nyavalyájával, akkor azon réſzek-is terméſzet ellen valók ſzoktak lenni.

Okai: Erre a' ragadó betegségre okot adnak, kiváltképpen a' meg-romlott penéſzes eledel, a' posványos iſzapos fü, a' zavaros büdös víz, vagy a' ſzükséges jó eledelnek,

és viznek fogyatkozáſa, indíttyák azt a' ſzáraz és ſzük eſztendők, a' kemény tél, a' nedves őſz, a' tavaſzi viz-áradáſok és a' felettébb való nyári meleg idő, a' meg-romlott levegő, végre a' külömbbféle ártalmas férgek és legyek.

Gyógyítáſa: Könnyebb ezen ragadó nyavalyának eleit kerűlni mint ſem azt gyógyítani, és jóllehet magam-is mind azon titkos ſzerek közzűl, mellyek eddig ellene némely Orvoſoktól javaſoltattak, egyet ſem esmérek olly tökélletes hathatónak lenni, melly minden időben, minden állapotban, és a' nyavallyának egéſz jártában haſználhatna: mindazon-által több izbéli próbáim által, én a' következendőket ha azokkal idein korán, 's annak meg-irt módgya ſzerént él az ember, haſznoſoknak, és a' nyavalyát meg-gátolóknak találtam lenni, és bátorkodom-is, kinek kinek azokat itten ajánlani; úgy mint, hogy a' betegek az egésségeſektől idein 's korán el-válaſztaſſanak, és azok híves, ſzáraz, 's árnyékos helyen, a' hol nyavalyájokat kiálhassák, tartaſſanak. Ha még eſznek, tsak könnyen emészthető eledellel, ugymint sósliſztes-moslékkal, és kerti zőldségekkel táplál-

pláltaſſanak. 2.) Hogy a' betegeknek ſzemei, orrok, 's ſzájok (értem a' jámborokat) napjában háromſzor-is, elein friſ vizzel kimoſattaſſanak, az-után pedig sós etzetes vizzel ſzájok és nyelvek jól meg-moſattassék. 3.) Hogy az ártalmas Dög-méreg, vagy éles nedvesség a' gyomrokból, és egyébb belső réſzekből ki-tsalattassék, ſzőr-sinort kell a' ſzügyökön húzni, avagy a' helyett egy árpa-ſzem hoſzſzúságú és vaſtagságú *húnyor-gyökeret* a' marhának nyaka-lepenyegébe dugni. 4.) Külsőképpen jó vólna még a' betegeket, ha ſzorúlásba vólnának, búza korpának és fejér málvának főtt-levével, mellyet megkellenék jól sózni, klistéroztatni, ha pedig fosás vólna rajtok, az emlétett klistért só nélkül kell nékik adni. Midőn ezen ragadó nyavalya hirtelen öli az állatot, és ha a' rothadásnak némely jeleit, úgy mint a' marhának büdös ſzáját, lankadtságát, nagy erőtlenségét éſzre veſzi az ember, jobb a' ſellyebb emlétet ſzerek helyett, tallér forma tüzes vaſſal a' marhának oldalát, mind a' két felől meg-sütni, és a' 12-*dik ſzám* alatt meg-irt italból néki adni. Kliſtér gyanánt lehet itten a' ruta és üröm fünek főtt-levével élni. Mind ezeken kívül leg-inkább ſzük-

sé-

séges, nem csak a' betegekkel, hanem még az egésségesekkel-is a' nyavalyának okait eltávoztatni, gyakran vélek sót nyalatni, vagy sós-etzetes savanyú vizet itatni *)

A' döglötteket pedig azonnal valamelly különös helyen, a' hol marha nem jár, távúl tudni illik az Ország-úttól, a' legelő-helytől, vagy háztól 8. láb nyomi mély veremben el-kell ásatni, és ha azoknak nyakokon, hátakon, vagy óldalakon büdös fakadékok, 's petsétes daganatok találtattnak, és ha hóltok előtt már büdös szagot gőzöltek, bőröstől el-kell azokat temettetni. A' melly helységbe ez a' ragadó nyavalya uralkodik, ne légyen abból szabad más egésséges határba marhával menni, vagy abból gyanús marhát a' vásárra hajtani.

KI-

* Némellyek dítsérik itten a' savanyú kápoſztának a' levét, ha az bőven a' marhának torkába tóltetik. Lehetne ebben a' nyavalyában el-kerültető és orvosló szer gyanánt a' mérges fekete tseresnye, farkas tseresnye, mellyet eb-szőlőnek nevezнek, Belladona solanum, furiosum) zőld 's fris leveleivel próbát tenni, és azokból a' marhának egynehányat 's enyihányszor az eledel közt éh gyomorra adni.

KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Has-menésröl.

A' Has-menés, vagy fosás, mellybe gyakorta esik a' marha, két féle szokott lenni, tudni illik jó és rosz féle. A' jó féle has-menés, melly leg-inkább tavaszszal jelenik-meg, el-tart 10, 18, 24 napokig, ebben a' marhák minden fájdalom 's erőltetés nélkül hígan fosnak, és a' ganéjlatok zőld színű, természet szerént való, nem büdös; a' rosszsz féle has menésbe a' marhák nagy erőltetéseket 's fájdalmakat mutattyák, ganéjlatok pedig nem tsak híg, hanem egyszersmind büdös, sárga, vagy kék színű, sokszor nyállal, takonnyal, epével, 's kövérséggel keveredett.

Okai: A' *jó-féle has-menés* támad az időnek hirtelen melegről hidegre, vagy szárazról nedvesre való meg-váltózásától, a' gyenge 's éretlen kövér füvektől az izzadásnak viszsza verődésétől, sokszor pedig maga a' természet munkája szokott lenni. —

A'

A' *roszsz féle has-menést* indíttya mindenkor az éles, 's tsípős nedvesség, melly a' bélekre le-tetetődik, és azokat ingerli, a' pedig következik, vagy a' meg-romlott eledeltől, 's büdös italtól, vagy a' mérges füvektől, a' rosz vértől, avagy pedig származik más egyébb ragadó betegségektől, p. o. a' harmadik gyomornak száraz nyavalyájától, a' tüdőnek, májnak rothadt fene nyavalyájától.

Gyógyítása: A' jó féle has-menést minthogy az sokszor maga a' természetnek munkája, és az által a' marha azon ártalmas 's megvesztegetett nedvességtől, mellyet a' téli roszsz takarmány, vagy gőzös Istálók benne okoztak, ki-tisztúl, és meg-keménykedett mája is meg-jobbúl, semmit nem kell egyebet tenni, hanem a' betegeket tsupán tsak a' természetre kell bízni, és azokat egyedúl tsak a' hideg, nedves időtől védelmezni, jó eledellel és néha héha lisztes moslékkal táplálgatni.

A' roszsz féle has-menésbe sínlődő marhának leg-első orvossága a' klistér, lehet pedig azt búza-korpának főtt-levével, avagy a' 13-*dik szám alatt* meg-irt szerrel napjában há-

háromszor-is meg-klisztéroztatni; belsőképpen hasznos ital gyanánt a' sürü lisztes-moslék, hanem pirított rozs-lisztből, 's pirított 's apróra tört lentséből készítessék, és lágy-melegen adassék a' marhának.

TIZEDIK SZAKASZ.

A' Vér-hasról.

A' Vér-has, melly a' Szarvas marhánál igen közönséges nyavalya szokott lenni, vagy magányos betegségből áll, vagy pedig másokkal közli magát; p. o. a' harmadik gyomornak száraz-betegségével, a' tüdő, vagy máj-rothadással; mind a' két állapotban pedig radagó erővel bír, és mindenkor felettébb félelmes, veszedelmesnek tapasztaltatik lenni.

Jelei: Meg-ismértetik a' nagy fájdalom és feletébb való erőltetésből, nyögésből, a' has-rágás 's morgásból, és a' veres büdös ganéjlatból.

Okai: Leg-közelebb való oka a' béleknek ösztönözése vagy meg-gyuladása, melly

viſzontag következik az éles, és tsípős nedvességektől, a' meg-romlott epétől, a' roſz eledeltől 's italtól, az időnek meg romlott mivóltától, vagy egyébb más betegségektől.

Gyógyitáſa: Ebben a' ragadó nyavalyában (mellynek ugyan orvosláſa gyakran bizontalan) ſzükséges *előſzör*: a' bélekben féſzkelendő éles 's tsípős nedvességeket bé-takarni; az-után azokat a' teſtből ki-hajtani; továbbá a' fájdalmat enyhíteni, végre az erőtelen tagokat erősíteni. Az elsőre nézve haſznoſok a' lágyító és bé-takaró kliſztérek, a' mint a' 13-*dik ſzám* mutattya, és a' sürü moslékos italok, mellyeket pirított rozs liſztből 's pirított lentséből könnyen oda haza el-lehet kéſzíteni. Hogy pedig az éles és ártalmas nedvesség a' teſtből ki-hajtassék, a' beteg marhának a' 14*dik ſzám* alatt fel-jegyzett italból kell naponként egy két meſzſzelt a' torkába tőlteni, és ſavót véle, mellybe egy kanál bor-követ ſzükséges el-olvaſztani, itatni; annak-utánna lehet az erőtelen teſtet, és el-lankadt béleket erősítő orvossággal, melly a' 15-*dik ſzám* alatt meg-iratik, élni, és a' nagy fájdalom, és erőltetéskor a' 16-*dik ſzám* alatt fel-jegyzett italból a' mar-

há-

hának egy meſzſzelt mind addig, még a' fájdalom meg-nem ſzűnik, a' torkába tőlteni.

TIZEN-EGYEDIK SZAKASZ.

A' Vér-húgyzásról.

A' vér-húgyzás gyakran ſzorongattya a' marhát, kiváltképpen az ökröt. Meg-ismértetik a' kevés és vérrel egyelített vizeletből, melly ſokſzor nagy erőltetés és fájdalommal megy véghez.

Okai: Leg-közelebb való oka a' vér-ereknek meg-ſzakadáſa, vagy azoknak tágúláſa, melly viſzontag következik a' vesébe, vagy vízi hójagba, vagy húgy-tsévékbe való hibáktól, avagy pedig a' mérges füvektől, más előbb járó betegségektől.

Gyógyítáſa: Ebben a' nyavalyában mindeneknek előtte ſzükséges az okokat ki-tanúlni, és azokat el-távoztatni. Arra való nézve, ha a' ſok vértől vólna a' vér-húgyzás, eret kellenék a' marhán vágni, és belsőképpen

lágyító 's hívesítő és gyengén vizeletet hajtó-italt, a' mint *a' 14-dik szám* mutattya, néki adni. Ha az éles 's tsípős nedvesség okozná azt, haſználna ismét a' fellyebb meg-irt orvosság, és a' téjnek ſavója egy két lat bor kővel 's ſalétrommal egyelítve. Ha pedig a' vér-húgyzás a' vér-ereknek meg-tágúlásától következnék, akkor *a' 17-dik szám* alatt meg-irt orvossággal lehetne bátran élni; ha a' mérges fűvek indítanák azt, melly abból kiváltképpen ki-tetſzenék, hogy több marha egyſzer-'s-mind vért hugyozna, haſznos orvosság vólna ellene, a' fejér málvának, papſajtnak főtt leve, mellybe lehetne irós-vajból, vagy fa-olajból, avagy mézből két, három kanálnyira valót keverni.

TI-

TIZEN-KETTÔDIK SZAKASZ.

A' Vér-fejésről.

Meg-történik többször, hogy a' Tehenek téj helyett vért adnak, melly esetfelől sokan a' marhás-gazdák közzül olly vélekedéssel vannak, és azt hiszik, hogy az vagy béka, vagy patkány, vagy gyék-harapástól, avagy tsupán tsak babonaságtól következik. De nagyon hibáznak abban, mert annak nints egyébb oka, mintsem a' tőlgynek gyuladása, és a' téj-edényeknek meg-tágúlása, melly alkalmatossággal a' vér a' téj edényekbe szívárkodik, és akkor, ha fejetik a' tehén, téjhelyett vért ád; a' tőlgynek gyuladása pedig támadhat attól könnyen, ha a' Tehenek a' nagy meg-hevülés után vizbe hajtatnak, és hirtelen meg-hevűlnek, okozhattyák azt még a' külső sérelmek-is, p. o. döfések, verések 's több a' féle.

Gyógyítása.: Ezt a' bajt következendőképpen kell orvosolni: külsőképpen lágyító

fűvek, és buza - korpa főt levével, szükséges a' meg - gyúladt tölgyet gőzölni, vagy párolni, belső-képpen pedig lágyító és hivesitő italt, p. o. híg lisztes moslékot salétrommal és mézzel egyelítve jó a' marhának adni, ha ez még nem használna, akkor *a' 18-dik szám* alatt meg irt orvosságból kelletik egyegy meszelt a' marhának torkába tölteni.

TIZEN-HARMADIK SZAKASZ.

A' Sárgaságról.

A' Sárgaság abból álló betegség, a' midőn az epe a' vérbe ki-öntödik, és minden testi nedvességeket meg-ront 's azokat a' bőrrel együtt sárgává teszi. Erre ugyan el - készéti a' marhát a' téli idő, hanem a' tavasz szokta a' nyavalyát ki-fakasztani. Minek-előtte pedig a' sárgaság kezdödnék, az emésztés a' marhában késedelmes kezd lenni, a' gyomrok nem munkálkodnak úgy, mint az egészséges marhában; főképpen pedig a' máj meg-keménykedik, és az epe meg-romlik. Ha a' sárgaság el-nem múlik, viz-korság következik abból.

Je-

Jelei: A' marhák bágyadtak, kedvetlenek, undorodnak az eledeltől, laſſan kerődzenek, a ſzemek fejére, és a' bőrök 's nyálak-is sárga ſzint mutat, a' Tehenekben a' téj, vaj, és túró sárgává 's keserű izűvé változik, a' ganéjlatnak pedig és izzadásnak ſzine és illattya ollyan mint az epe; a' meg-döglött és fel-bontzolt marháknak huſa, kiváltképpen azoknak kövérsége sárga ſzinű, a' máj kemény, az epe hójag nagy, és apró fövénnyel töltve találtatik.

Okai: A' sárgaságnak leg-közelebb való oka az epe tsévéknek meg-rekedéſe, melly miátt akadályoztatik az epéneka' tizenkét újnibélbe való ki-öntéſe, és kénſzerétetik az epe inkább a' vérbe menni. *Távul lévő okai*: a' téli roſz idő, a' meg-romlott 's penéſzes ſzéna, vagy egyébb takarmány, a' roſz víz, a' gőzös iſtállók, mellyben mindenkor ártalmas marhákat tartani.

Gyógyitáſa: Ebben a' nyavalyában előſzör az okokat el-kell távoztatni; máſodſzor az epe tsévékbe az epének folyását meg-kell indítani. Arra való nézve ſzükséges mindenek előtte a' friſs levegő-ég, és a' marháknak gya-

korta való jártatások, haſználnak itten a' kerti és mezei zöldségek, úgymint a' kápoſzta levél, sárga vagy fejér répa, tök, a' jegenye vagy tölgy-fának, füz-fának ágai, és gyenge bimbói, haſznos orvoſság még *a' 19-dik ſzám*-alatt meg-irt por-is, mellyből napjában háromſzor egyegy kanálnira valót kell hideg vizbe el-olvaſztani, és a' marhának ital gyanánt adni; ha ezek még elégtelenek lennének, akkor bátran *az 20-dik ſzám*-alatt meg-irt orvoſsággal lehetne élni. Mihelyeſt pedig a' meleg tavaſzi idő ki-nyilik, és a' marhák fűvet kaphatnak, akkor haſznoſsabbak a' marhák sárgasága ellen a' jó legelő helyek, mintſem ezer patika ſzerek.

TIZEN-NEGYEDIK SZAKASZ.

A' köröm-betegségről.

A' köröm-gyuladás, mellyből hamar a' láb fájdalom, és a' sántítás következik, a' ſzarvas marhánál igen közönséges nyavalya ſzokott lenni. Kezdődik a' nyári meleg idővel, végeződik pedig a' hívségek fogytával, melly

melly hol magánoſsan jár, hol pedig a' ſzáj fájáſsal közös.

Jelei: A' melly marhák ebbe a' betegségbe esnek, azok sántítanak, a' körmök meg-melegűl, meg-gyúlad, az alatta való hús meg-dagad, a' daganat hideglelést okoz, és ſokſzor az egéſz teſtet a' forroság el-futtya, a' hideglelés után pedig hol a' köröm haſadékon, hol magán a' köröm házan, leg-többnyire pedig mind a' kettőn fekélyek támadnak, mellyekből büdös genetség foly, és azokban a' nagy hévségnek idein pondérok vagy férgek találtatnak.

Okai: Ezt a' betegséget okozza a' feletébb való meleg, és ſzáraz nyári idő, a' kiſzáradt fű, és a' víznek fogyátkozáſa; elkéſzéti reá a' marhát a' tavaſzi hó-harmat-is, az ártalmas férgek, és legyek, mellyek meglepik a' füvet vagy vízet, és azok az eledel vagy ital közben a' marhától meg-eméztetnek, mellyből eleinten ugyan a' ſzáj-fájás, azután pedig a' körmök betegsége következik.

Gyógyitáſa: Mihelyeſt ezen betegség a' marhákon ki-mutattya magát, azonnal folyó-

vízbe kell azokat hajtani, és napjában két három óráig-is abban tartani; ha folyó-víz nem vólna, a' helyett friſs kúti vizzel kelletnék a' jámbor marháknak lábaikat oda haza vagy a' ſzálláſon napjában kétſzer 's háromſzor-is meg-mosni, azután sárga agyakból kéſzített mázzal a' dagadt és gyuladt köröm tájékát bé-mázolni, a' mint *a' 19-dik ſzám*-alatt megiratik. Ha a' máz a' lábon meg-ſzáradna, újjonnan ſzükséges vólna azt meg-vizezni, és a' fekélyeket, ha ki-fakadtak vólna, napjában kétſzer friſs vizzel ki-mosni; ekképpen kelletik mind addig a' marhákkal bánni, valameddig a' jóbbúlás nem következnék, melly idő alatt jó vólna gyakran vélek kő-sót nyalatni. A' nagy hévségnek idein haſznos nem tsak a' betegeknek, hanem még az egéſségeſeknek-is a' folyó-vizbe való ſzállitáſok, avagy a' lábnak és körömnek friſs vizzel való gyakor meg moſattatáſa.

TI-

TIZEN-ÖTÖDIK SZAKASZ.
Az idétlen borjuzásról.

Gyakran meg-esik, hogy a' Tehenek idein korán, az-az már a' harmadik, negyedik vagy ötödik holnapba borjujokat el-vetik. Minémü nagy kára következik ebből a' szegény marhás gazdának, vagy gazda aszszonynak, a' mindennapi tapasztalás bizonyittya azt, minthogy az nem tsak borjuától 's tejétől megfosztatott, de még Tehene-is sok ideig meddőn fog-maradni.

Jelei: Hogy a' Tehén borjuját el-veti, következendő jelekből lehet azt észre venni, tudni-illik, ha az nagyon erőlködik a' vizeletre, ha szüntelen farkát fel-emeli, reszked, ordít, és a' hátulsó lábait távul egymástól terjeszti, és ha a' szemérmes teste, a' tőlgye, tsetseivel együtt dagadt.

Okai: A' Tehén marhának nagyon megterheléſe a' kergetés vagy hágás által; okozza továbbá a' hasnak meg-ütéſe vagy szurásais, az erős purgáló szerek és mérges füvek.

En-

Ennek a' bajnak következendőképpen lehet eleit venni: 1. Az okokat el-kell távoztatni. 2. Szükséges a' tehén marhán az erőlkedésnek idein eret vágni, és azt ha szükséges újra meg-újjitani. 3. Nyugodalmas tiszta 's egéſséges helyre kell azt állítani, hogy ottan ki-nyughaſsa magát; annak utánna belsőképpen az erősebbeknek haſznos a' lisztes moslék sóval, sálétrommal, és egy két kanál mézzel keverve, mellyből lehet napjában háromſzor-is adni; az erőtleneknek pedig jó a' fekete kenyérnek és korpának főtt leve egy pohár fejér vagy vörös borral egyelítve, mellynékik erősitő italul és orvoſság gyanánt ſzolgál.

TIZEN-HATODIK SZAKASZ.

A' Nádrának elö-eséséről.

Midőn a' Tehenekbe a' Nádra hüvelyéből ki tsuſzik, 's elő eſik, ſzerentsétlen bajnak tartatik az, mellynek oka vagy a' nehéz borjazás, vagy a' késő és nagy erőltetéſsel végbez ment tiſztuláſa a' Tehénnek.

Mint-

Minthogy ebben az állapotban az együgyü marhás-gazdák, 's gazda-aſzſzonyok, vagy magok is a' páſztorok ſegíteni nem tudnak, avagy a' ſzemérmeteſség és undorodás miátt a' kinlódó Tehéneket minden ſegítség nélkül hadgyák: azokból ſok Tehén benne el-véſz, mert mihelyeſt az elő eſett Nádrát az hideg levegő-ég el-járta, azonnal a' ſene hozzá érkezik.

Illyetén ſzerentsétlen történetkor következendőképpen kell a' Tehenekkel bánni. Előſzőr végy gyenge ſejér ruhátskát áztasd-meg lágy-meleg vízbe, vagy édes téjbe, azután tekerd azt az újjaidra, és az elő-eſett vagy kitsúſzot Nádrát gyenge tolyás által, tedd viſzſza; ha az elő eſett tag több ideig ki-állott, és a' levegő-ég azt meg-ſzárazitotta, ſzükséges vólna előbb azt lágy-meleg vizzel vagy édes téjjel meg-nedvesíteni, minek-előtte az viſzſzatétetnék. Hogy pedig az elő-eſett, vagy ki-fordúlt Nádrának viſzſza-tevéſe ſzerentséſsen véghez mennyen, és a' Nádra helyében állandóſsan meg-maradgyon, ökör-hójagot kell ſegítségül venni p. o. Végy fel-fujt ökör-hójagat, botsásd-ki belőle a' ſzelet, azután áztasd-meg azt lágy-meleg vízbe vagy téjbe, dugjál bele

egy

egy kis páltzátskát, és annak segítsége által toljad a' hójagott egész nyakig a' Nádra-hüvelybe, annak-utánna egy szalma vagy nádszállal fujd-fel a' hójagot és kösd-meg, hadd a' Nádra-hüvelybe a' fel-fujt hojagott egy hétég-is, még a' Nádra helyében meg-nem erősödik, e' mellyet szükséges még-is a' Nádra-hüvelybe mindennap kétszer *a' 22-dik szám* alatt meg-irt orvossággal bé-fetskendezni. A' Nádra-hüvelybe bé-dugott és fel-fujt hójag, leg-kisebb bajt, vagy szorongatást sem okoz a' marhában, mert a' miátt fekhetik, járhat, ehetik és ihatik, mint a' tökélletes egésséges marha.

TIZEN-HETEDIK SZAKASZ.

A' Tisztulásnak meg-tartóztatásáról.

Midőn a' Tehenek a' meg-borjuzás és az Nádra pogátsának el-vetése után hamar meg-nem tisztúlnak, akkor külömbb-féle bajok érkezik, tudni-illik a' tőlgyök, tsetsek, 's lábaik

baik meg-dagadnak, a' daganat pedig majd tüzes, majd hideg, ſokſzor kemény és vizesis ſzokott lenni. Itten a' Tehenekbe a' téj vagy egéſzlen el-marad, vagy pedig megromlik, és az higgá 's ártalmaſsá valik.

Ebben az állapotban haſznos a' Teheneket a' lágyitó 's fajdalmat enyhítő fűvek levével, melly *a' 23-dik ſzám*-alatt meg-iratik, kliſtérozni, és a' daganatot a' fellebb említett fűvek levével párolni; belsőképpen haſznos *a' 24-dik ſzám*-alatt meg-irt orvoſság, ha tsak belől a' Nádra meg-nem ſzakadt.

TIZEN-NYÓLTZADIK SZAKASZ.

A' Rüheſség 's tetveſségről.

A' bőrnek leg-nevezeteſsebb betegsége, a' rüheſség 's tetveſség. A' rüheſség apró viſzkető fakadékokból áll, oſztatik ſzárazra, mellybe a' fakadékok ſzárazak, és nedvesre, mellybe a' fakadékok meg-genetségeſednek; mind a' kettő ragadó nyavalya. A' ſzarvasmarhák és Juhok többnyire ſzáraz rühbe es-

esnek, a' Lovakon pedig nagyobb részre a' nedves rüh uralkodik.

Okai: Leg-közelebb való oka a' bőr alatt öszve gyült éles viszkető nedvesség, melly származik vagy az állatoknak tisztátalan tartásoktól, a' gőzös 's tisztátalan Istálóktól, a' nagy portól, vagy a' sokáig tartó nedves időtől, avagy támad, a' meg-romlott, penészes eledeltől, 's büdös itáltól; el-térjed az egésségesekre sokszor, és mészi földekreis az el-ragadás által.

Gyógyitása: Ebben a' betegségben minthogy ragadó nyavalya, leg-*első* rendelése légyen az orvosnak, hogy a' rühesek az egésségesektől el-választassának; *másodszor* hogy folyó vizben enéyhányszor meg-úsztattassanak, vagy ha folyó viz nem vólna, a' helyett friss kúti vizzel oda haza, vagy a' szálláson (de meleg időben) jól meg mosattassanak; a' száraz rühben hasznos a' lágy meleg szapanyos vizzel való mosás, a' nedves rühben ez ártalmas; *harmadszor* szükséges azokat dohány levelének és fekete hunyor gyökér főt levével-is több izbe meg-mosni. Ha mind ezek elégtelenek lennének, kellenék *negyedszer* a'

25-dik

25-dik vagy 26-*dik szám-alatt* meg-irtt kenettel élni, és a' rühes marhákat azzal jól megkenni. Azonban egéſséges eledellel kell azokat táplálni, italokba pedig haſznos salétromot, sót, és büdős kö virágot adni. A' tetveſség ellen a' dohány levélnek főt levével való mosás, és az 26-*dik szám-alatt* meg-irt kenet elegendő orvoſság.

TIZEN-KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Szopó-Borjuknak nyavalyáiról.

A' Szopó-Borjuknak három-féle bajok érkezhet, *előſzőr* midőn nem ſzophatnak a' merő gyengeségből. *Máſodſzor* mikor nem ſzophatnak a' ſzáj pöffedékek miátt. *Harmadſzor* ha has menésbe esnek.

Az ollyatén Borjuknak, mellyek merő gyengeségből nem ſzophatnak, egy ideig még meg-erősödnek, ſzájakba kell az annyoktól kifejt tejet, vagy tejes 'semlét a' két újjni közt adni. Ha a' ſzáj-pöffedék vólna rajtok, az-az: ha

nyelveken vagy nyelvek alatt fejér hójagok támadnának, akkor fel-kell azokat tsipni, vagy nyítni, és azonnal a' sebet sós etzetes vizzel jól meg-dörgölni, 's végre sós mézzel békenni, ez által hamar el-mulik a' száj pöffedék, és a' Borjuk szopni kezdenek. A' Borjuknak *bas menése ellen*, melly következik a' negyedik gyomorba turóvá vált téjtől vagy savótól, hasznos eleinten a' fejér málvából, s mezei szegfüből készített ital és Klistér, mellybe két Kanál mézet kell keverni, továbbá, ha a' fosás meg-nem szünik a' következendő orvossággal lehet bizodalmasan élni: Végy Velenczei vagy Debreczeni szappanból fél latot, 's dörgöld jól öszve egy tojás sárgájával, azután tégy hozzá Rhabarbarom porból egy köntinget, egy meszszel kúti vizben egyelítsd öszve, oszd-fel három részre, és add-bé a' Borjunak regvel, délbe, és estve.

MÁ-

MÁSODIK OSZTÁLY.

A' Juhoknak külömbbféle dög-betegségeiről.

ELSŐ SZAKASZ.

A' Peſtisről.

A' Juhoknak peſtiſes nyavalyája, melly mindenkor félelmes, és ragadó ſzokott lenni, rotthadásból álló betegség. Haſonlít a' Szarvas marhának azon közönséges dögleleteſségével, melly a' harmadik gyomor ſzáraz betegségéből következik, és közelít a' Lovak taknyoſságához-is. Uralkodik a' veſzély többnyire tsak a' meleg és alatson fekvő tartományokban.

Jelei: A' Juhok ſzomorúak, bádgyadtak, undorodnak a' ſzokott és kedvelt eledeltől, nem kérödzenek, lélegzet-vételek laſſú, a' pulſuſok gyenge, ſzemeik eleinten lankadtak 's vizeſek, azután tsipáſok, úgy haſonlóképpen az orrokból-is eleinten vizi nedveſség

ſolly, nem ſokára pedig büdös takony ſzivárkodik, ſzájok büdös ſzagot gőzöl, izzadáſok és ganéjlatok el-ſzenvedhetetlen büdös, vérek pedig és egyébb teſti nedveſségek el-oſzlott, huſok ſzinetlen, köverek el-olvadt, sárga ſzinü.

Okai : Leg-közelebb való oka a' vérnek, a' kövérségnek, és egyébb teſti nedveſségeknek meg-bomláſa 's el-oſzláſa, mellyet viſzontag okoznak vagy az egéſségtelen idő, a' rothadt levegő-ég, a' posványos és iſzappal el-öntött legelők, a' penéſzes ta armányok, és büdös italok.

Gyógyítáſa : Minthogy a' Juhoknak vére nagyon híg, 's kövérségek pedig hamar el-oſzlik, melly miátt azok a' rothadásra ſokkal hajlandóbbak, mintſem egyébb-féle állatok, azokból ha a' betegség már ki-ütött, és rajtok el-hatalmazott, nints orvoſság ellene. A' betegségnek elein, és mint el-kerűltető orvoſság az egéſséges Juhoknak, haſználnak *a' 27-dik* vagy *28-dik ſzám-alatt* meg-irt porok, mellyekből lehet azoknak nyalánkat kéſzéteni, de ezen orvoſsággal olly vigyazáſsal kell élni, hogy a' nyalánk után ne igyanak

előbb

előbb a' Juhok mintſem 18 vagy 24 óra mulva; egyſzer'smind pedig legelő-helyeket-is meg-kell változtatni, és ha lehetséges, mindenkor dombos 's ſzáraz helyeken, mellyek fűſzerſzámos füvekkel bővelkednek, legeltessenek.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Kerengölésről.

A' Kerengölés, melly a' főnek egy nevezetes, és igen veſzedelmes nyavalyája, gyakrabban a' Juhokon, mintſem egyébb-féle állatokon tapaſztaltatik.

Jelei: A' Juhok ſzomorúak, fejeket 's füleiket alá hajtyák, nem eſznek, ſokáig egy helybe kedvetlenül állanak, ha pedig meg-indúlnak egy keveſé egyeneſsen mennek, azután ide 's tova tántorognak, végre jobb vagy bal félre kerengölnek.

Okai: Némely Tudóſok a' Juhoknak Kerengölő nyavalyaját az agy-velő hártyai közt, vagy annak kamaráiban öſzve-gyűlt vízi ned-

veſségnek, melly az agyat nyomni ſzokta, tulajdonittyák. Inditó okokúl adgyák a' nagy hévséget, és a' főnek a' nap-fénytől felette való meg-sütését, a' ſokáig tartó lágy meleg nedves időt, a' gözös aklokat: egyebek úgy tartyák, hogy a' Kerengöléſt egyedül az agy-velőben találandó eleven kis kukatzok *), mellyek mindenkor vizi hójagotskákba ottan bé-zárva találtatnak indittyák azt.

Gyógyitáſa: Ha a' Juhoknak Kerengölését az agyba öſzve gyült vizi nedveſség okozná, akkor haſznos vólna a' körtvély forma tüzes vaſsal a' Juhok homlokát meg-sütni, vagy az helyett a' homlokon ſinórt húzni, melly által a' vizi nedveſség onnént ki-tsalatik; a' Juhászok egy poffon ütéſsel ſzokták a' Juhok Kerengölését gyógyitani. Ha az agy-velőbe találandó eleven kis kukatzok okoznák azt, akkor a' ſzarvas ſzarv Spirituſſal az Juhoknak orrába kell fetskendezni, melly által a' kukatzok ki-veſznek és a' Juhok meg-gyógyúlnak.

HAR-

---

* Prof. Leske, és Götz.

HARMADIK SZAKASZ.

A' Köhögésről.

A' Juhok Tavaſzſzal vagy Öſzſzel leg-inkább köhögnek, köhögéſek pedig ſzáraz vagy nedves ſzokott lenni. Az elsőben, melly a' Tüdő gyuladáſt, vagy a' Torok-gyékot jelenti a' ſzajak, nyelvek 's torkok forró, ſzáraz, és hideglelésſek feletébb való, az utolsóban a' ſzájak 's nyelvek nyálas, az orrokból pedig ſzüntelen vizi vagy nyálos nedveſség foly.

Okai: Leg-közelebb való oka a' ſzivós, 's nyúlos 's éles nyál vagy más tsipös nedveſség, melly a' lehelő gégét 's annak fejét öſzve húzza, ſzorongattya, a' lélegzet-vételt akadályoztattya, azt pedig indíttya bennek vagy a' poros és penéſzes eledel, a' posványos és tiſztátalan viz, az izzadásnak viſzſza verödéſe, avagy következik a' torok gyékból, a' tudö-gyuladásból.

Gyógyitáſa: A' ſzáraz köhögés ellen haſznos a' liſztes moslék, Salétrommal, büdös

kő-virággal és mézzel egyelítve, vagy a' buza korpának főtt leve, sóval, salétrommal, 's borkővel, hasznosok még a' lágyitó füvekből és buza korpából készétett pároláſok-is, és *a' 27-dik szám-alatt* meg-irt orvoſság. A' nedves köhöges vagy fulladozás ellen, melly többnyire a' Tüdőnek hibájától következik, jó az árpának főtt leve salétrommal és mézzel egyelítve, avagy *a' 28-dik szám-alatt* megírt orvoſság. Eledelek a' Juhoknak száraz és tiſzta takarmányból álló legyen, és sót kell vélek gyakran nyalatni.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Has menésről, vérhasról, és vérhugyzásról.

Mind a' has menés, vérhas, mind pedig a' vérhugyzás veſzedelmes nyavalya a' Juhokba. A' hasmenésbe többnyire tsak a' ſzopó bárányok esnek, a' vérhas pedig és vérhugyzas inkább az idősbb Juhokon tapaſztaltatik.

Okai:

Okai: A' Szopó-bárányok has-menésbe esnek akkor, midőn az Anya-Juhok roſz és penéſzes takarmányal tapláltatnak, és egéſségtelen italok 's aklok van; a' vérhaſt el-kapják a' Juhok az egéſségtelen levegö-égből, a' ſokaig tartó nedves 's hideg tavaſzi vagy öſzi idötől; a' vérhugyzásba esnek a' mérges füvektől, a' ſzokatlan italtól, 's kénköves viztől.

Gyógyítáſa: A' ſzopó bárányokba meg-ſzünik azonnal a' *fosás*, mihelyeſt az Anya-juhok jó, és egéſséges eledellel tapláltatnak és tiſzta ſzáraz aklokba tartatnak, 's gyakran friſs levegö-égre ki-botsáttatnak. A' *vérbasba*: elöſzör el-kell a' betegek Juhoktól az okokat távoztatni, azután ſzükséges azoknak vagy pirított ro's liſztből, vagy pirított és porrá tört lentséből, tölgy-fa, vagy tserfa makból kéſzétett moslékot adni, ha magoktól nem innának, a' ſzájokba kell belőle egyegy pohárral tölteni. Ha még ezek ſem haſználnának *a' 29-dik ſzám-alatt* való orvoſsággal lehetne élni. A' vérhugyzás ellen haſznos *a' 30-dik ſzám-alatt* meg-irt ital.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' Mételyről.

A' Juhoknak Mételye által értetnek a' májban feſzkelendő lapos-férgetskék, mellyek igen haſonlítanak a' motsárokba találandó kis-piótzákhoz, a' büdös-féreghez, vagy tökmaghoz.

Minémű veſzedelmes a' Juhokba a' mételyes nyavalya, ki-tetſzik abból, hogy az által nem ſokára ha nem orvoſoltatnak, halálos bajok érkezik, tudni-illik máj-rekedésbe, rothadásba, sárgaságba és végre vizi betegségbe esnek, mellyben-is mind egyik el-veſznek.

Jelei: A' Juhok nyughatatlanok, lábaikkal tapodnak, ide 's tová hömpölögnek, haſok és lábaik dagadtak, a' ſzokott eledel helyett ſzüntelen tsak a' földet, fát vagy falat rágják az akolban.

Okai: Többnyire az Orvoſok abban megegyeznek, hogy mikor a' Juhok meg-ſzom-

ju-

juhozván, a' motsárokból iſznak vagy iſzapos 's vizes fűvet eſznek, ſok apró féreg tojáſokat ſzednek-fel, mellyekből mételyek leſznek, és hogy ezek a' gyomrokból az epe tsévén által, a' májban mennek, 's ottan el-ſzaparodván gyuladáſt, máj-rekedéſt, rothadáſt sárgaságot, vizi betegséget 's végre pedig halált okoznak.

Gyógyítáſa: Ezen nyavalya ellen haſznos a' nyájnak minden héten egyſzer korommal, üröm-fű porával és korpával öſzve egyelített ſalétromot, sót, nyalánk gyanánt adni, de attól a' vizet 12 vagy 18 óráig meg-kell fogni; különös haſzna van még ellene a' keſerű gyökérnek, az ördög-bardája-fűnek, angyal gyökérnek, áloénak, ördög-ſzarnak-is, ezeket pedig megént porrá kell törni, és sóval öſzve kevervén nyalánkba a' Juhoknak adni, de ismét arra kell vigyázni, hogy azok 12 vagy 18 oráig reá vizet ne igyanak. Magam tapaſztaltam, hogy a' Bürök-fűnek pora-is (*Cicuta*) sóval egyelítve, és az hangyálnak pora ismét sóval keverve, 's nyalánkba adva különös haſznú orvoſság légyen a' métely ellen.

Mind

Mind ezeken kivül javaſoltatik még *a' 31-dik ſzám-alatt* meg-irt ſzer-is. Továbba lehet még a' Juhoknak napjában egy meſzſzel bor-etzetet-is melegen, egy marok sóval és öſzve tört fenyő maggal adni.

HATODIK SZAKASZ.

A' Himlöröl.

A' Juhoknak himlős nyavalyájok méltán ragadó betegségnek tartatik. Támad az időnek változandó 's meg-romlott bizonyos mivóltától; valahányſzor azért az idő vagy levegő-ég olly tulajdonságra jut, mind anyiſzor a' Juhoknak himlöjek érkezik, hanem el-terjed a' betegekről az egéſségeſekre, az el-ragadás által-is.

A' Juhok-himlöje uralkodik többnyire csak ollyatén helyeken, mellyeknek fekvéſe alatson, 's posványos; a' dombos helyeken vagy a' hegyek közt ritka nyavalya.

Oſz-

Osztatik jó és rosz félére. Jó féle himlöknek tartatnak azok, mellyek gömbölüek, domboruak, és akkorák, mind egy lentse vagy borsó szem, 's mellyeknek piros kerületek van, és azok a' hatodik vagy hetedik nap ki-fakadnak, 's fejér sürü genetség foly belőlök. Illyetén jó himlőket szokott a' tavaszi, és öszi idő elő hozni, a' nyári meleg idötől többnyire rosz himlöket lehet várni. Rosz himlöknek tartatnak az öszve forrottak, a' kék szinüek, a' laposok, a' bé-esték, és a' mellyeknek nints piros kerületek. — Veszedelmes himlőknek tartatnak azok föképpen, mellyek más betegségekkel közösök, p. o. a' tüdő-gyuladással, rothadással, has-menéssel.

Gyógyítása: Az Orvosnak leg-*első* gondgya légyen arra, hogy az himlös Juhok az egésségesektől el-választassának, és különös tiszta akolba tartassanak, abból pedig mindennap a' friss szellőre ki-botsátassanak, azután hogy a' himlők jól ki-jöhessenek és a' belső forroság meg-szünnyön, büdös kő virágot salétrommal és korpával egyelítve kell a' Juhoknak nyalánkba adni, ha nem nyalnák, vizbe lehetne az említett orvosságot bé-adni. A' Juhászok az izzadás végett szoktak meg-

ol-

olvaſztott ſzurokban mártott falat kenyeret a' Juhoknak adni. Ha a' beteg Juhok nem ennének, melly többnyire a' ſzájnak és nyelvnek tiſztátalanságától van, akkor ſzájokat és nyelveket sós 's etzetes vizzel meg-kell mosni, tsipás ſzemeiket pedig ſzükséges vizzel ki-mosni. Midőn ſzorulásba vannak és nem ganéjlhatnak, jó vélek sós vizet itattni, a' Juháſzok ſzoktak egy kis darab ſzappant a' ſeggek végébe dugni. Ha fosás érkezik reájok, piritott rozs-liſztből, piritot és porrá tört lentséből kéſzétett moslék adaſsék nékik, avagy lehet *a' 32-dik ſzam-alatt* meg-irt orvoſsággal élni. A' roſzféle himlőben *a' 33-dik ſzám-alatt* meg-irt nyalánk javaſoltatik. Ha a' himlőhöz tüdő vagy torok gyuladás érkeznék, melly nyáron gyakorta meg-történik, akkor a' ſzügyön vagy nyakon ſinórt kell húzni, és belsőképpen a' beteg Juhoknak hivesítő 's ſalétromos italt kell adni; haſznos a' főt árpa vize-is egy kevés mézzel és etzettel egyelítve. Az egéſséges Juhokat jó 's tiſzta eledellel kell táplálni, és ſzükséges vélek gyakran sót-is nyalatni.

HE-

HETEDIK SZAKASZ.

A' Rüheſségröl 's tetveſségröl.

Az Juhoknak rüheſsége nem tsak ragádó, hanem halálos betegség-is ſzokott lenni. Oſztatik *ſzárazra* és *nedvesre*; meg-ésmertetik abból, hogy a' bőrön ſzáraz vagy nedves pörsenyéſek és viſzketö-fakadékok támadnak, mellyeknek vagy a' külsö tiſztátalanság, vagy az éles és meg-romlott vér 's egyébb teſti nedveſség az oka: a' külsö tiſztátalanság ha a' Juhok gözös, büdös, 's tiſztátalan aklokba tartatnak, nem uſztatattnak, nem moſattattnak, ſzüntelen, a' nagy por lepi böröket, 's nagyon izzadnak; a' vérek 's egyébb nedveſségek pedig attól romlik-meg, ha roſz és penéſzes takarmánnyal tapláltatnak, és roſz, büdös vizet iſznak.

Gyógyitáſa: Ebben a' betegségben mindeneknek elötte el-kell a' rühes Juhokat az egéſségeſektöl válaſztani, külömben egy rühes Juh az egéſz nyájat meg-veſztegetheti,

an-

annak-utánna szükséges azokat meg-nyiretni, és azt véghez vévén, folyó-vizbe ha alkalmatosság van, meleg időben meg-úsztatni, avagy eleinten hideg kúti vizzel azután lágy-meleg szapanyos vizzel, végtére pedig dohány levelének föt levével jol meg-kell mosni. Ha az enyehánszor való mosás és tisztogatás nem használna, lehetne *a'* 34-*dik* vagy *a'* 35-*dik szám-alatt* meg-irt kenettel, a' rühes-Juhokat meg-kenni. A' midőn a' rüh a' belső testi nedvességeknek meg-romlásától származik, vér tisztitó orvosság a' mint *a'* 36-*dik szám-mutattya*, kivántatik. A' Juhok tetvessége ellen hasznos *a'* 37-*dik szám-alatt* meg-irt kenet, avagy probáld-meg a' következendöt: Végy enyehány tojásokat, süsd-meg, vedd-ki belölök a' sárgájokat, azután iros vajjal keverd öszve, és meg-melegitvén kennyed-meg véle lágy-melegen a' tetves Juhokat.

NYOL-

NYOLTZADIK SZAKASZ.

A' Lábakon való görtsről.

A' Juhok gyakorta, ſeregenként meg-görtsösödnek, kiváltképpen ha azok nedves, eſsős időben ſokáig a' fák között egy helybe heverni kénſzerittetnek. De el-múlik ezen bajok, mihelyeſt jó ſzáraz legelőre hajtatnak, és a' muſtár fünek erős etzetbe meg-főzött levével lábaik meg-moſogattatnak; hanem ſzükséges még *a' 38-dik ſzám-alatt* meg-irt italból-is reggel és eſtve egy meſzſzelt a' görtsös Juhoknak torkokba tölteni. Ezeken kivül haſznos még a' sárga agyagból tsinált mázis, p. o. végy sárga agyagból annyit a' mennyi ſzükséges, keverd öſzve azt elegendő vizzel, azután tölts hozzá erős etzetből egy vagy két meſzelt, és azt jól öſzve egyelítvén mázald-bé véle a' Juhoknak görtsös lábait.

KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Tsetsnek, és Szemnek gyuladásáról.

Midőn az Anya-juhoknak a' tsetsek vagy a' tsetsnek bimbója meg-gyulad, azt az együgyü, és tudatlan emberek mérges gyék, vagy vipera kigyó tsipésének szokták tulajdonítani; holott olly mérges állatok Isten jóvoltából a' mi földünkön, ki-vévén Bánátusnak, és Horváth Országnak egygyik részét, nem találtatnak.

Ezt a' sérelmet tehát az Anya-juhokba inkább a' szopó Baránykáknak lehet tulajdonítani, midőn tudni-illik azok oda haza akolba tartatván, a' nagy szomjúság miátt az haza hajtott Anya-juhokba nem tudnak választ tenni, hanem mind egy-aránt akarják azokat szópni, és idegen Juhnak tsetséhez kapnak, a' Juh pedig magát ellenek védelmezvén hirtelen fel-ugrik, tsetsét a' Bárány szájából kirántya, de tölgyének sérelmével.

Ez

Ez a' baj könnyen el-kerültetik, ha a' Bárányok az akolból szabadon ki-botsáttatnak, így mindenik meg-találván tulajdon annyát, minden sérelem nélkül szophat annyit, a' mennyi nékie szükséges. Ha pedig már a' tsetsek, vagy annak bimbója meg-dagadt, meg-gyuladt, akkor haszuos a' lágyító, és el-oszlató füvek levével a' mint *az* 39-*dik szám* mutattya élni. A' Juhászok szokták a' daganatot iros vajjal meg-kenni, de az Orvosok meg-vetik azt az okból, hogy általa az izzadás meg-ákadályoztatik. A' szem gyuladás ellen, mellynek okai nyáron a' feletébb való hivség, a' nagy por; télen pedig a' meleg, és gözös aklok szoktak lenni, hasznos a' Juhoknak folyó-vizbe való uztatása, vagy a' szemnek eleinten friss vizzel, azután pedig fejér vizzel a' mint 45-*dik szám* mutattya gyakran való meg-mosattatása.

TIZEDIK SZAKASZ.
A' Torok Daganatról.

A' Torok daganat a' Juhokban kétféle szokott lenni, tudni-illik forró és hideg. Az elsőben a' Juhok köhögnek, neház lélegzetet

zetet vesznek, és egész testek, kiváltképpen nyakok forró és dagadt. A' másodikban sem nem köhögnek, sem nem forrók, hanem tsak szomorúak, bádgyattak, az eledeltől undorodnak, és a' fülök tövén vizes 's lágy daganat fészkelödik.

Gyógyítása: A' forró daganat ellen hasznos orvosság a' lágyító, és füszerszámos füvekkel való párolás a' mint *a' 39-dik szám*mutattya, vagy *a' 40-dik szam-alatt* meg-irt kenet; mihelyest pedig a' daganat genetségessé vált, fel-kell azt metzeni, hogy abból a' genetség ki-folyhasson, belsőképpen pedig adassék a' Juhoknak lágyító, és hivesitő ital p. o. lisztes moslék vagy Savó salétrommal, és borkövel egyelitve, és hajtassanak azok száraz, és tiszta legelő helyekre.

A' Vizi torok-daganat vagy golyva ellen, melly a' Juhokban, vagy a' téli rosz takármánytól, a' gözös akloktól, vagy pedig a' posványos legelőktől, 's motsáros vizektől veszi eredetét, nem tudunk tellyességgel semmi bizonyos orvosságot, és minthogy abban a' Juhoknak vérek, 's egyébb testi nedvességek már egészlen meg-romlott, 's el-oszlott, el-

veszt-

veſznek benne mind egyenként. Az egéſséges Juhok mentek maradnak tőle, ha az ember az okokat el-távoztattya vélek, és jó legelő helyekre hajtatnak, 's gyakran sót nyalhatnak.

TIZEN-EGYGYEDIK SZAKASZ.

Az Orbántzról.

Az Orbántz által, melly külömben a' Juhászoktól ſzent Antal tüzének, 's vér tályognak-is neveztetik, értetődik a' bőrön támadott forró kemény, 's feſzes, és igen fájdalmas daganat, melly hamar fenévé válik, és ſokſzor a' bőr a' husról mintha meg-égett vólna le-foſzlik, vagy a' vér a' bőr alatt való réſzeket el-önti. Ez a' betegség meg-jelenik ugyan a' ſzarvas marhákon, lovakon-is, de többnyire uralkodik tsak a' Juhokon.

Jelei: Kezdődik nagy borzadozáſsal, reſzkedéſsel, melly után a' forróság hirtelen elfuttya az egéſz teſtet, nem ſokára pedig az állatnak fején, nyakán, hátán, vagy oldalán

forró, 's igen fájdalmas daganatok emelkednek-fel, vagy ha az említett réſzeken ſemmi daganat nem támadna, akkor a' bőrön gyuladt foltok mint a' veres poſztó látzatnak. El-veſznek benne a' Juhok 24, vagy 28. óra alatt. A' meg-döglött, és fel-bontott Juhokba, Ökrökbe, 's Lovakba a' bör, és húſos réſzek közt ſok sár viz találtatik, a' ſzügynek, és hasnak ürege-is haſonló sárga vizzel tőltve van, a' tüdőknek, májnak, és lépnek pedig külső réſzein több apró vizi hójagok találtatnak.

Okai: Az Orvoſok többnyire abban majd mind meg-egyeznek, hogy ezt a' betegséget egyedül az időnek változandó mivólta p. o. hirtelen melegről hidegre, 's ſzárazról nedvesre való fordúláſa, melly miatt az izzadás az állatokba viſzſza verődik, ſzokta elő hozni, és hogy a' posványos legelő helyek, és motsáros büdös vizek-is adnak reá alkalmatoſságot.

Gyógyitáſa: Előſzör javaſoltatik itten az ér-vágás, azután a' lágyító, és hivesítő italok p. o. liſztes moslék ſalétrommal — Savó ſalétrommal, és borkővel, haſznos a' büdös

kő

kő virágnak, üröm fünek, rutának pora sóval, salétrommal egyelítve, 's nyalánkba adva. Az értelmes Juhászok szokták a' keserű lapunak (*lapatum acutum*) üröm fünek, rozmarinnak borban, vagy erős etzetben főtt levével hidegen az említett forró daganatokat mosogatni. De valahányszor az Orbántz nagyon el-terjedt, és a' daganat több részeket el-futott, mind annyiszor gyógyíthatatlan az.

HARMADIK OSZTÁLY.

A' Sertéseknek külömbbféle Dög-betegségeiről.

ELSŐ SZAKASZ.
A' Torok-gyékről.

A' Torok-gyék a' sertéseknél nem egyébb, hanem a' toroknak egy olly veszedelmes gyúladása, mellyben azok többnyire 24. óra alatt el-döglenek.

Jelei: Ebben a' nyavalyában a' sertések szomorúak, szüntelen egy helybe állanak, szája-

kat fel-táttyak, 's nehéz lélegzetett vesznek, szemeik ki-fordúlóba vannak, torkok dagadt, röffögések rekettebb hangu, nem ehetnek sem nem ihatnak a' fájdalmas daganat miát, jóllehet azok felletébb éheznek, és szomjúhoznak. Ha a' daganat a' toroktól-fogva egészlen a' szügyig el terjed, és szemeik tsipások az orrokból genetséges materia foly szájokból pedig büdös szag jön, igen rosz jel az, mert ollyankor nagyobb részre mind el-vesznek benne, és akkor ragadónak-is lehet azt bátran tartani.

Okai: Hogy a' Torok-gyék a' sertéseknél az időnek változandó bizonyos mivoltától támad, több esztendőbéli saját tapasztalásim bizonyságim abban; valahányszor tehát a' sokáig tartó száraz-nyári idő után, nedves-ősz következett, mindanyiszor tapasztaltam, hogy a' sertések Kis-asszony, vagy szent Mihály-Hóban torok-gyékba estek; hanem hogy a' viznek fogyatkozása-is, főképpen pedig a' hideg, és havas-viz, az izzadásnak viszsza verödése, és a' mint némelly bárom, orvosok tartyák a' mérges füvek, és éretlen, 's férges makkok-is a' vészélt elő hoztattyák, én azt tellyességgel nem tagadom.

Gyó-

Gyógyítása: A' torok-gyék ellen mint védelmező orvoſság javaſoltatik előſzőr az érvágás, vagy a' nyakon való ſzinor-huzás, hanem lehet ezek helyet a' ſertéſek fülé hegyébe-is egy árpa ſzem nagyságu hunyor-gyökeret dugni, azután belsőképpen adaſsék nékik lágyító, vért tiſztitó, és has hajtó ital a' mint *a' 40-dik ſzám* mutattya. Jónak tartatik a' főt Rák-héja-is moslikba adva. Ezeken kivül tanátsos a' ki-járó ſertéſeknek legelő helyeket, 's taplálo eledeleket-is mind addig még a' Dög uralkodik meg-változtatni, és azokat mértékleteſsen tartani, föképpen pedig a' hideg, 's nedves időtől védelmezni. Ha a' torok-gyék már ki-ütött rajtok akkor külsőképpen tüzes vaſsal meg-kell a' fülők tövét (értem a' daganat mellékét) sütni, és a' megsütött helyet terpentinával, vagy pedig körös-bogár, avagy hunyor gyökér porával dörgölni, melly által a' belső gyuladás ki-tsalattatik; annak-utánna jó a' daganatott lágyító füvek, vagy korpának főt levével gyakran párolni, és mihelyeſt meg-puhulna azonnal fel-kell azt metzeni, vagy ſzurni. Valameddig a' ſertéſek nyelhetnek haſznos nékiek *a' 41-dik ſzám-alatt* meg-irt orvoſság.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Far-fenéröl.

A' Far-fene a' ſertéſeknél nem ritka nyavalya. Meg-ismértetik abból, hogy a' ſertésnek fara, avagy hatulsó réſze, úgy látzatik, mintha le-vólna törve, és hogy azt a' hatulsó lábaival egygyütt maga után nagy nehezen hurtzollya, ſzája tiſztátalan, 's annak belső réſzén, és a' nyelvén hojagok, 's kelevények látzatnak, és hogy ſertéje-is, mellynek töve, vagy gyökere véres, ki-hull.

Gyógyitáſa: Ebben a' betegségben ſinlödő ſertésnek eleinten a' ſzáját ki-kell sós, 's etzetes vizzel mosni, vagy hamuval tiſztogatni; azután ſavot kell véle egy kevés liſztel vagy korpával, 's sóval egyelítve itatni, és enyihány napokig *a' 42-dik ſzám-alatt* meg-irt vért tiſztitó orvoſsággal élni.

HAR-

HARMADIK SZAKASZ.

A' lentsés, 's borsos, vagy mirigyes Sertésről.

Mikor a' Sertésnek husa vagy szalonnája meg-szeplősödik, és abban lentse vagy borsó-szem forma mirigyes tsomótskák, mellyek eleinten fejérek, azután barnák, vagy kékek szoktak lenni, fészkelődnek; akkor a' Sertést némellyek lentsésnek, borsosnak, mások mirigyes húsunak, tetvesnek, 's frantzosnak-is nevezik. Akár minémű név alatt értetödgyék ez a' betegség, nyilván való dolog az, hogy illyetén állapotu Sertésnek a' husa, és szalonnája meg-romlott, tisztátalan, egésségtelen, és hogy az az emberbe undorodást, 's tsömörlést okoz.

Okai: El-kapják a' Sertések ezt az undok betegséget, a' feletébb meleg, és száraz időben, ha sokáig egy féle, és rosz eledellel tápláltatnak, tisztátalanúl tartatnak, nints friss levegő-égek, jó 's elegendő vizek, avagy ha meleg, büdös, 's rothadt vizet isznak.

Gyó-

Gyógyítása: Valameddig a' mirigyes tsomótskák tsak kivül a' nyelven féſzkelődnek, elegendő orvoſság, ha a' Sertéſek nyelve ſzapanyos vizzel jól meg-moſatik, 's dörgöltetik, azután pedig *a' 42-dik ſzám-alatt* meg irt kenettel bé-kenetik. De mihelyeſt a' lentse, 's borsó forma mirigyek a' huſos vagy ſzalonnás réſzeket el-futották, és ottan féſzkelődnek, a' Sertéſek rekedezve röffögnek, büdös ſzag jön a' ſzájokból, azonnal el-kell a' betegeket az egéſségeſektől válaſztani, és a' 43-*dik*, vagy 44-*dik ſzám-alatt* meg-irt orvoſságból nékik adni. Ezeken kivül haſznosnak tartatik a' lentse, és kender mag-is, mellynek etetéſe által a' Sertéſek nem tsak az említett undok betegségből ki-tiſztúlnak, de mentek-is maradnak tőle.

TOL-

TOLDALÉK
A' Dühöſségről.

Az Állatoknak mindennémű betegségei közt a' dühöſség, mellyet különben veſzettségnek, bomlásnak-is neveznek leg-félelmesſebb leg-veſzedelmeſebb nyavalya ſzokott lenni. A' Kutyáknak, Matskáknak, Rókáknak, és Farkaſoknak terméſzeti hajlandóságok van reá, és azok magoktól-is meg-dühödnek. A' Lovak pedig, Ökrök, Juhok, és Sertéſek tsak más dühös állattól kapják-el azt. Az elsők, mellyeknek terméſzeti hajlandóságok van a' veſzettségre, meg-dühödnek a' ſelettébb meleg, ſzáraz, vagy hideg fagyas időben, ha tudni-illik azok akkor vizet nem kapván, ſokáig kintelenek ſzomjúságot ſzenvedni, vagy ha rothadt dög-huſsal elöbb gyomrokat meg-terhelik, és azután reá ſok büdös vizet iſznak. Az utólsók Lovak, Ökrök, Juhok, vagy Sertéſek pedig egyedül tsak a' meg-marás, vagy ſzaglás által veſznek-meg, jóllehet ugyan a' dühös állatnak hu-

husa, vére, 's nyála, és minden egyébb testi nedvessége ragadó erővel bír, de a' nyála még-is, mellyet a' harapás által az egészséges állattal közöl, leg-inkább ragadó szokott lenni.

Jelei: A' dühösség következendő jelekkel mutattya-ki magát:

Az első grádusba: Az állat szomorú, magát el-rejti, nem eszik, vigyázatlan, fejét, 's füleit ala hajtya, komor tekéntetü, szemei könyveznek; itten a' Kutya morogni, a' Ló nyeríteni, a' szarvas-marha rekedezve bőgni, a' Sertés pedig röffögni kezd.

A' második gradusba: Az állat szomorúabb, szemei szikráznak, farkát lábai közé huzza, szomjúságát jelenti, nyelvét ki-lóggattya, és nyál foly a' szájából, nyughatatlan, lót, fút, irtózik a' viztől, és világosságtól, a' Kutya maga árnyékát rekedezve ugattya. Ebben a' grádusban az állat már igen harapós, lassan fut, és futtába ide 's tova tántorog.

A' harmadik grádusba: A' dühös állat száját nyitva tarttya, ki lóggó nyelve száraz már, és feketés, mindent, a' mit csak el-érhet harap,

rap, felette irtózik a' viztől, és világoſságtól, laſsan, és tántorogva jár, futnak elötte a' többi Kutyák, és egyébb egéſséges állatok, végre reſzkedni kezd, egyſzerre lábairól leeſik, és azonnal el-döglik, halála óráján a' torka néki nagyon meg-dagad.

Gyógyítá'a: Mihelyeſt a' dühöſség valamelly álaton ki-ütött, mellyet az fellyebb megirt jelekből könnyen éſzre lehet venni, azonnal agyon kell azt a' félelem, 's veſzedelem végett, lövetni, vagy üttetni; ha pedig a' veſzetségnek az állaton még ſemmi jele nem tápaſztaltatnék, de bizonyos vólna felőle, hogy dühös Kutyától vagy egyébb meg-veſzett állattól meg-maratott: akkor következendőképpen kellettnék véle bánni. 1. A' meg-harapott reſzet vagy ſebet ki-kellenik azonnal sós, 's etzetes vizzel mosni. 2. Ha a' harapás által nagy ſeb okoztatott az állatba ſzükséges vólna, azt inkább ki-metzeni, vagy tüzes vaſsal meg-sütni. 3. A' ſebet izgató kenet által (unquent. digeſtivum acre) genetségre kell hozni, és jó ideig azt nyitva tartani, hogy belőle a' genetség ki folyhaſson. 4. Belső képpen haſznos védelmező orvoſságnak tartatik a' tyuk hur fának (anagallis arvenſis) fő leve-is, mellyből

ből a' meg-martt állatnak 10. 15. napig ital gyanant böven kell adni. 5. Minthogy pedig magam tapaſztaláſiból tudom, hogy a' dühöſség ellen különös ereje légyen *a'* 45-*dik*, és 46-*dik ſzám*-alatt meg-irt ſzereknek-is; azért batorkodom én azokat a' ſzükségnek idein kinek-kinek ajánlani.

A' TÁBLÁKNAK MAGYARÁZATTYA.

Az első Tábla Nro. 1. A' Barom állatoknak számát, nemét, és hogy hány esztendősök, 's mitsoda szőrüek vóltak a' Dögnek kiütése előtt, jelenti.

A' második Tábla Nro. 2. Meg-nevezi először a' Helységek nevét, a' hol a Dög uralkodik, továbbá bé-jelenti az elől-járóknak az egéséseges Barom állatoknak, 's betegeknek, meg-gyógyúltatnak, és el-döglötteknek számát, és hogy minémű nem, és kor béliek, avagy szőrüek vesztek leg-inkább, 's mellyek maradtak mentek a' Dögtől.

Az harmadik Táblának Nro. 3. magyarázattya: melly szerént a' Fels. K. He y-tartó Tanátsnak parantsolattyára, a' Magyar Országi Phylicus Urak, és Barom orvosok kötelesek a' marha Dögről való jelentéſt megtenni, és azt az Elől-járóknak bé-küldeni.

A' Táblának kezdetén lévő tsillagzat * jelenti az első, második, harmadik &c. számat, tehát tételsék I-sső, II-dik, vagy III-dik &c. Tábla.

A' Táblának I-sső Rubrikájába ki-kell a' T. Nemes Vármegyének, és abban lévő helységnek nevét tenni.

A' II-dik Rubrika foglallya magába a' Barom állatoknak számát a' Dögnek ki-ütése előtt, p. o. azoknak egész száma minek-előtte a' Dög-kezdődött, állott 500 darabból.

A' III-dik Rubrika jelenti a' Barmoknak egész számát az első meg-visgálás után, ki-vévén az el-döglötteket, p. o. minek előtte a' Dög kezdődött, a' marhák egész száma állott 500 darabból, hanem az első meg-visgálásig el-döglött belőlők 50 darab, tehát az első meg-visgáláskor a' marhák száma tesz 450 darabot. Ezt pedig ki-kell hiven a' harmadik Rubrikába tenni.

A' IV-dik Rubrika mutattya, mennyi légyen a' betegeknek száma az első meg-visgáláskor, hanem az előbb el-veszteknek számát-is ide kell

szám-

ſzámlálni. Ez a' negyedik Rubrika a' következendő Tabellákba mindenkor üreſsen maradgyon.

Az V-dik Rubrika jelenti a' betegeknek ſzaporodását hétről hétre.

A' VI-dik Rubrika foglálja magába minden betegeknek ſzámát öſzveségeſsen vévén. Ez a' Rubrika az első Táblában meg-egygyez a' IV-dik Rubrikának Sommájával, hanem a' többi Táblákba külömböz tőle a' hozzá adás által.

A' VII-dik Rubrika jelenti a' Dögből kigyógyúltak ſzámát.

A' VIII-dik Rubrikába ki-kell tenni az eldöglöttek ſzámát.

A' IX-dik Rubrika ki-mutattya az egéſz ſzámnak meg-kiſsebbedését, p. o ha a' 123 darab betegekből (a' mint a' VI-dik Rubrika mutattya) 72 az VII-dik Rubrika ſzerént meg-gyógyúlt, és 30 darab (lásd a' VIII-dik Rubrikát) el-döglött, tehát meg-kiſsebbült a' betegeknek ſzáma, és ha ezen két Rubrika

tudni-illik a' VII-dik, és VIII-dik öſzve ſzámláltatik, az egéſz ſzámnak meg-kiſsebbedéſe téſzen 102.

A' X-dik Rubrika jelenti, mennyi légyen a' betegen maradtaknak ſzáma a' le-kiſsebbedéſt le-vonva, p. o. ha a' IX-dik Rubrikának ſzáma, melly 102. áll, le-vonatik a' VI-dik Rubrikának Sommájából, melly 123. téſzen, akkor marad tsak 21. darab beteg. Ezt a' ſzámat ki-kell a' X-dik Rubrikába tenni.

A' XI-dik Rubrika az egéſségeſeknek, meggyógyúltaknak, és betegeknek ſzámát jelenti. Ez a' Rubrika mindenkor meg-egyez a' III-dikkal.

A' XII-dik Rubrika mutattya a' proportiót, tudni-illik: mitsoda mérséklés légyen a' meggyógyúltak, és betegek közt.

A' XIII-dik Rubrika jelenti haſonlóképpen a' proportiót az el-döglöttek, és betegek közt. Mind a' két Rubrikát pedig a' következendő példák meg-világoſíttyák:

Mo-

Monoſtor Helységbéli márhák

betegek	meg-gyógyúltak	el-döglöttek
56	24	16

már mind a' három Summát el-kell oſztani egy oſztóval (dividenſel) p. o. 8-al

56	7	24	3	16	2
8		8		8	

az-az: 8 az 56 lehet hétſzer tálalni, továbbá 8 a' 24be háromſzor, és 8 a' 16ba kétſzer, tehát a' proportió abban áll, hogy a' meggyógyúltak állapottya a' betegekhez képeſt ollyan mint 3 az 7hez; és az el-döglöttekneк az betegekhez képeſt annyi mint 2 a' 7hez.

Más példa, lásd a' Táblába:

Szabad Királyi Peſt Városbéli marhák

betegek	meg-gyógyúltak	el-döglöttek
104	64	32

ismét mind a' három Summát egy dividenſel, p. o. 8-al kell el-oſztani.

104	13	64	8	32	4
8		8		8	

az-az: a' 104be találni 8 tizen-háromſzor, a' 64be találni 8 nyóltzſzor, és 32be találni 8 négyſzer, tehát a' XII-dik Rubrikába a' pro-

portió annyi mint 8 13-hoz képeſt, és a' XIII-dik Rubrikába, melly az el-döglöttek, és a betegek köztt teſz merſékléſt, annyi a' proportió, mint 4 a' 13 közt.

A' XIV-dik Rubrika foglalya magába a' Dög betegségnek meg-nevezését, annak okait, 's jeleit, mellyekre főképpen mind a' betegeknél, mind pedig az el-döglöttek, és fel-bontzoltakba vigyázni kell, és azt híven fel-jegyezni.

A' XV-dik Rubrika jelenti a' rendelt belső, és külső orvoſságokat, és azoknak erejeket.

A' XVI-dik Rubrika illeti a' Phyſicus Urakat; kiknek köteleſségek ebbe a' Rubrikába fel-jegyezni, mitsoda külömbséget vettek éſzre a' Dögbe a' marhák nemekre, korokra, 's ſzőrökre nézve, és hogy miképpen vitték az emberek a' polgári, 's orvoſi rendeléſeket véghez.

OR-

ORVOSLÓ FORMULÁK.

I-sső SZÁM.

A' Ször-sinór.

A' Ször-sinór huzás által értetődik egy olly mesterséges operátió, midőn a' Barom-állatok bőre, és husos-részе közt egy vagy másfél-arasznі sinór, melly vagy ló-szőrből, vagy pedig kenderből font pántlikából áll, huzatik. Minémű betegségekbe, és a' testnek melly részeire, 's mi végre hasznos azt húzni, ki tetzik az előbbeniekből, szokták t. i. azt a' marhának szügyén, hasán, oldalain, lábain, nyakán, és homlokán húzni a' végre, hogy az által a' meg-romlott nedvesség belőlről ki-tsalattassék. Hogy pedig ezen operátió helyesen véghez mennyen, azon a' helyen, a' hol az ember sinórt akar huzni, fel-kell egy keveſsé a' bört keresztül hasítani, fellől, a' hol a' sinór bé, és alább ismét a' hol ki-vonatik, a' bé-vont sinórt, vagy pántlikát pedig öszve kell varni, és mint addig benne hagyni, még tsak genetséget okoz,

hanem szükséges azt tágosan hagyni, mindennap meg-mosni, és ide 's tova húzni.

2-dik SZÁM.

A' Tüzes-vas.

A' *tallér forma tüzes vasal* szoktuk mi a' marhának homlokát, nyakát, szügyét, oldalát, és hasa-allát külömbb-féle betegségekbe meg-sütni, es azzal a' bőrön egy mesterséges kelevényt indítani, melly úton az ártalmas, s izgató nedvesség a' testből ki-tsalatik. Hanem hogy ezen operátió ismét szerentsésen végbez mennyen, a' vasnak tsak tüzes veresnek, nem pedig fejéresnek, vagy szikrázónak kell lenni, és azzal szükséges a' bőrt tsak annyira meg-sütni, hogy az barna, vagy pesztenye színt mutasson, külömben mihelyest a' bőr által égetődik, azonnal a sene hozzá erkezik. Nem tsak pedig tallér forma, hanem még körmely, és kés forma tüzes vasal-is szoktunk élni. De minémü állatoknál, és mitsoda esetekbe szükségesek légyenek azok, ki-tetzik a' betegségeknek magyárazattyokból.

3-dik SZÁM.

A' Hunyor gyökér.

A' Hunyor gyökérnek a' marha-Dög ellen különös haſzna van, ha tsak az ember azzal idein korán él. A' Régiek ſzokták azt a' marhának fülébe dugni, mi pedig inkább a' beteg állatnak (értem a' ſzarvas marhát) nyaka lepenyegébe, vagy a' torkán alá fityegő börébe dugjuk azt, és valóban ez a' hely legalkalmatoſsabb-is arra, mert a' marha a' daganat miátt könnyen le-fekhet, járhat, ide 's tova fordúlhat. Ezen operátiónak pedig helyes, 's haſznos meg-tételére ſzükséges előſzőr az említett nyaknak lepenyegét, egy három metző árral * meg-ſzúrni, és azután abba akkora kis hunyor gyökeret, mint egy árpa ſzem, dugni, hanem a' hunyor gyökeret mindenkor egy kis tzérna ſzálra kell a' végre kötni, hogy onnénd harmad, vagy negyed nap múlva mikor már elegendő daganatot okozott, könnyen ki-leheſsen huzni, külömben, ha benne marad, ſokáig genetséget okoz, és a' marhát nagyon meg-erőlteti. A' hunyor-gyökér a' marha Dög ellen nem tsak orvosló, hanem egyſzer'smind védelmező erővel-is bír.

4-dik

* Acus triquetra.

4-dik SZÁM.

Az ér-vágás.

Az ér-vágáſal vigyázva kell élni. Vagynak olly eſetek, mellyekben a' marhákon való ér-vágás ſzükséges, és el-kerülhetetlen, a' mint az előbbeniekből ki-tetzik; de vagynak ismét olly betegségek p.o. a' rothadásbéliek, mellyekben ártalmas, és mint védelmező orvoſság gyanánt is nem tanátsos mindenkor vélе élni. Az ér-vágásra pedig leg-batorságoſsabb hely a' nyak-ér, avagy tüdő, és ſarkantyú ér: a' meg-állapodott marhákból, ökrökből, vagy lovakból lehet bátran egyſzerre három, avagy négy font vért-is botsátani, és ha ſzükseges vólna az ér-vágást meg-újjítani.

5-dik SZÁM.

Lágyító, 's bivesítő ital.

Végy két maroknyi korpát, másfél maroknyi fejér málva levelét, főzd-meg két pint vizbe, azután ſzürd-meg, és tégy hozzá tiſztított ſalétromból egy latot, mézből két kanálnyira valót; adgy belőle a' beteg állatnak ital gyanánt egy-egy meſzelt.

6-dik

6 dik SZÁM.

A' Kliſztérozás.

A' kliſztérok-is (mellyeknek az eſetekre nézve külömbbfélieknek kell lenni) foganatos, és haſznos ſzerek. Szükségeſek azok kiváltképpen a' has rekedésbe, has rágásba, a' gyomor, és belek tiſztátalanságába, a' fosásba, és vérhasba 's a' t.

Leg-közönségeſebb Kliſztér a' következendő:

Végy korpából két maroknyit, avagy helette len-magból három maroknyit, főzd-meg három itze vizben, ſzürd-meg, 's olvaſzd-fel benne két maroknyi konyha sót, 's tölts hozzá még hat lat len mag olajt, és tóld-bé lágy melegen a' kliſztér kannát, vagy ſetskendőt a' marhának vég hurkájába.

Izgató Kliſztér.

Végy négy lót közönséges ſzappant, olvaſzd-el négy font meleg vizben, és tégy hozzá egy maroknyi konyha sót, 's tóld-bé a' mint fellyebb meg-mondatott lágy melegen.

7-dik SZÁM.

Végy üröm-füből (*herba abſynthii*), Rutából (*herba rutæ*) egy-egy maroknyit, ſzáragaſzd-meg, 's törd porrá, tégy hozzá egy maroknyi konyha sót, keverd öſzve elegendő mézzel, és kennyed a' beteg marhának nyelvére.

8-dik SZÁM.

Végy két maroknyi rozs-liſztet, keverd hígan elegendő vizzel jól öſzve, 's tégy hozzá tiſztított ſalétromból két lótot, mézből három kanálnyira valót, add a' marhának ital gyanánt.

9-dik SZÁM.

Végy keſerű gyökérből, (*radix gentianæ*) ruta füből (*herba rutæ*) tserfa héjából (*cortex querci*) mindenikből négy latot, törd porrá, tégy hozzá piskoltzból (*antimonium crudum*) egy latot, keverd elegendő mézzel öſzve Liktariumnak, és adgy belőle a' beteg marhának nyelvére, regvel, délbe, és eſtve egy jó kanálnyira valót.

10-dik SZÁM.

Végy örmény gyökérből (*radix enulæ*) mester gyökérből (*radix imperatoriæ*) négy latot, kömény magból (*semen fœniculi*) egy latot, törd porrá, 's tégy hozzá piskoltzból (*antimonium crudum*) három köntinget, fenyő magkásából (*Rob Juniperi*) három latot, keverd elegendő mézzel öszve, hogy Liktarium légyen belőle, mellyből kennyél a' marhának nyelvére reggel, délbe, és estve egy jó kanálnyira valót.

A' Hasnak fel-puffadásába.

Végy fényő magból (*baccarum Juniperi*) egy maroknyit, kömény magból (*semen fœniculi*) fél maroknyit, törd-meg öregen, és forrald-fel egy itze borba, utóljára keverj közibe, és olvasszsz-el benne tisztitott salétromból másfél lotot, tőltsd a' torkába kétzerre.

11-dik SZÁM.

Végy rozs-kenyérből két fontot, savanyú és édes almából tizet-tizet, metéld öszve, és főzd-meg három pint vizbe, azután tégy hozzá salétromból (*nitrum purum*) három lotot. bor kőből (*cremor tartari*) négy lotot, kö-

közönséges mézből (*mel commune*) három kanálnyira valót. Élj véle ital, vagy öntelék gyanánt: az az: öntsd a' marhának torkába egy-egy itzénként.

12-dik SZÁM.

Végy árpából hat maroknyit, főzd egy vasfazékba elegendő vizzel mind addig, még az árpa szem meg-nem fakad, azután tölts hozzá bor vagy konyha etzetből egy meszszelt. Élly véle öntelék, vagy ital gyanánt. Lehet belőle egy egy meszszelt, vagy fontot a' marhának torkába tölteni.

Avagy:

Végy kút-vizből annyit, a' mennyi tetzik, tsöpögtess belé savanyú gálitz-kő-spiritusból annyit, melly gyengén savanyúvá tészi azt; élly véle ital gyanánt.

13-dik SZÁM.

Végy búza korpából két marokuyit fejér málvából (*herba altheæ*) egy maroknyit, főzd meg másfél pint vizbe, tégy hozzá közönséges mézből három kanálnyira valót. Él véle klisztér gyanánt.

14-dik

14-dik SZÁM.

Végy fejér málvából (*herba altheæ*), ökörfarku füből (*herba verbasci*) két két marokkal, főzd-meg másfél pint vizbe, tégy hozzá tisztított salétromból (*nitri puri*) két lotot bor-kö-sóból (*cremor tartari*) másfél lotot, közönséges mézből (*mellis communis*) négy kanálnyira valót. Élj véle ital, vagy öntelék gyanánt, de mindenkor csak egy egy meszszelt: az az: egy fontot tölts belőle a' marhának torkába.

15-dik SZÁM.

Végy rozs-kenyérből, árpából, zabból mindenikből egy egy fontot, főzd-meg közép szerü vas fazékba, szürd-meg, és tölts hozzá fejér, vagy vörös borból két itzét. Éllyen a' marha véle ital gyanánt.

16-dik SZÁM.

Végy fejér málva gyökérnek (*radix altheæ*) vagy búza korpának főtt levéből egy pintet, tégy hozzá fajdalmat enyhitő tseppekből (*Laudanum*) két scrupulust, szent-János kenyere syrupjából (*syrupus Diacodii*) két latot, egyelítsd öszve, és élly véle ital, vagy öntelék gyanánt.

17-dik

17-dik SZÁM.

Végy nyers Timsót (*alumen crudum*) két latot, olvaſzd-el egy itze borban, öntsd kétſzerre a' marhának torkába.

18-dik SZÁM.

Végy mezei ſzög-fü-virágból (*Flor. Chamomillæ*) egy jó maroknyit, főzd-meg egy itze vizben; tégy hozzá fél itze etzetet, és fél font friſs len-mag-olajt. Élly véle öntelék gyanánt.

19-dik SZÁM.

Végy fejér magneſiát (*magneſia alba*) Borkő-sót (*tartarum crudum*) mindenikből két latot, Rhabarbaromat (*Rhabarbarum*) egy latot. Keverd egybe jól, és adgy belőle egy nagy kanálnyira valót hideg vizbe egyelítve.

20-dik SZÁM.

Végy Velentzei ſzappanból (*ſaponis Venetæ*) két latot, olvaſzd-el egy pint meleg vizben, tégy hozzá Rhabarbarumot egy latot, erdei vad ſaláta extractumból (*extractum taraxaci*) másfél latot, közönséges mézből (*mel-*

lis

lis communis) két latot. Éllyen a' marha vé-
le ital vagy öntelék gyanánt.

21-dik vagy 19-dik SZÁM.

Végy sárga agyakból (*argilla*) annyit a'
mennyi szükséges, keverd öszve elegendő
vizzel, tölts hozzá erős konyha etzetből egy
fontot, ólom etzetből (*acetum lythargiri*) egy
két kalányira valót, és azzal kennyed, vagy
mázold-bé a' dagadt, és gyúladt köröm ta-
jékát.

22-dik SZÁM.

Végy tserfa leveléből (*folia querci*) ezer-
levelü-füből (*millefolium*) mindenékből egy,
egy maroknyit, főzd-meg két itze vizben,
fetskendez a' nádra hüvelybe véle.

23-dik SZÁM.

Végy fejér malvából (*herba altheæ*) mezei
szegfüből, (*Florum Chamomillæ*) egy-egy ma-
roknyit főzd-meg egy pint vizben — tégy
hozzá tisztitott salétromból (*nitri puri*) egy
latot, közönséges mézből (*mellis communis*)
két kanálnyira valót, élly véle klisztér gya-
nánt.

Végy Sennának levelét (*folia Sennæ*), farkas alma füvet (*herba aristolochiæ vulgaris*) mindenikből egy-egy maroknyit főzd-meg egy pint vizben, tégy hozzá tisztitott salétromból (*nitri puri*) egy latot, bor kö-sóból (*cremor tartari*) másfél latot. Élj véle éntelék gyanánt, és töltsd háromsz. a' marhának torkába.

25-dik SZÁM.

Végy eleven kénesöbül (*mercurii vivi*) hat latot, egy font disznó zsirt, vagy oh hájat, törd és keverd azokat egy mosárba mind addig még a' kéneső el-nem oszlik, és a' hájal meg-nem egyesül. Kend meg-vé e a' rühes marhát, vagy lovat.

Vagy:

Végy kénkö virágból (*florum sulphuris*) négy latot, hunyor gyökér porból (*pulvis radicis hellebori nigri*) három latot, ólom etzetből (*acetum lythargirii*) két latot, keverd egy lábasban a' tüzen elegendő disznó sirral; és élj véle kenet gyanánt.

26-dik SZÁM.

Végy körös bogár porból (*pulvis cantharidum*) egy latot, szabadilla porbúl (*pulvis semin. sabadillæ*) két latot, kénkő virágból (*florum*

sul-

ſulphuris) négy latot, keverd öſzve egy lábasban a' tüzen elegendő len-mag-olajjal. Kend-meg véle a' tetves, 's rühes marhát, lovat, júhot, vagy ſertéſt.

27-dik SZÁM.

A' Júhoknak peſtiſes nyavalyája ellen való védelmező ſzer:

Végy hangyal porból (*pulvis formicarum*) annyit, a' mennyi a' Juhok ſokaságára nézve elegendő, keverd öſzve három annyi konyha sóval. Éllyenek a' Juhok véle nyalánk gyanánt.

A' hangyálokat pedig lehet féſzkeſtől, tojáſoſtól venni, és egy sütő kementzébe megſzárazítani, azután porrá törni, és sóval keverni.

A' ſzáraz köhögés ellen:

Végy örmény gyökeret (*radix enulæ*) négy latot, kömény magot (*ſemen fœniculi*) két latot, törd porrá, és keverd elegendő közönséges mézzel egybe, adgy belőle a' Júhok nyelvére egy kanálnyira valót, azután itaſs reá liſztes, és ſalétromos moslékot.

28-dik SZÁM.

A' Júhoknak rothad-betegségét el-kerültető szer:

Végy üröm füből (*herba absynthii*) Rutából (*herba rutæ*) fok-hagyma-szagu füből (*herba scordii*) annyit, a' mennyi a' Juhok sokaságára nézve elegendő, törd porrá, és keverd öszve két annyi-konyha sóval. Ad a' Juhoknak nyalánkba.

A' nedves köböges ellen:

Végy árpát négy fontot, főzd-meg egy nagy fazék vizbe, szürd-meg, 's tégy hozzá közönséges mézből, és konyha sóból fél-fél fontot. Éllyenek a' Juhok véle ital gyanánt.

29-dik SZÁM.

Végy oroszlán fog füből (*taraxacum*) gyökereſtől száraſtól két maroknyit, főzd-meg egy itze lentsével egy pint vizbe. Éllyenek a' Júhok vagy egyébb allatok véle ital gyanánt, ha magoktól nem innák, tölts belőle egy-egy meszszelt a' torkokba.

Vagy:

Vagy:

Végy pénz levelü füből (*herba numularia*) két maroknyit, tormatilla gyökérből (*radix tormentillæ*) egy maroknyit, főzd-meg egy pint borba. Élj véle öntelik, vagy ital gyanánt, hanem lágy melegen kell belőle az állatnak adni.

30-dik SZÁM.

Végy vörös ökör nyelvü fűnek leveleiből, vagy magvából (*bugloſsum rubrum*) fél maroknyit, főzd-meg egy itze fele vizbe, fele borba. Önts belőle a' Juhok torkába egy egy pohárnyira valót.

Avagy:

Végy Timsót (*alumen crudum*) egy latot, olvaſzd-el egy font meleg borba. Élj vele öntelék gyanánt.

31-dik SZÁM.

Végy muſtár magot (*ſemen ſinapi*) fél kanálkával, tőrd porrá, tégy hozzá fél pohárka éget bort. Keverd öſzve. Élj véle egyſzerre öntelék gyanánt.

32-dik SZÁM.

Végy tormatilla gyökérből (*radix tormentillæ*) keserű gyökérből (*radix gentianæ*) két két maroknyit, törd porrá, keverd öſzve lábasba piritot két annyi ros-liſztel, fél font konyha sóval. Adj a' Júhoknak belőle nyalánk gyanánt.

33-dik SZÁM.

Végy ürömfűből (*herba abſynthii*) két maroknyit, tserſa héjából (*cortex querci*) három latot, törd porrá, tégy hozzá piskoltzból (*antimonium crudum*) két latot, kénkő virágból (*florum ſulphuris*) négy latot, konyha sóból fél fontot. Keverd öſzve. Éllyenek a' Juhok véle nyalánk gyanánt. Ha több kivántatik a' Juhoknak ſokaságára nézve, tsinál többet.

34-dik SZÁM.

Végy fekete hunyor-gyökérből (*radix hellebori nigri*) három latot, kénkő virágból (*florum ſulphuris*) négy latot, keverd elegendő iros-vajjal öſzve kenetnek, és kend-meg véle a' rühes Juhokat.

35-dik SZÁM.

Végy eleven kénesőt (*mercurii vivi*) egy fontot, Venetziai terpentint (*therebintinæ Venetæ*) terpentin olajt (*oleum therebintinæ*) mindenikből fél-fél fontot, keverd öſzve, és törd egy mosárba mind addig, még az eleven kéneső egéſzlen el-nem oſzlott, és terpentinnyel öſzve nem egyesült. Élj véle kenet gyanánt, de következendőképpen: válaſzd-el a' rühes Júhnak a' gyapját nyakától fogva a' farkáig előſzör a' bal réſzen, és kennyed jólmeg a' bőrét hoſzſzaſsan a' mint a' lineát huztad, ismét jobb taján-is viſzſza a' farkától fogva a' fejéég válaſzd-el a' gyapját, és kendmeg jól a' bőrit, a' füle kerületét-is. Ezen kenet által a' Júhok nem tsak ki-gyógyúlnak a' rühből, de még mentek-is maradnak tőle.

36-dik SZÁM.

Vért tiſztitó nyalánk:

Végy keserű gyökérből (*radix gentianæ*) örmény gyökérből (*radix enulæ*) mindenikből négy latot, ürömfüből (*herbæ abſyntbii*) rútából (*herbæ rutæ*) két-két maroknyit, ſzáragasd-meg, azután törd porrá, 's tégy hozzá

piskoltzból (*antimonium crudum*), kénkő virágból (*florum sulphuris*) három latot, keverd öszve két font konyha sóval, és egy véka korpával. Adj a' Júhoknak belőle nyalánk, és eledel gyanánt.

Avagy:

Végy paradítsom magból (*semen cardamomi*) két latot, gyalog fenyő magból (*baccar. juniperi*) nyóltz latot, törd porrá, 's tégy hozzá két font konyha sót, fél font tzukrot, keverd öszve, és hints-meg a' Juhoknak eledelét — szénáját — zabját — vagy korpáját véle.

37-dik SZÁM.

Végy dohány levelének porából (*herba nicotianæ*), szabadilla porból (*semen sabadillæ*) négy négy latot, keverd öszve elegendő irós vajjal, vagy fa-olajjal. Kend-meg véle a' tetves, 's kollantsos juhokat.

38-dik SZÁM.

Végy öt levelű füvet (*quinquefolium*) két maroknyit, vad mustár magot (*semen sinapi*) egy latot, tedd egy nagy fazékban, töltsd teli serrel vagy borral, főzd-meg jól, és szürd-le tiszta ruhán, azután fatsarj hozzá

Bal-

Baldrián fű (*valeriana*) gyökere vizét egy meſzſzelt, és adgy reggel, délbe, és eſtve a' Juhoknak egy egy meſzſzelt.

39-dik SZÁM.

Végy fejér malvából (*herba altheæ*) fél marokknyit, zsállyát, (*herba ſalviæ*) majoránnát, *majorana*) Rosmarint, (*rosmarinum*) levendula virágat (*florum lavenduläe*) mindenekből egyenlő mertékkel annyit a' menyit négy újjaidal vehetz, forrázd fel egy pint vizbe, 's moſogasd véle a' meg-gyuladt, és dagadt tölgyet, vagy egyébb tagokat.

40-dik SZÁM.

Végy buza korpát négy maroknyit, fejér malvát (*altbea*) árva-tsallant (*urtica mortua*) három marokknyit főzd-meg egy vas ſazék vizben, 's tégy hozzá piskoltzból (*antimonium crudum*), kénkő virágból (*florum ſulpburis*), tiſztitott ſalétromból (*nitrum purum*) két két látot, bor-kő-sóbul, (*cremor tartari*) és konyha sóból négy latot. Ad moslék gyanánt a' ſertéſeknek.

41-dik SZÁM.

Végy puska port (*pulvis pyrius*) két latot, zsállyát (*salvia*), Isópot, (*hyssopum*) torok gyik füvet, (*prunella*) mindenikből két maroknyit, főzd-meg egy jó vas-fazék vizbe, 's tégy hozzá tisztított salétromból (*nitrum purum*) két latot, bor-kő-sóból (*cremor tartari*) három latot, konyha sóból négy latot. Keverd jól öszve, és add a' sörtéseknek ital gyanánt.

Avagy:

Végy egy font oltattlan meszet (*calx viva*) keverd öszve kövér földel, vagy hamuval, tégy hozzá tisztitott salétromból (*nitrum purum*) fél fontot, Glaubernak tsuda sóából hat latot. Adgy a' beteg sertésnek belőle mindennap egy fél meszszelt italban.

Avagy:

Végy porrá tört timsót (*alumen crudum*) egy köntinget, keverd öszve egy kanál konyha sóval, hintsd egy szelet üros kenyérre, és add-bé a' sertésnek egyszerre.

42-dik SZÁM.

Végy főtt árpa levelet két pintét, tégy hozzá kénkő virágból, (*florum sulphuris*) puska porból (*pulvis pyrius*) mindenikből két latot, marha terjéből (*Theriac diatesseron*) há-

három latot, közönséges mézből, és konyha sóból három kanálnyira valót, keverd öſzve, itasd a' ſertéſekkel.

43-dik SZÁM.

Végy keſerü gyökeret, (*gentiana*) angyal gyökeret (*angelica*) mindenikből két latot, tégy hozzá piskoltzból, (*antimonium crudum*) kénkő virágból, (*florum ſulphuris*) puska porból (*pulvis pyrius*) egy egy latot, keverd öſzve, és tsinál belőle port. Adgy belőle a' ſertésnek mindenkor egy kanálnyira valót vizzel egyelítvén azt, vagy pedig egy ſzeletzsiros-kenyérre kenvén.

44-dik SZÁM.

Végy aſzſzu figét, (*carica*) leviſtikontvad petreſelyemt, (*leviſticum*) boroſtyán magot, (*baccar. lauri*) fenyő magot, (*bac. juniperi*) Pápa füvet, áldot füvet, (*carduus benedictus*) üröm füvet (*abſynthium*) mindenikből egy egy maroknyit, főzd-meg egy nagy vas fazék vizbe, tégy hozzá Glauber tsudasóából, (*ſal mirabilis glauberi*) vagy ez helyet minthogy oltsóbb, és ſzintén olly erejü, Magyar Orſzági termet-tsuda-sóból (*ſal mirab. nativi hungarici*) három latot, konyha

ha sóból (*sal commune*) hat latot: keverd jól öszve. Ad a' sertéseknek ital gyanánt.

45-dik SZÁM.

Fejér víz (aquà vegeto-mineralis)

Végy egy pint kuti vizet, tsöppögtesbelé olom etzetből, (*acetum lythargirii*) vagy olom kivonásból (*Extractum saturni*) egy kis kanálnyira valót, hogy téj szine légyen. Élj véle szem-viz gyanánt: az-az botsás belőle az állatnak gyuladt szemébe, mellyet előbb hideg vizzel ki-moștál egy kis kanálnyira valót. Hasznos viz ez a' külső sebek gyógyítására-is.

A' dühösség ellen védelmező szer:

Végy mérges tseresnye gyökérből (*belladonà — solanum majus*) annyit a' mennyit akarsz, de Sz. Iván nap tájba ásd ki-azt; azután szárágasd-meg szellön, 's törd porrá. Élj véle következendőképpen: Egy lónak, vagy ökörnek adgy ezen porból annyit a' mennyi két kés hegyére megy, egy szelet vajjal-meg kent kenyérre hintvén azt; egy borjúnak, júhnak, sertésnek elegendő fele részе. Egy embernek lehet belőle vizbe kis kés hegyére valót — két esztendős gyermeknek pedig

nyól-

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

nyóltzad réſzt adni. Az állatot a' bé-adás után nem kell nyóltz óráig meg-itatni, és ſzükséges az említet porból néki egy más után háromſzor, és mindenkor 48 óra mulva adni. *Lásd Hannov. Mag.* 1763. *pag.* 107.

Avagy:

Végy tyuk hur füvet (*anagallis arvcnſis*) mellynek vörös virágja van három maroknyit, ſzáragasd-meg ſzáraſtól 's virágoſtól, azután törd porrá, tégy hozzá tört timsóból (*alumen*) konyha sóból egy latot. Élj véle, és hints belőle egy ſzelet kennyérre egy káve kanálnyira valót, ad-bé a' meg-mart állatnak, háromſzor egymás után, és tiltsd-meg néki az italt 8 oráig.

Avagy:

46-dik SZÁM.

Végy finomra tört tzinobert, (*cinabaris*) keserű gyökér port (*gentiana*) mindenikből egyenlő mértekkel, keverd öſzve jól elegendő mézzel, és tsinálj belőle egy köntinget (*drachma*) nyomo gömböléket, vagy falatot, adgy belőle a' dühös állattól meg-mart marhának éh-gyomorra mindennap kétſzer egyet egyet. Éljen véle 20 napig.

47-dik

47-dik SZÁM.

Végy senna levelet (*folia sennæ*) egy marokkal, bor kő-sót (*cremor tartari*) három latot, forrázd-fel három font, vagy másfél itze vizben, tégy hozzá keserü sóból (*sal amarum*) négy latot, hadd a' tüz mellet egy fertál oráig állani. Élj véle öntelék gyanánt, és a' nagyobb állatnak lónak, vagy ökörnek önts belőle egyszerre egy egy fontot, a' szájába.

Avagy:

Végy Mannát hat latot (*manna calabrina*) Rhabarbaromot (*Rhabarbarum*) fél latot, forrald-fel három font vizben, tégy hozzá keserű sóból (*sal amarum*) két latot. Élj véle kétszer öntelék gyanánt.

48-dik SZÁM.

Erős purgaló szer:

Végy Aloe porból három latot (*aloe succotrina*) tőlts reá egy itze meg-forralt bort, keverd mind addig a' tüznél még az aloe el-nem oszlék. Öntsd a' Lónak, vagy ökörnek kétszerre a' szájába.

49-dik SZÁM.

Vért tiſztitó ſzerek:

Végy Örméuy gyökérből, (*enula*) meſter gyökérből (*imperatoria*) három latot, törd porrá, tégy hozzá kénkő, vagy büdöskő virágból (*flores ſulphuris*) két latot, értz ſzeretsenből (*æthiops mineralis*) két köntinget keverd öſzve elegendő közönséges mézzel liktariumnak. Adgy belőle reggel, délbe, és eſtve egy jó kanálnyira valót a' nyelvére, mindenkor egy órával azt etetés előtt.

50-dik SZÁM.

Izzaſztó ſzerek:

Végy Bodza virágból (*flores ſambuci*) egy jó maroknyit, bodzakásából (*Rob ſambuci*) három latot, forrazd-fel egy pint vizben, tégy hozzá izzaſztó piskoltzból (*antimonium diaphoreticum*) két köntinget, hadd egy ideig a' tüz mellett állani. Élj véle öntelék gyanánt, és tőlts belőle a' nagy állatnak ſzájába egy egy fontot.

51-dik SZÁM.

Vizelletet hajtó szerek:

Végy fenyő magból (*baccarum juniperi*) egy maroknyit törd-meg őregen, pétreselyemből fél maroknyit, főzd-meg három itze vizben, 's tégy hozzá tisztitot salétromból két latot, önts-bé az állatnak szájába háromszor.

52-dik SZÁM.

Rothadás len való szerek:

Vég tserfa héjat (*cortex querci*) három latot, ürőm füvet (*absynthium*) fok hagyma-szagú füvet (*scordium*) egy egy maroknyit, főzd-meg egy pint vizben, tégy hozzá savanyú galitzkő spiritust egy kanálnyit, vagy helyette kamforból (*campbora*) mellyet előbb éget borba elolvasztottál két köntinget. Élj véle öntelék gyanánt a' mint fellebb meg-mondatott.

53-dik SZÁM.

Szeleket hajtó szer:

Végy kapor, vagy kömény magból, (*fœniculum*) bétsi köményből (*cuminum*) fél latot forrázd-fel egy itze vizben, 's tégy hozzá édes salétrom spiritusból egy latot. Öntsd kétzerre a' marhának torkába.

54-dik

54-dik SZÁM.

Geleſztak, és egyébb férgek ellen:

Végy tört varadits magból, (*tanacetum*) ürömfüből, (*abſynthium*) Aloesből (*aloe ſuccotrina*) mindenikből három három latot, glauber tsuda sóból nyóltz latot, keverd öſzve elegendö mézzel, és tsinálj belőle liktáriomat. Adgy a' marhának, vagy lónak belőle, reggel, délbe, és eſtve egy egy kanálnyira valót a' nyelvére kenvén azt.

Avagy:

Végy paprágyból, mellyet ördög bardája fünek, vagy perjének-is neveznek (*filix mas*) négy latot, kerti tzipros fából (*ſabina*) három latot, ördög-ſzarból (*aſa fœtida*) két latot, Jalapa-gyökerből három latot, tört porrá, tsinálj belőle elegendő mezzel tiz gombölyéket, vagy golyobitsot. Adgy a' marhának, vagy lónak minden reggel harmat.

55-dik SZÁM.

fájdalmas daganatokat el-oſzlató ſzerek:

Végy ſzegfü virágból, (*flores chamomillæ*) bodza virágból, (*flores ſambuci*) olaſz uti fü-

ből (*flores arnicæ*) fodor-mintából (*herba menthæ*) sállyából, (*herba salviæ*) rosmarinból, (*herba rorismarini*) levendula virágból (*flores lavendulæ*) fél maroknyit. Keverd öszve, 's meteld appróra, és forrázd-fel egy pint vizben, mosogasd véle a' külső daganatokat.

56-dik SZÁM.

Seb gyógyító viz:

Végy terpentén olajt (*oleum therebinthinæ*) három latot, peruvianus balsamból egy latot, keverd két tojás sargájával együt jól öszve egy kő-mosárban, azután tölts reá eleven mész-vizből (*aqua calcis vivæ*) két fontot. Elj véle, és fetskendezd-meg a' sebet (minekelötte azt füszerzámas füvek, vagy farkas alma fünek (*aristolochia*) főtt levével jól megmosstad végre tégy reá elegendő kender, vagy len tsöppüt, 's kösd-bé a' sebet.

57-dik SZÁM.

A' kebe ellen való por:

Végy keserü gyökérből, (*gentiana*) angyal gyökérből (*angelica*) három latot, üröm-füből (*absynthium*) két maroknyit, kerti tzi-

prus-

prusból, (*ſabina*) boroſtyán magból (*baccarum lauri*) három latot, kapor vagy kömény magból; (*fœniculum*) görög-ſzéna magból (*fœnum græci*) egy egy latot, muſtár-magból két köntinget, törd ezeket porrá, 's tégy hozzá piskoltsból, (*antimonium crundum*) kénkő virágból (*flores ſuipburis*) négy latot. Keverd öſzve két font konyha sóval. Adgy a' kehes lónak, vagy marhának belőle reggel, és eſtve korpával, vagy zabbal egyelítve, avagy vizbe egy egy kanálnyira valót.

58-dik SZÁM.

A' kebe ellen való liktarium:

Végy örmény gyökérből, (*enula*) keſerű gyökérből (*gentiana*) egyenlő mértékkel négy négy latot, kerti-tziprus fából (*ſabina*) hat latot, ürömfüből (*abſynthtum*) két maroknyit, ſzáragasd-meg, és törd porrá, tégy hozzá piskoltzból (*antimonium crudum*) három latot, büdös kő virágból (*flores ſulpburis*) két latot, fenyő-mag kasából (*Rob juniperi*) három latot, keverd elegendő mézzel (*mel commune*) öſzve liktariumnak. Adgy a' lónak, vagy marhának mindennap egy egy kanálnyira valót a' nyelvére, — itas reá liſztes moslékot.

59-dik SZÁM.

Hivesitő ital:

Végy árpának, vagy zabnak főtt vizéből két pintet, tégy hozzá tiszitott salétromból (*nitrum purum*) három latot, etzetes mézből (*oximel simplex*) negy latot. Keverd öszve, add a' marhának ital gyanánt, ha nem inná, öntz belőle egy egy meszszelt a' szájába.

60-dik SZÁM.

Enyhitő ital:

Végy buza korpának főtt levéből egy pintet, tsöpögtes belé fajdalmat enyhitő, tseppegből (*laudanum liquidum*) egy scrupulust, tégy hozzá még Szent jánosz-kenyere syrupjából (*syrupi diacodii*) két latot. Keverd jól öszve. Éllyen véle a' has-menésben, vagy vér-hasban sinlődő marha, ha magá ól nem inná, öntz belőle egy egy meszszelt a' szájába.

6 -dik SZÁM.

Görts ellen való ital:

Végy opiumból egy köntinget, (*opii puri dri*) olvazd-el két font meleg borban. Élj vele kétszerre öntelék gyanánt. Mennyi o-

pium

pium kivantatik egy lónak, vagy ökörnek abban nem egyeznek-meg a Bárom orvosok. Bourgelat azt tartya, hogy egy lónak nyóltz szem, (*granum*) elegendő: hires Vitet orvos pedig tanittya, hogy lehet egy lónak 2, vagy 3. latot-is adni, én pedig azt tartom, hogy kevés mertekkel kell elseinten hozzá fogni, azután lehet belőle többet többet adni.

62-dik SZÁM.

Gyomor erősitő ital:

Végy keserű gyökérből, (*gentiana*) vadd geszstenye-fa-hejából, (*cortex hypocastani*) mindenikből három latot, üröm-fűből (*absynthium*) egy marokuyit, főzd-meg egy pint vizben, tölts hozzá fél meszszel vörös vagy fejér bort. Elj véle öntelek gyanánt.

63 dik SZÁM.

Savanyó ág ellen való szerek.

Végy rák-szemekből, (*lapides cancrorum*) egy köntinget, fejér-magnesiát (*magnesia alba*) két köntinget, bor-kő sóból (*sal tartari*) három köntinget, keverd öszve. Adgy belőle egy kanálnyira valót friss vizzel egyelítve.

Ezen

Ezen könyvnek meg-szerzője még következendő könyveket német nyelvből magyarra fordított, és nyomtatásban ki-adott, mellyek nála megtaláltatnak:

1. A' marha veszélyről irt könyvetske. Nyomtattatott Bétsben, Nemes Kurzbek betüivel 1784.
2. A' marha-Dögről irt Jedgyzések. Bétsben 1784.
3. A' Barom-állatok sebeit orvosló könyvek. Bétsben 1785.
4. A' Lovak neveléséről irt könyv. Bétsben 1786.
5. A' Ménesekről irt könyv. Bétsben 1786.
6. A' Falusi embereknek irt oktatás, mellyből ki-ki meg-tanulhattya, miképpen kellessék a' vizben hólt, fel-akasztott, meg-fulladt, meg-fagyot, a' hívségben el-ájúlt, és a' menykötől üttetett szerentsétlen felebaráttyán segíteni. Bétsben 1786.

HARMADIK RÉSZ.

MELLY

különösen arra tanit:

miképpen kellesék a' Szarvas-marháknak, Júhoknak, és Sertéseknek külömbb-féle Dögbetegségeiket meg-ismérni, 's el-távoztatni, és azokat orvosolni.

DEBRECEN KÖNYVTÁR
Lelt.
15.367-1955

MUTATÓ TÁBLA,

Melly szerént az egéſséges Marháknak ſzámát, 's minéműségét a' Dög-betegségnek kezdete előtt az Elöl-járóknak kelleſsék bé-jelenteni, p. o. Majusban 17

A' Helynek Neve.	A' Helységben-lévö Marhák ſzáma a' Dög támadáſa előtt.	Tehenek.	Borjúk.	Bikák.	Ökrök.	Száma	Szörök' ſzíne a' Marháknak.														
							Fekete ſzarvas Marha.				Vörös ſzarvas Marha.				Tarkás ſzarvas Marha.				Fejér, vagy kék Marha.				Száma.
		3 Eſztendötöl fogva 5ig.	2 Eſztendötöl fogva 2½ig.	Ezen Eſztendö-beliek.	1 Eſztendöſek.	Száma	Eſztendöſek.	Tehenek.	Bikák.	Ökrök.	Eſztendöſek.	Tehenek.	Bikák.	Ökrök.	Eſztendöſek.	Tehenek.	Bikák.	Ökrök.	Eſztendösek.	Tehenek.	Bikák.	Ökrök.	
		5 Eſztendötöl fogva 7ig.	Egy Eſztendösek.	2 Eſztendötöl fogva 3ig.	2 Eztendöſek.																		
		7 Eſztendötöl fogva 9ig.	Ezen Eſztendö-béliek.	4 Eſztendötöl fogva 5ig.	3 Eſztendötöl fogva 5ig.																		
		9 Eſztendötöl fogva 12ig.		6 Eſztendöt fellyül halladók.	6 Eſztendö felett valók																		
		Borjas Tehenek.																					
		Meddö Tehenek.																					

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

MUTATÓ TÁBLA,

Melly szerént a' Marhák' állapottyát az Elöl-járóknak bé-lehet jelenteni p. o. Majusban 17

Egéſséges, és beteg Marhák.

| A' Helységnek Neve. | A' Marhák' állapottya. | | A' Beteg Marhák, mellyek az Elsö Majustúl fogva az utólsóig szaporodtak 17 | | |

DEBRECENI KÖNYVTÁR

* TABLAJA

Az Barmoknak (úgy-mint a' Szarvas Marháknak) mellyből az Egéſs-geſseknek, Betegeknek, meg-gyógyultaknak, 's a' Dögben el-veſzteknek ſzámát, és a' Dögnyavalának nemét, eredetét, okait, 's jeleit, a' gyógyittásnak módjával együtt által lehet látni.

Az T. Nemes Vármegyének, és abban lévő Helységnek Neve, ahól a' Dög uralkodik.	Az állatoknak állapottya.										Proportio. v. mérséke lés.		A' Dög betegségnek megnevezése, 's annak eredetének, okainak, jeleinek le irása, és feljegyzése az hibáknak, mellyek a' meg-döglött, és fel bontott marhában találtattak.	Fel jedgyzése az rendelt belsö, és külsö orvoſságoknak, és hogy mibül állottak azok, 's mi némü erövei, és haſzonnal vól tak.	A' Phyſicusnak tapaſztalásai, hogy tudni illik mitsoda különbséget vett ö a' Dögben éſzre a' marhák nemekre, korokra, ſzörökre, és az eſztendönek réſzeire vigyázván, és hogy miképpen, 's minémü haſzonnal vitték az emberek mind az polgári, mind pedig az orvosi rendeléseket végh ez.
	Az egéſz ſzáma.														
	A' Dögnek kitétése előtt.	A' Döglötteknek ſzámát hétrül hétre le-vonva.	A' Betegeknek ſzáma az első meg-viſgálaskor.	A' Betegeknek ſzaporodása hétrül hétre.	Minden betegeket özveségesſen vévén.	A' Dögbül ki gyógyültak.	A' Dögben el-veſztek.	Az egéſz ſzámnak meg-kiſsebedése.	A' betegen maradtaknak Summája a' meg-kiſsebbedést egéſzlen le vonva.	Az egéſſégeſſeknek, meg-gyógyültakkal, 's betegekkel együtt.	A' meg-gyógyültak állapottya a' betegek mivóltához képest.	A' meg-dögöltek állapottya a' betegekre nézve.			
Tekéntetes Nemes Peſt Vármegye.															
Szabad Királyi Peſt Városa.	519	487	104	—	104	64	32	96	8	487	mint 8:13	mint 4:13			
Mezö-Város Szent-Endre.	350	320	123	—	123	72	30	102	21	320	12:20	5:20			
Monoſtor Helység.	102	86	56	—	56	24	16	40	16	86	3:7	2:7			
Summáknak Summája	971	893	283	—	283	160	78	238	45	893	26:47	13:47			
Rubrica.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.

NB. Ezen Tabella ſzerint kötelesek a' Barom orvosok Magyar orſzágban az Marha Dögről-való jelentést az Elöljároknak meg-tenni.